

II. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

Tartalomjegyzék

- A Kodifikációs Főbizottság 2000. június 1-jei határozatai –
Dr. Vékás Lajos / 3

Tanulmányok

- Az új Ptk. és a családjogi viszonyok szabályozása – *Weiss Emília / ?*
- Alkotmányjogi hatások a készülő Ptk. szabályaira – *Lábady Tamás / ?*
- Az új Ptk. és a munkajogi szabályozás, különös tekintettel az egyéni és a kollektív munkaszerződésre – *Prigberger Tamás / ?*

Hírek

- A kodifikációs munkabizottságok üléseiről:
A Kártérítési- és Biztosítási Jogi Munkabizottság alakuló üléséről
A Dologi Jogi Munkabizottság 2000. április 26-i üléséről
Az öröklési Jogi Munkabizottság 2000. június 19-i és július 3-i üléséről
- A szerződési jog szabályozásának egyes kérdései – *Menyhárd Attila / ?*

Külföldi kitekintés

- Konzernjogi felelősség a holland bírói gyakorlat tükrében –
Lampert György / ?

Polgári Jogi Kodifikáció

ISSN 1585-1168

Kiadja a HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. 1133 Budapest, Vág utca 13. • Telefon: 340-2304, 340-2305 • Fax: 349-7600
E-mail: hvgorac@mail.orac.hu • Internet: <http://www.hvgorac.hu>

Felelős kiadó: a kft. igazgatója

Szerkesztőbizottság: Dr. Vékás Lajos, Dr. Gadó Gábor, Dr. Kisfaludi András, Dr. Lábady Tamás, Dr. Mádl Ferenc, Dr. Petrik Ferenc, Sáriné dr. Simkó Ágnes, Dr. Sárközy Tamás, Dr. Weiss Emília, Dr. Zlinszky János

Megjelenik negyedévente. Példányonkénti ára: 1000 Ft+áfa. Megrendelhető és megvásárolható a Kiadónál.

A Polgári Jogi Kodifikáció információinak átvételéhez, az írárok bármilyen célú felhasználásához és újraközléséhez, másolásához a kiadó előzetes engedélye szükséges.

Nyomás: ÉTO-Print Nyomdaipari Kft. • Felelős vezető: Balogh Mihály

A Kodifikációs Főbizottság 2000. június 1-jei határozatai

A) Bevezetés

A Kodifikációs Főbizottság 2000. június 1-jei ülésén azokat a javaslatokat tárgyalta, amelyeket a Kodifikációs Szerkesztőbizottság a megelőző félév során dolgozott ki. A témák – értelemszerűen – elsősorban a leendő kódex szerkezetét és tartalmi határait érintették. Döntést igényeltek ezen kívül az emberi jogokra vonatkozó nemzetközi egyezmények és az Alkotmánynak a polgári jogi szabályozásra gyakorolt hatásával összefüggő nyitott kérdések is.

1. Az új Polgári Törvénykönyv *szervezete* elsősorban a tervezett tartalmi bővítések miatt került napirendre. Amennyiben ugyanis az új Ptk. a jelenleg külön polgári jogi jellegű törvényekben szabályozott egyes életviszonyokat is átfogja majd (s az alakulóban lévő kodifikációs koncepció ebből indul ki), úgy kívánatos a hatályos törvénykönyv szerkezetének átalakítása is. A Kodifikációs Szerkesztőbizottság javaslatát elfogadva a Kodifikációs Főbizottság ezért úgy döntött, hogy az új Ptk. relatív önállósággal rendelkező, az egész Kódex általános elveinek alárendelt, de – szükség szerint – saját belső alapelvek által is vezérelt *könyvekből* épüljön fel.

Ez a szerkezeti megoldás lehetővé tenné a hatályos jogban a Ptk.-n kívüli külön törvényekben rendezett jogviszonyoknak (így a családjogi viszonyoknak, az egyedi munkaviszonynak, esetleg a társasági jog szabályainak, sőt adott esetben a szellemi alkotások joga körébe tartozó egyes viszonyoknak stb.) a Kódexbe történő *szerves beépítését*. Ez a formai-technikai megoldás egyformán lehetővé tenné a kódex-jellegű törvényalkotás előnyeinek kihasználását és az integrálandó joganyag esetleges sajátosságainak kifejezésre juttatását.

Az előnyök a klasszikus törvénykönyvek tapasztalataiból ismertek: egységes elvek érvényesítése (amennyiben és ahol lehetséges); organikus, lépcsőzetes, az általánostól a különös felé haladó szabályokból történő építkezés; ismétlések elkerülése; törvényhozói rövidítések alkalmazása (utaló szabályokkal stb.). A kivételes szabályok (esetleg külön elvek) igénye elsősorban a családjog integrálása kapcsán merülhet fel, de szóba kerülhet ilyen lehetőség más területeken is. A törvénykönyvekben ez a megoldás amúgy is régtől fogva ismert: egy nagy kódexben elkerülhetetlenek a kivételt engedő normák. Nincs ez másképp a – viszonylag rövid – mai Ptk.-ban sem.

A lényeg a beépítés szerves jellegében rejlik. Ebből következik, hogy a jelenlegi külön törvények nem válhatnak egyszerű átvétellel – mintegy kompilláció formájában – a leendő Ptk. egy adott könyvévé. Ellenkezőleg, a *kódex-igényű* szabályozás előnye csak akkor valósulhatnak meg, ha minden norma a maga absztrakciós szintjén (és csak ott) jelenik meg: a jogügyleti szabályok között a valamennyi ügyletre vonatkoztatható normák, a szerződés szabályai között a valamennyi szerződésre érvényes rendelkezések, az egyes szerződések szabályozása körében a szerződéstípusokra vonatkozó eltérések, s ugyanígy pl. a házassági vagyoni jog körében a házastársak vagyoni jogi megállapodását érintő kivételes szabályok stb.

2. Az új Ptk. koncepciójának kialakításához tisztázni kellett a Kódex és az *emberi jogi* nemzetközi egyezmények viszonyát is. A Kodifikációs Főbizottság abból indult ki, hogy az új Ptk. elveiben és részletszabályaiban egyaránt biztosítani kell az összhangot az 1993. évi XXXI. törvénnyel kihirdetett, az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezményrel. Ez az Egyezmény – egyebek mellett – olyan fontos részproblémákat is érint, mint pl. a polgári jogi jogviszonyokból eredő jogok érvényesítésére igénybe vehető bírósági jogvédelem köre, azaz a bírói út megnyitásának lehetősége, vagy a Ptk.-nak a saját normái értelmezésére vonatkozó szabálya. Ilyen értelemben foglalt állást a Kodifikációs Főbizottság is.

3. Több elvi természetű vitás kérdést vet fel az új Ptk.-nak az *Alkotmányhoz* való viszonya is. E problémák tekintetében a Kodifikációs Főbizottság mindenekelőtt elvi érveléssel szögezte le, hogy az új Ptk.-nak maradéktalanul összhangban kell állnia a hatályos alkotmánnyal, s a Kódexnek kifejezésre kell juttatnia az Alkotmány értéktartalmát is.

4. Fontos a Kodifikációs Főbizottságnak az az – alkotmánybírósági gyakorlatban kialakított elvekre épülő – állásfoglalása is, hogy az új Ptk. „emberképe” az emberi méltóságból vezetendő le. Az ember, mint jogalany autonóm személy, akinek mintája az öntudatos, józan, kockázatvállaló polgár, a mindennapi életben felelősen és előrelátó módon cselekvő ember.

A Kodifikációs Főbizottság határozata szerint az új Ptk. a *jogi személyeket* a lehető legszélesebb körben, a privát autonómiát és a gazdaságot leginkább szolgáló módon kell, hogy szabályozási körébe vonja. Ezzel kapcsolatban egyelőre még nyitott az a kérdés, hogy a gazdasági társaságok szabályai külön törvényben maradjanak-e vagy – önálló könyvbe szerkesztve – a fenti elvek szerint beépüljenek-e a leendő Kódexbe.

A *személyiségi jogok* polgári jogi védelme körében az új Ptk. – a Kódex „emberképével” összhangban – az általános személyiségi jogot az emberi méltósághoz való alkotmányos alapjog magánjogi megfelelőjeként kívánja felfogni. Ennek a koncepciónak kihatása van az egyes személyiségi jogok példálódzó felsorolására is.

B) A Főbizottság határozatai

I. Az új Polgári Törvénykönyv szerkezetére vonatkozóan

1. Az új Polgári Törvénykönyv relatív önállósággal rendelkező, az egész Kódex általános elveinek alárendelt, de – szükség szerint – saját belső alapelvek által is vezérelt könyvekből épüljön fel.

2. Technikailag az egyes könyvekben a paragrafusok számozását célszerű mindig eggyessel kezdeni, a paragrafus-szám előtt jelezve a könyv sorszámát.

Szükség esetén kezdeményezni kell majd azoknak a jogalkotásra vonatkozó jogszabályoknak a módosítását, amelyek esetleg akadályoznák e technikai megoldás alkalmazását.

II. Az emberi jogokra vonatkozó nemzetközi egyezmények és az új Ptk. viszonyára vonatkozóan

1. Az új Ptk.-nak a polgári jogi jogviszonyokból eredő jogok érvényesítésére igénybe vehető bírósági jogvédelemre, a bírósági út igénybe vételének lehetőségére vonatkozó szabályát (jelenlegi Ptk. 7. §) az emberi jogokra vonatkozó nemzetközi szabályok (azaz az 1993. évi XXXI. törvénnyel kihirdetett Egyezmény az Emberi Jogokról és alapvető Szabadságokról és az ennek alkalmazása során kialakult bírói gyakorlat) figyelembe vételével kell megállapítani. Ennek során az Egyezmény alapján emberi- és szabadságjognak minősülő jogokat nem teljes körűen kell polgári jogi jogviszonyból eredő jogokként kezelni.

A bírósági jogvédelem szempontjából különös figyelmet kell fordítani azokra a jogterületekre, amelyeken a hatékonyság érdekében indokolt lehet a bírósági utat megelőzően más szervezet is bevonni a jogvédelemre hivatott szervek körébe, így különösen a dologi jog vagy a családjog területén.

A bírósági út terjedelmének meghatározásával összefüggésben fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az eljárási szabályoknak, ezeken belül is a felperesi legitimációkra vonatkozó normáknak összhangban kell állniuk az anyagi jogi szabályozással.

2. A Ptk. jogszabály-értelmezési normáját újra kell fogalmazni. Ennek során kerülni kell az értelmezési szempontok kimerítő felsorolását.

III. Az alkotmányjog és az új Ptk. viszonyára vonatkozóan

1. Az új Ptk.-nak a hatályos Alkotmánnyal kell maradéktalanul összhangban állnia. A kodifikáció során az Alkotmány formális betartásának és az Alkotmány értéktartalmának egyaránt érvényesülnie kell. Az Alkotmányt az annak autentikus értelmezésére hivatott Alkotmánybíróság határozataiban kifejtett szövegtartalommal kell a kodifikáció során figyelembe venni. Ennek során módszeresen ki kell munkálni, és szükség szerint hasznosítani kell azokat az alkotmánybírói határozatokat, amelyek az Alkotmány és a polgári jog összefüggésében születtek.

2. Az új Ptk. *emberképe* az egyenlő méltóságú és ezért autonóm személy, az öntudatos, józan, kockázatvállaló polgár, a mindennapi életben felelősen és előrelátó módon cselekvő ember.

Az új Ptk. a *jogi személyeket* a lehető legszélesebb körben, a privatautonómiát és a gazdaságot leginkább szolgáló módon és technikákkal vonja szabályozási körébe, az egyesülési szabadság alkotmányos alapjogából kiindulva és a szociális piacgazdaság követelményei szerint.

3. Az új Ptk.-ban – a *személyiség* átfogó magánjogi védelmére – meg kell fogalmazni az általános személyiségi jogot. Az általános személyiségi jog az emberi méltósághoz való alkotmányos alapjognak, mint „anyajognak” magánjogi megfelelője, s ezért a méltósághoz való jog a személyhez fűződő jogok között (azok egyik kiemelt példájaként) nem tételezhető.

Az új Ptk.-ban, a személyiségi jogok kiemelt példái között indokolt felvenni a legújabb személyiségi jogokat, köztük a „biológiai jogokat”.

Az új Ptk.-ban nem vagyoni kártérítést (erkölcsi vagy eszmei elégtétel, jóvátétel vagy sérelemdíj elnevezéssel) a személyhez fűződő jogok szankciójaként kell felvenni.

IV. A munkajog és az új Ptk. viszonyára vonatkozóan

1. Az egyedi munkaszerződés szabályozását a szociális piacgazdaság követelményeinek megfelelően közelíteni kell a polgári jogi szabályozáshoz.

2. Az egyedi munkaszerződés alapvető szabályainak a Ptk. szabályaihoz kell igazodniuk; e normák (így mindenekelőtt a szerződések általános szabályai) kell, hogy képezzék a munkaszerződés sajátos jogszabályainak természetes háttérét.

3. Amennyiben a Mt. kodifikációja időben megelőzi az új Ptk. megalkotását, akkor a munkajogi jogalkotás teheti meg a közelítéshez szükséges lépéseket – akár a Ptk.-ba illesztés formájában, annak módosításával, akár a Mt.-ben elhelyezett utaló szabályokkal. E két lehetséges megoldás nem egyenértékű, a Ptk.-beli szabályozás adekvátabbnak tekinthető.

V. A családjog és az új Ptk. viszonyára vonatkozóan

1. A családjog anyaga önálló könyvként kerüljön szabályozásra az új Ptk.-ban, a személyekről szóló könyv után és a dologi jogi könyv előtt.

2. A családjogi szabályok kidolgozásakor figyelemmel kell lenni a Ptk. egyéb könyveiben elhelyezendő rendelkezésekkel fennálló tartalmi összefüggésekre; szükség esetén megfogalmazhatók kizárólag a családjogi könyvre vonatkozó sajátos alapelvek is.

VI. A szellemi alkotások joga és az új Ptk. viszonyára vonatkozóan

1. Az új Ptk.-ban a jelenleginél alaposabban és részletesebben megalkotott szabályokkal kell kifejezésre juttatni a szerzői jognak és az iparjogvédelemnek a polgári joghoz és a Kódexhez kötődését. Ezen kapcsolat hangsúlyos normatív megteremtése során figyelemmel kell lenni arra, hogy a szerzői jogról, a találmányok szabadalmi oltalmáról és a védjegyről szóló külön törvények önálló létre aligha képesek, ha belőlük a magánjogi szabályozás esetleg a Ptk.-ba kerül.

3. Az új szabályozás rendszertani helyének és elnevezésének megválasztásánál olyan megoldást kell találni, amely a szellemi alkotások jogába tartozó polgári jogi védelem vagyoni jogi („tulajdoni”) és személyiségvédelmi természetét megfelelő módon tükrözi, összhangra törekszik az európai megoldásokkal, és a lehetőségek között megőrzi a magyar jogi hagyományokat is.

4. Az új szabályozásnak is számolnia kell azokkal a lényeges különbségekkel, amelyek a szerzői jog és az iparjogvédelem között léteznek.

VII. A társasági jog és az új Ptk. viszonyára vonatkozóan

1. Az új Ptk. megalkotása során törekedni kell a jogi személyekre vonatkozó általános szabályok bővítésére; ily módon téve lehetővé, hogy az egyes jogi személy-fajtákra vonatkozó normák között csak az általános szabályokat kiegészítő vagy azoktól eltérő rendelkezéseket kelljen lefektetni.

2. Az új Ptk. és a jelenleg részletesen a Ptk.-n kívül szabályozott szervezeti jogalanyok (gazdasági társaságok és más jogalanyok) szabályozásának kapcsolatát a mostaninál szorosabbá kell tenni.

3. A Szerkesztőbizottság a Ptk. egyéb részeinek – így mindekenélőtt a személyekre, a jogügyletekre és a szerződésekre vonatkozó részek – koncepciójától függően látja eldönthetőnek azt a kérdést, hogy a gazdasági társaságokra vonatkozó, jelenleg külön törvényben szereplő szabályok – a Ptk. leendő szerkezetére vonatkozó határozatnak megfelelően: önálló könyvként – beépíthetők-e a Ptk.-ba.

Dr. Vékás Lajos

Tanulmányok

Az új Polgári Törvénykönyv és a családjogi viszonyok szabályozása

I.

1. A hagyományos magánjogtudományban és a XIX. század valamint a XX. század első évtizedeinek jelentősebb magánjogi (polgári jogi) kodifikációiban a családjog a magánjog, a polgári jog részét képezi – igaz, más magánjogi jogintézményektől részben már ekkor is eltérő sajátosságokat felmutató részét.

Ha a magyar jogtudomány nem is, a magyar jogi szabályozás ettől valamelyest eltérő képet mutatott.

Míg ugyanis a magyar magánjog egésze lényegében 1959-ig szokásjogként élt, a családjog két jelentős területe, nevezetesen a házassági jog, pontosabban elsősorban a házassági köteléki jog, valamint a gyámság (és a gondnokság) a magánjog más kérdéseitől eltérően már a múlt század utolsó éveiben, illetve évtizedeiben írott törvényekkel volt szabályozott.¹ A gyámságról szóló törvény szabályozta emellett a kiskorúság, a teljeskorúság, a nagykorúsítás, a szülőket, esetleg a nagyszülőket gyermekeik illetve unokáik irányában terhelő tartási kötelezettség, valamint a mai szülői felügyeleti jog jogelődjének, az atyai hatalomnak a kérdéseit is.

Sajátos módon a magánjog átfogó kodifikációjára irányuló utolsó kísérlet, az 1928. évi Mtj. a Házassági Törvény szabályait nem inkorporálta – az eljegyzésre, a házasságkötésre és a házassági jog, pontosabban elsősorban a házassági köteléki jog, valamint a gyámság (és a gondnokság) a magánjog más kérdéseitől eltérően már a múlt század utolsó éveiben, illetve évtizedeiben írott törvényekkel volt szabályozott.¹ A gyámságról szóló törvény szabályozta emellett a kiskorúság, a teljeskorúság, a nagykorúsítás, a szülőket, esetleg a nagyszülőket gyermekeik illetve unokáik irányában terhelő tartási kötelezettség, valamint a mai szülői felügyeleti jog jogelődjének, az atyai hatalomnak a kérdéseit is.

Sajátos módon a magánjog átfogó kodifikációjára irányuló utolsó kísérlet, az 1928. évi Mtj. a Házassági Törvény szabályait nem inkorporálta – az eljegyzésre, a házasságkötésre és a házassági jog, pontosabban elsősorban a házassági köteléki jog, valamint a gyámság (és a gondnokság) a magánjog más kérdéseitől eltérően már a múlt század utolsó éveiben, illetve évtizedeiben írott törvényekkel volt szabályozott.¹ A gyámságról szóló törvény szabályozta emellett a kiskorúság, a teljeskorúság, a nagykorúsítás, a szülőket, esetleg a nagyszülőket gyermekeik illetve unokáik irányában terhelő tartási kötelezettség, valamint a mai szülői felügyeleti jog jogelődjének, az atyai hatalomnak a kérdéseit is.

zasság megszűnésére nézve a külön törvényben való szabályozást tartotta fenn (Mtj. 110. §), a Gyámtörvény szabályait azonban inkorporálta. Ez utóbbi tekintetében megjegyzést kíván mégis, hogy míg más kérdésekben az Mtj. szabályai mintegy élő jogként éltek a korabeli jogtudományban és jogforrásként idézte azokat a korabeli bírói gyakorlat is, azokban a kérdésekben, amelyeket a Gyámtörvény szabályozott, mind a jogirodalom, mind a bírói gyakorlat következetesen a Gyámtörvényre és nem az Mtj. megfelelő §-aira támaszkodott, hivatkozott.

A családjog területére tartozó írott jogszabályok – a Házassági Törvény és a Gyámtörvény – 1945 után bár nem törvényekkel, de szintén írott jogszabályokkal kerültek módosításra: a 6800/1945. M.E. sz., illetve a 10.470/1945. M.E. sz. rendeletekkel. Törvényalkotásra két kérdéskörben került sor: a házasságon kívül született gyermek jogállásának rendezését illetően (1946. évi XXIX. törvény) és a házassági vagyoni jog területén a korábbi rendi megkülönböztetésen alapuló házassági vagyoni jogi rendszereknek a rendi megkülönböztetés eltörlésével való egységesítése kérdésében (1946. évi XII. törvény).

2. A családjog első átfogó kodifikációjára a magyar jogban az 1952. évi IV. törvénnyel került sor. Ekkor még a Családjogi törvény hatálybalépését és végrehajtását szabályozó 1952. évi 23. sz. tvr. (Csjt.) külön fejezete rendelkezett „személyi jogi kérdések” címszó alatt a cselekvőképesség, a korlátozott cselekvőképesség és a cselekvőképtelenség szabályairól, valamint mind a cselekvőképességet érintő, mind a cselekvőképességet nem érintő gondnokság kérdéseiről (Csjt. 21–41. §-ok).² A gyámhatóságoknak a Csjt. és a Csjt. végrehajtásával kapcsolatos eljárási szabályait pedig a Csjt. 50. § (2) bekezdésének felhatalmazása alapján, igaz utasítás szintű szabállyal, a Belügyminiszter 10/1952. számú, a gyámhatósági eljárás szabályai tárgyában kiadott utasítása tartalmazta.

Míg a Csjt. személyi jogi rendelkezéseit tartalmazó fejezete a Ptk. megalkotása során a Ptk. részévé vált, a későbbi mindenkori gyámrendeletek,³ amelyek sohasem csak a gyámhatósági eljárás kérdéseit szabályozták – részben államigazgatási jogi szabályokkal ötvözve – mindig a családjogi szabályozáshoz kapcsolódtak.

II.

3. A családjog a magyar jogtudományban és a jogi gyakorlatban is a *Családjogi törvény átfogó kodifikációját követően vált fokozatosan a polgári jogtól elkülönülő, önálló jogterületté. A Polgári Törvénykönyv 1957. évi első, nyomtatásban is megjelent Tervezete Általános Indokolásában a családjognak a polgári jogtól való különválása, önállósá válása már mintegy evidenciaként kapott megfogalmazást, majd ez 1959-ben a Polgári Törvénykönyv Javaslatának Általános Indokolásában is megerősítésre került.*

Egyes volt szocialista országok jogtudományában képviselt volt ugyan olyan nézet is, hogy a családjog speciális sajátosságai ellenére belefér a polgári jogba,⁴ de *sem a magyar jogtudományban, sem a magyar joggyakorlatban a családjog önálló jogisága – legalábbis az 1990-es évekig – nem volt megkérdőjelezett.*

A nézetek a Családjogi törvény, illetve a Ptk. megalkotása óta eltelt időben – az 1990-es évekig – csak a családjog önálló jogiságát támogató indokok és a családjog és a polgári jog szabályainak összefüggései, a családjogi szabályozás „zárttságának” feloldását illetően változtak.

A családjogot a polgári jogtól elhatároló fő ismérvi eleinte mind a Csjt., mind a Ptk. megalkotásakor még az volt, hogy míg a polgári jog alapvetően vagyoni viszonyokat szabályoz, és csak mintegy másodlagosan, ezekhez kapcsolódó személyi viszonyokat, addig a családjogra éppen a fordítottja áll, az alapvetően személyi viszonyokat szabályoz, és csak mintegy másodlagosan ezekhez kapcsolódó vagyoni viszonyokat. Ez a nézet a Csjt. alkotóit annakidején, 1952-ben még kétségtelenül jelentősen befolyásolta, így ez tükröződhet abban is, hogy a házassági vagyoni jog szabályai inkább csak főbb elveiben és a gyakorlat igényei számára rendkívül hiányosan ke-

rültek rendezésre, úgy, hogy a hiányok egy részét hamarosan a Legfelsőbb Bíróság értelmező szabályaival kellett pótolni, és feltehetően ez motiválta a jogalkotókat abban is, hogy szemben a HT. szabályaival a polgári jogra bízta a jegyesség felbomlásából folyó vagyoni jogi kérdések rendezését. Az e nézetből folyó következtetések levonásában a legmesszibb a csehszlovák törvényhozás ment, amely a házassági vagyoni jogi szabályokat nem is a családjogi törvényben, hanem a polgári törvénykönyvben helyezte el.

4. A családjog és a polgári jog elhatárolásának most ismertetett szempontja, vagy legalábbis annak elsőlegessége ma már nyilvánvalóan nem áll meg.

A vagyoni viszonyok jelentősége ma a társadalomban, és így akár az egyes emberek, akár a házastársak, a családok életében is jelentősen felértékelődött. Egyes családokban – bár minden bizonnyal a családoknak inkább csak egy kisebb hányadában – jelentős vagyonok halmozódtak fel, és jelentősen növekedett a családoknak, a házastársaknak, vagy akár a házasságban élő házastársak egyikek az üzleti életben való részvétele is. Emellett különösen egy területen, nevezetesen a lakáshoz jutást illetően a vagyoni viszonyok jelentőségének a növekedése már jóval korábbi időpontra datálható. A lakáshoz jutás költségeinek igen jelentős növekedése, a lakáshitelek törlesztésének a házastársakra nehezedő jelentős anyagi teherrel válása, a lakás, a lakhatás igen jelentős vagyoni értékű válása a családok igen nagy részében már jóval korábban megnövelte a családon belüli vagyoni viszonyok jelentőségét.

Mégis azt, hogy a vagyoni viszonyoknak a családon belüli felértékelődése, még ha ezek részben közelebb kerültek is a polgári jogban szabályozott vagyoni viszonyokhoz, azzal is járjon, hogy ezek minden vonatkozásban a polgári jog szabályainak alkalmazásával kerüljenek rendezésre, senki sem kívánja. Még kevésbé kerülhetnek pusztán a polgári jog hagyományos szabályainak alkalmazásával rendezésre a családi otthon megszerzését, vagy éppen elvesztését érintő mélyen zsebbe nyúló vagyoni kérdések.

De a másik, a nemvagyoni viszonyok oldalán sem hagyható említés nélkül, hogy az elmúlt évtizedekben, vagy akár csak az elmúlt években a családon belüli, a családi viszonyokat érintő nemvagyoni, személyi viszonyoknak a jelentősége is megnőtt, felértékelődött.

Így mindenképp az kíván említést, hogy a családjog figyelembe ma Európaszerte, és az Európán kívüli világ jelentős részén is a *gyermekek jogainak erősítésére, a szülő-gyermek kapcsolat jogi kérdéseinek a korábbitól eltérő típusú szabályozására* irányul. A felbomló házasságok számának jelentős növekedése folytán is, de feltehetően nemcsak emiatt, a múlthoz képest nagyobb mértékben kerültek előtérbe a szülő-gyermek kapcsolat kérdései a felbomlott családokban, így a gyermekelhelyezés kérdései, a különélő szülőnek a gyermekével való kapcsolattartásának kérdései, és másként jelennek meg a házasságon kívüli kapcsolatból származó, különösen az élettársi szülőkkal hosszabb-rövidebb időn át rendezetten együttélő szülő-gyermek kapcsolatok is. Jelentősek az örökbefogadás tartalmi változásai is, amelyeket az öröklési jogi joghatások felől a családjogi joghatások felé való eltolódás jellemez, vagy a családjogban még ma sem megfelelően rendezett mostoha- és nevelőszülői jogállás kérdései is.

A határok nyitottabbá válásával sokasodnak emellett a *családi kapcsolatoknak az országhatárokon túlnyúló, akár vagyoni, akár nemvagyoni természetű megoldást igénylő kérdései.* Nem véletlen, hogy az ezen a téren felmerülő jelentősebb problémákat kölcsönös segítség nyújtására is törekvő nemzetközi egyezmények – mint például a tartásdíjak külföldről történő behajtását vagy a gyermekek jogellenes külföldre vitelének jogkövetkezményeit rendező egyezmények – is felkarolják.

A jelentősebb vagyoni jogi, személyi, személyiségi jogi, vagy akár nemzetközi vonatkozású változások köréből felhozott példák arra is irányultak, és rámutatott arra, hogy *nem kizárólag a személyi és a vagyoni viszonyok közötti mennyiségi arányok lehetnek hivatottak eldönteni a családjognak a polgári jogtól való elkülönítését* vagy legalábbis részleges elkülönítésének a megítélését.

Minthogy a családjog önálló jogágként való elismerése, a polgári jogból való kiválása mondhatnók fokozatosan evidenciává vált, a családjog önálló jogági mivoltának bizonygatására, a polgári jogtól elhatároló ismérveinek újabb megfogalmazására, a későbbiekben viszonylag kevesebb figyelem jutott.

Így például Nizsalovszky A család jogi rendjének alapjai című, 1963-ban publikált, a családjog tudománya számára alapvető elméleti munkájában etekintetben annyit mond, hogy *a magyar jogtudományban uralkodónak tekinthető állásponttal egyezően a családjogot a magyar jogrendszer önálló ágának tekinti*, és éppen azt a feladatot tűzi maga elé, hogy ennek az önálló jogágnak a kiépítéséhez hozzájárulva a családjogban érvényesülő, a polgári jog hasonló kérdésekre vonatkozó általános szabályaitól eltérő, ugyancsak általános szabályait felépítse, illetőleg azok gyakorlati érvényesülését bemutassa.⁵

Egy másik munkájában a *családjogi kapcsolatokon alapuló magartartási szabályok olyan jellegzetességeit hangsúlyozza*, amelyek folytán „nem sikerült és nem is sikerülhetett a családjog polgári jogi szemléletének a családi viszonyokból eredő jogokat és kötelezettségeket az eleve felállított kategóriákba belekényszeríteni”.⁶ Ehhez azt is hozzáteszi, hogy – legalábbis szocialista viszonyok között – szükségét látná annak, hogy a családjog szabályozása teljes önállósághoz és önállóságában teljességhez jusson.

Ismét másutt a családjog jogági minőségével kapcsolatban azt írja: „Magam kezdettől nem azt tartottam lényegesnek, hogy a családjogot önálló jogágnak *nevezzék-e* (kiemelés Nizsalovszkytól), és így helyezzük el a jogrendszer egészéről alkotott képből, hanem azt, hogy *a családi viszonyok sajátos atmoszférájában tökéletesen elhelyezkedő teljes szabályozása elégíti ki a jogalkotás követelményeit és a gyakorlat szükségleteit*. Ebben az esetben – mint folytatja – nem szükséges a családjogi kérdések megoldása érdekében a nyilvánvalóan más társadalmi viszonyokhoz mérten alkotott jogszabályok segítségét erőltetetten igénybe venni és azok értelmezése során egymással ellenkező, de egyaránt védhető megoldások harcát felidézni.”⁷ A családjognak ez a Nizsalovszky által kívánatosnak tartott zártsága ma már – legalábbis nézetem szerint – túlzottnak tűnik.

A családi viszonyok és így azok jogi szabályozásának sajátosságaként emelhető ki az is, hogy *a házasság és a család intézményére más jogintézményeknél erősebben jellemző, hogy ezek elsődlegesen nem jogi normákkal rendezettek*, hogy számos vonatkozásuk a jogi rendezést, a jogi beavatkozást nem, vagy kevésbé igényli, és ahol *házassági és a családi viszonyok szabályozása, a házasság és a család védelme mégis jogi feladat is*, erre a jogi rendezésre az is jellemző, hogy *ezeknek a normáknak fokozottabban kell a házassággal, a családdal kapcsolatos erkölcsi normákat követőeknek lenni*.⁸

A családjogi viszonyok sajátosságát ezzel az érveléssel is alátámasztó gondolattal szembenállónak tűnik a szocialista családjog Kecskéstől származó olyan jellemzése, amely annak sajátosságaként éppen azt emeli ki, hogy azt a paternalista álláspont a családi élet szinte minden területén a privát szférába való beavatkozása jellemezte.⁹

A legújabb állásfoglalások közül figyelemreméltó Kőrösnek az a megállapítása, amely szerint *a családjoggal kapcsolatos megváltozott elvárások egyrésztől kitágítják a családjog határait, másrésztől – elsősorban a gyakorlat oldaláról – eltávolítják a családjogot az általános polgári jogtól*, amit azzal is kiegészít, hogy a bírói gyakorlat a családjog területét zártan kezeli, és ahol kilép belőle, ott is a családvédelem adekvát eszközeit keresi.¹⁰ Kőrösnek azzal a nézetével azonban, hogy a Családjogi törvény 1974. évi Novellája azzal, hogy törvényben is elismerte a közös megegyezésen alapuló bontás lehetőségét „határozott lépést tett a polgári jog felé”¹¹ nem tudnék egyetérteni. Annál kevésbé, mert a közös megegyezésen alapuló bontás elismerése korántsem gyökerezik a családjogot is magukban foglaló, a házasság felbontása kérdésében hosszú időn át következetesen a vétkességi elvet követő hagyományos magánjogi törvénykönyvekben. Sőt a közös megegyezés

bontó okként való elismerésére ezeknek a törvénykönyveknek a jelentős többségében később került sor, mint azt a magyar bírói gyakorlat, vagy a magyar Családjogi törvény elismerte.

5. A családjog önálló jogágiságát megkérdőjelező, és ezzel *a családjogot a polgári jogba visszautalmi kívánó nézetek a magyar jogtudományban az 1990-es évek eleje óta merülnek fel – de ekkor sem válnak általánossá*.

Elsőként Kecskés kérdőjelezi meg a családjog önálló jogágiságát. Álláspontja szerint „észlelnünk kell, hogy a szocialista család speciális értékeit kimutató áelvek a jövőben már nem vehetők figyelembe, ugyanakkor – mint írja – a legutóbbi szabályozási fejlemények azt mutatják, hogy a családjog klasszikus polgári jogi jegyei sokasodnak.” Ezzel összefüggésben – folytatja – lassan le kell vonnunk a jelenlegi jogágazati tagolódást érintő elméleti konzekvenciákat is.¹²

Kőrös ezt a nézetet – alighanem joggal – tudományos igényű megfogalmazott politikai szándékként értékeli.¹³ Hadd tegyük hozzá – egyelőre nem a családjog önálló jogágisága vagy a polgári jogba tartozása oldaláról –, hogy a szocialista családjog elveinek ilyen negatív értékelése a nyugati országok jogtudományára sem jellemző, s hogy a családi viszonyok változásai Európaszerte számos hasonlóságot mutatnak, és ennek megfelelően maga a családjog is számos elvi kérdésben azonos irányban fejlődik.

A családjog önálló jogágiságát tagadó, és a családjogot a polgári jogba visszahelyezni kívánó *további nézetek közös jellemzője, hogy a családjognak a polgári jog más kérdéseitől eltérő speciális, sajátos vonásait elismerik*, ezeket azonban nem tartják elegendőeknek ahhoz, hogy a családjog a hagyományos helyéből, a magánjogból (a polgári jogból) kiemelve önálló jogágként kerüljön elismerésre. A családjogot inkább a magánjog egy sajátos helyet elfoglaló elkülönült részének tekintik.

Bíró és Lenkovics a jogágaknak a szabályozás tárgya és módszere szerinti tagolását elismerik, mégis, mintegy ezzel szembeni kritikaként fogalmazzák meg, hogy e két általános szempont alapján túl nagy számú önálló jogágot lehet egymástól elkülöníteni, miközben – mint állítják – gyakorta hiányzik az igazi differencia specifikája, az átfedéseket és hasonlóságokat elkerülő, valódi megkülönböztető ismérv.¹⁴ *A családjogot a szerzők a polgári joggal tartalmi szempontból a rész és egész viszonyában állónak tekintik*, abban a kérdésben pedig, hogy a családjog önálló jogág-e vagy a polgári jog egy viszonylagos sajátosságokkal rendelkező részterülete, legalábbis a jövőt illetően inkább az utóbbi felé hajló nézetet vallanak: „az egységes magánjog iránti törekvés igénye – mint írják – a történeti hagyományokkal egybevetve inkább azt sugallja, hogy a családjog, mint *speciális vonásokkal rendelkező személykapcsolatok joga* (kiemelés a szerzőktől) *a polgári jog integráns részeként kezelhető és kezelendő*.”¹⁵

Jobbági a családjogot a polgári jog viszonylagosan önálló részének tekinti, és *noha elismeri, hogy a házassági jogra, a rokonságra és a gyámságra vonatkozó joganyag a történelem folyamán mindig is elkülönült, sajátos helyet foglalt el a jogrendszerben, sőt hogy ez az elkülönültség adja a családjog egyik jellegzetességét*, mégis *a családjognak a magánjoghoz való kapcsolatát tartja dominánsabbnak*, és a Bíró és Lenkovics által képviselt nézethez hasonlóan *valószínűsíti, hogy a családjog a törvényhozásban és a jogtudományban is vissza fog térni „az évezredek óta elfoglalt helyére, a polgári jog rendszerébe*.”¹⁶ Hogy ezt a valószínűsítést túl kívánja is, az abból a kritikái megjegyzés nélkül alig hagyható nézetéből is kitűnik, amely szerint a családjog jogági különállása sem a polgári jognak, sem a családjognak nem tett jót, és óhatatlanul mindkét jogterület fontosságát csökkentette.¹⁷

A családjog önálló jogági jellegére vonatkozó szeparatista érveket a legerősebben, mondhatni szinte ellentmondást nem ismerően Lábady bírálja.¹⁸ Álláspontja szerint *a jogágszakadás szempontjából a szocialista jogban megfogalmazott döntő érvek ideológiaiak voltak* (kiemelés a szerzőtől), amelyek *ma már tarthatatlanok!* (kiemelés tőlem W. E.)

Azt, hogy a *családjogi viszonyok* a magánjog körén belül *viszonylagos önállósággal rendelkeznek* (kiemelés a szerzőtől) nem vitatja. A családjog és a polgári jog által szabályozott *személyi viszonyok* között lát is valamelyes, igaz, inkább a jogviszonyok szerkezetét érintő *különbséget, a családjog által szabályozott vagyoni viszonyoknak a magánjogba tartozása felől azonban álláspontja szerint nem merülhet fel kétség!* Azok a különbségek, amelyek a családi jogviszonyok és a polgári jogi jogviszonyok között vannak álláspontja szerint nem szolgálhatnak elegendő alapot az önálló jogágiságot védő nézethez, és ennél fogva – mint írja – *semmi szükség nincs arra, hogy mesterségesen elválasztott részeket szakítsunk ki a magánjogból.*

A jogági hovatarozás tekintetében vallott nézetétől függetlenül megállapítja mégis, hogy a családjog komplex tudományos megközelítést és feldolgozást igényel, s hogy *a családi élet sajátos szférájába benyomuló jognak* a családokat érintő *kulturális, etikai, szociális, szellemi, emocionális és vallási értékekre is figyelemmel kell lennie.* Hangsúlyozza továbbá, hogy *a család a szolidaritás közösége is,* és hogy *az alanyi jogoknak ebben a szférájában, bár személyek jogaiként fejeződnek ki, alapvető szociális és partícipációs dimenziójuk is van.*

Ezek a szerző által kiemelt, a családot, és a családjogot is jellemző tényezők úgy tűnik mégsem nyomnak a latban a családjogot a polgári jogtól elhatároló sajátosságainak értékelésekor.

III.

6. A családjogot a polgári jogtól elkülönült, önálló jogágnak tekintő, vagy a családjogi viszonyok viszonylagos önállóságát ugyan elismerő, de a családjogot akár ma is, akár a jövőre nézve, a hagyományokat követve is, a polgári jog részének tekintő két lehetséges nézet néhány képviselője álláspontjának főbb vonásai-ban való ismertetéséhez hadd fűzzek az alábbiakban néhány gondolatot, kifejtve *saját álláspontomat.*

Ennek körében mindenekelőtt előrebocsájtandónak tartom, hogy *az a kérdés, hogy indokolt-e a családjogi viszonyoknak a polgári jogtól, pontosabban a Ptk.-tól különálló szabályozása* megítélés szerint *más megválaszolásra tarthat igényt azokban a jogrendszerekben, amelyekben a családjogi viszonyok,* vagy legalábbis azok többsége sohasem került a polgári jogtól elkülönült szabályozásra, *sohasem kerültek kiemelésre a polgári törvénykönyvből, és azokban, amelyekben voltaképpen arról kell döntenie, hogy a polgári jogtól már évtizedek óta különvált, önállóvá vált, és tegyük hozzá, mert ez is lényeges, és ilyenként elfogadott családjogot – így természetesen a Családjogi törvényt is – visszahelyezzék-e a Ptk.-ba,* illetve, ami a magyar jogot illeti, ahol a családjog a jogtudomány álláspontja szerint a magánjog része volt ugyan, de nem is volt egy egységes polgári törvénykönyvben szabályozva, *belehelyezték-e a Ptk.-ba.*

Az előbbi jogrendszerekben a családjog önálló szabályozásával – a családjog speciális sajátosságait, az utóbbi évtizedekben bekövetkezett változásait figyelembevéve, ezekre tekintettel – egy létező, elfogadott felépítésű Ptk. megbontásáról volna szó,¹⁹ az utóbbiakban a fordítottjáról, arról, hogy a gyakorlat részéről évtizedek óta fenntartás nélkül elfogadott, és a jogtudományban is legalábbis uralkodóként elfogadott, a családjogot önálló jogterületnek, önálló jogágnak elismerő nézettel szemben vannak-e olyan nyomós érvek, amelyek a családjogi szabályoknak a polgári jogi szabályokhoz való hasonlatosságát, és nem azoknak a polgári jogiaktól való eltéréseit figyelembevéve, ezeket a szabályokat – az immár több mint negyven éve fennálló állapottal szemben – a polgári jogba, a polgári törvénykönyvbe visszaintegrálnák.

Magam mai viszonyaink között *a családjogi viszonyoknak a polgári jogtól különálló, nem a készülő új Polgári törvénykönyvben való szabályozását tartom indokoltnak.* Hozzáteszem, amikor a családjog önálló jogágisága mellett és a Csjt. szabályainak a Ptk.-ba való integrálása ellen foglalok állást, a most említett szempontot sem hagytam figyelmen kívül.²⁰

További kérdés, hogy a családjog önálló jogágisága nézetem szerint nem jelentheti annak zárt, más jogágakkal nem érintkező, más jogágaktól elszigetelt voltát. De ez nemcsak a családjog és a polgári jog viszonyában áll. A családjognak a polgári joggal való kapcsolata mellett nem tagadható különösen a gyermekvédelem, a gyámügy és a gyámhatósági eljárás területén az államigazgatási joggal való kapcsolata, a családjogi pereket illetően a polgári eljárásjoggal való kapcsolata, a családtámogatás rendszerét illetően a szociális joggal való kapcsolata, és akár nemzetközi egyezmények révén, akár ilyenek nélkül is a nemzetközi magánjoggal való kapcsolata sem.²¹

A társadalmi viszonyok mai alakulása mellett *a családjognak a polgári joghoz való viszonyában minden bizonnyal inkább ki kell lépnie a korábban még inkább képviselt zárttság gondolatköréből.*²² E lépés határainak megvonása elsődlegesen a családjog feladata, de ennek a polgári jogban, a Ptk.-ban is lehetnek átgondolásra érdemes kérdései.

A jogágak a magyar jogtudományban elfogadott nézet szerint egyfelől *a szabályozás tárgya,* és másfelől *a szabályozás módszere* szerint különülnek el egymástól. *A családjog jogági elhelyezése mégsem történhet kizárólag, vagy akár döntően dogmatikai megközelítéssel.* Etekintetben a családi viszonyok sajátosságainak, így a családi életet, a családi viszonyokat jellemző jogon kívüli, de a jogi szabályozást mégis befolyásoló tényezőknek is figyelmet kell szentelni.

Nyilván ebből is fakad, hogy ami *a szabályozás tárgyát* illeti, azt a tény, hogy a családjog mindig sajátos helyet foglalt el a polgári jog rendszerében, a családjogot ma a polgári jogba visszailleszteni kívánók sem vitatják. A vita etekintetben inkább akörül folyik, és erre a kérdésre keres választ koncepciójának kidolgozása során a készülő új Polgári törvénykönyv is, hogy a családjognak ezek a sajátos jellegzetességei – amelyek aligha vitathatóan inkább erősödnek, semmint gyengülnek – elegendőek-e ahhoz, hogy a családjog önálló jogágként kerüljön elfogadásra, vagy nem.

Ami *a szabályozás módszerét* illeti, ez legalábbis a családjogi viszonyokat illetően nem szűkíthető le arra, vajon ezt a jogterületet a családjogi jogviszony alanyainak a mellérendeltség vagy az alá- és fölérendeltség viszonyában állása jellemzi-e. A mellérendeltség vagy az alá- és fölérendeltség viszonyában állás kérdésében a válasz egyértelmű: *a családi viszonyokat az ebben résztvevő alanyok mellérendeltsége jellemzi.* Nizsalovszky ehhez mégis hozzáfűzi, hogy *a mellérendeltség mint szabályozási módszer mást jelent a családjogban, mint a polgári jogban.*²³

A szabályozás tartalmának és módszerének további sajátosságai közé sorolhatók még *az állami beavatkozásnak – különösen a család, a családi viszonyok intim szférájának tiszteletben tartásából folyó – visszaszorulása,* vagy *a családjog szankciórendszerének – szűk kivételektől eltekintve – a polgári jog szankciórendszerétől több vonatkozásban is eltérő volta,* valamint az is, hogy azokban az esetekben, amelyekben különösen a kiskorú gyermek érdekében állami kontrollra, vagy állami beavatkozásra van szükség, ott a polgári jogi viszonyoktól eltérő módon *jelentős szerephez jutnak a gyámhatóságok is.*

A családjog valamennyi intézményének, valamennyi szabályának abból a szempontból való vizsgálatát, hogy azok mennyiben indokolják a családjog önálló, a polgári jogtól különálló szabályozásának fenntartását – Kőrös hasonló rendeltetésű tanulmányához hasonlóan²⁴ – az alábbiak sem tekinthették feladatunknak. A tárgyalandó kérdések kiválasztásánál mégsem kívántunk az egyoldalúság hibájába esni, és csak olyan családjogi kérdésekkel foglalkozni, amelyek a polgári jogias szabályozással való megoldástól távol állnak, amelyekre nézve a polgári jog szabályainak alkalmazhatása, akár „megfelelő alkalmazhatása” kizárt, vagy legalábbis erősen megkérdőjelezhető.

7. Így már a sorrendben elsőként tárgyalt kérdésünknek, *a családjog főbb alapelveinek is van polgári jogi vetülete is.* Az ugyanis, hogy a polgári jog alapelvei közül vannak olyanok, amelyek akár

kifejezetten szerepelnek a Családjogi törvényben, akár nem, a családjogi jogviszonyokban is figyelmet kell hogy kapjanak, aligha vitatható. Sőt van a családjogi joggyakorlásra irányadó olyan alapelv is, amely éppen a Ptk. szabályaiból került a Csjt. 1986. évi Novellájába átvételre.

Nem lehet mégsem figyelmen kívül hagyni, hogy a családjogot – részben az Alkotmányból is levezetett – olyan alapelvek is uralják, amelyek a polgári jog alapelveihez képest a családjogban egyediek.

A fejlett világ jelentős része ma a családjog első, legfontosabb elvének a kiskorú gyermek érdekeinek védelmét, jogainak erősítését tekinti. Ez az elv a családjog számos szabályában nemcsak megjelenik, hanem fel is erősödik. Emellett ez az elv a családjogon kívül a szociális jogban és a gyermekvédelemnek a szűkebb értelemben vett családjogon kívüli területén is felerősödik – a polgári joghoz azonban kevésbé kapcsolódik.

Csak néhány példát említve: ez az elv jut kifejezésre a házasságon kívül született gyermek jogállását rendező szabályokban, az örökbefogadás előfeltételeiben és szabályozásában, a házasság felbontása során a lakáshasználat rendezésének a polgári jogias szemlélettel eltérő szabályaiban, a gyermektartás kérdéseiben, vagy, hogy a legújabb szabályokra is utaljak, az ítélőképes korú gyermeknek az őt érintő eljárásba való bevonását, véleménye meghallgatását és lehető figyelembevételét rendelő szabályokban.

A családjog egy másik, a világ fejlett országaiban ugyancsak jelentős alapelve a házastársnak egyenjogúságának elve a házasságban és a családi életben. Ez az elv jut többek között kifejezésre a házassági vagyonjogi szabályokban, vagy a korábbi atyai hatalmat felváltó szülői felügyeleti jog gyakorlásának kérdéseiben. Ennek az elvnek a töretlen érvényesülési tudása – feltehetően mégsem elsődlegesen a családjogi jogalkotás vagy jogalkalmazás hibájából – különösen a felbomló családok szülő-gyermek kapcsolatában mégis megkérdőjelezhető.

Alkotmányos alapelveként került a Családjogi törvényben kimondásra a házasság és a családi intézménye védelmének követelménye is. Hozzátehetnők, hogy pusztán családjogi eszközök ennek az elvnek a töretlen érvényesülését sem lehetnek képesek biztosítani.

A Ptk. alapelvei közül került a Csjt. 1986. évi Novellájába át-emelésre a rendeltetésszerű joggyakorlás követelménye – más szavakkal a joggal való visszaélés tilalma. A Csjt. 1986. évi Novellájának indokolása etekintetben kifejezetten a joggal való visszaélés tilalmát fogalmazza meg. Aligha vitatható emellett, hogy anélkül, hogy ez a Csjt.-ben külön is megfogalmazást kapna a jóhiszeműség és a tisztesség követelményének megfelelő joggyakorlás a családi jogi viszonyokban is elvárható magatartás kell hogy legyen.²⁵

Ami a joggal való visszaélés Ptk.-beli szabályainak a családjogi viszonyokra való alkalmazhatóságának kérdéseit illeti, a joggyakorlatban, majd ezt követően a jogirodalomban is felmerült kérdés nem a joggal való visszaélés szabályairól általában, hanem arról szólt, hogy alkalmazható-e a családjogi viszonyokra a Ptk. 5. § (3) bekezdésének a szabálya, amely a hozzájáruló nyilatkozatnak joggal való visszaélésnek ítélt megtagadása esetén feljogosítja a bíróságot a hozzájáruló nyilatkozat pótlására.

A kérdés megítélése sem a bírósági gyakorlatban, sem a jogirodalomban nem egységes.²⁶ S bár nem ennek a tanulmánynak a feladata az utolsó szót kimondani ebben a kérdésben, mégsem hagyható említés nélkül, hogy a családjogi jogszabályok – joggal való visszaélés nélkül is – sokkal szélesebb körben jogosítják fel a gyámhatóságot a szülő vagy adott esetben más személy hozzájáruló nyilatkozatának pótlására. Az örökbefogadáshoz megkívánt szülői hozzájárulás tekintetében pedig – amely körül a kérdés a legélesebben felmerült – a Csjt. sorolja fel azokat az eseteket, azokat a tényállásokat, amelyekben az örökbefogadáshoz nincs szükség a szülő hozzájárulására. [Csjt. 48. § (5) bek.] Ennek a szabálynak olyan kiterjesztő értelmezése, amely szerint az ezen felsorolás alá nem eső esetekben a Ptk. 5. § (3) bekezdése alapján legyen helye a szülő hozzájáruló nyilatkozata pótlásának, aggályosnak tűnik. Emellett e kérdéskörben azt sem lehet figyelmen kívül hagy-

ni, hogy az örökbefogadáshoz való hozzájárulást pótló bírósági határozat azzal is jár, hogy az egyszersmindkorra elvágja az örökbefogadáshoz hozzájárulni nem kívánó szülő, valamint annak minden rokona (a szülő másik gyermeke, a szülő testvére, a gyermeknek ezen az ágon élő nagyszülei stb.) és az ilyen módon örökbeadott gyermek közötti kapcsolatot.

Visszatérve a polgári jognak a családjogi viszonyokra is alkalmazható alapelveire, ezek annyit mindenképpen igazolnak, hogy vannak kérdések, amelyekben a polgári jog és a családjog közé nem húzhatók merev falak, amelyekben kell hogy legyenek a két jogág között átjárható utak. A polgári jognak a családjogba is átnyúló alapelvei azonban – akár a családjog más alapelveire is figyelemmel, akár ezekre tekintet nélkül – azt nem igazolják, hogy néhány alapelv közössége a családjognak a polgári jogba való visszaintegrálását is maga után kell hogy vonja.

8. A polgári jogétől eltérő sajátosságokat mutatnak egyes családi jogállást keletkeztető tények, ezek körében különösen a családi jogállást keletkeztető jognyilatkozatok.²⁷

Azokban az esetekben, amelyekben a családi jogállás létrejötte az érintettek akaratnyilatkozatán, jognyilatkozatán alapszik – ilyen a házasságkötés és ilyenek az elismerésen alapuló apasági vélelmek – a megfelelő polgári jogi szabályok alkalmazása vagy éppen nem alkalmazása tekintetében elsősorban az a kérdés foglalkoztatta a jogalkotót, vagy kifejezett jogi szabályozás hiányában a jogalkalmazót, vajon a polgári jog szabályait követve értékeljék-e ezeket a jognyilatkozatoknak a tekintetében a jognyilatkozat tételkor fennálló esetleges akarathibákat, vagy nem. Hogy tehát megengedje-e ezeknek a jognyilatkozatoknak akarat hiába címén való megtámadását, vagy sem.

A házasságkötésre irányuló akaratnyilatkozatot illetően a kérdés a Családjogi törvény megalkotásakor – nem állítható hogy minden vita nélkül – eldöntésre került: a polgári jogban hagyományosan elismert akarat hiábák címén a Családjogi törvény szabályai szerint a házasság érvénytelenné nyilvánítását nem lehet kérni. A házasság akarat hiábák címén való megtámadhatóságának kérdése – igaz, a mai szabályozástól eltérő módon – a HT.-ben is rendezve volt.

Ami az apai elismerő nyilatkozatnak ebből a szempontból való értékelését illeti, erre a korábbi magyar jog nem adhatott útmutatást – a Családjogi törvény megalkotásakor pedig úgy tűnik a kérdés nem merült fel. A kérdésre tehát alapvetően a bírósági gyakorlatnak kellett a választ megtalálnia. A kérdésre azonban úgy tűnik ma sem egyértelmű a bírói gyakorlat válasza.²⁸

Noha nem a felek akaratnyilatkozata, hanem hatósági határozat – a gyámhatóság határozata – hozza létre az új családi jogállást is keletkeztető örökbefogadást, e jogviszony létrejöttében a felek akaratnyilatkozatának is döntő jelentősége van. A hozzájáruló nyilatkozatok hiánya vagy akarat hiábája tehát itt is vethet fel megoldandó kérdéseket. Ezek azonban, minthogy az örökbefogadási eljárás lényegében államigazgatási eljárás, – ha egyáltalán – nem a polgári jog, hanem az államigazgatási jog, az államigazgatási eljárás eszközeivel nyerhetnek orvoslást. Ebben az eljárásban azonban a gyermek érdeke mind általában, mind különösen akkor, ha a gyermek már az örökbefogadók családjába beilleszkedett, és ott hosszabb időt eltöltött, az esetleges akarathibákkal szemben elsőbbséget élvez.²⁹

A családi jogálláshoz – függetlenül keletkezésének jogcímétől – elsősorban családjogi joghatások fűződnek, de ezek mellett különösen az öröklési jog körében, de nem csak abban, polgári jogi joghatások is fűződnek hozzá. A Ptk. hozzátartozó fogalma, vagy akár közeli hozzátartozó fogalma alá tartozás [Ptk. 685. § b) pont] azonban nem minden esetben tételez fel családi jogállást is.

9. A családi jogállás megszűnésének, megszüntetésének családjogi szabályozást kívánó esetei: a házasság érvénytelenné nyilvánítása, a házasság felbontása, az apasági vélelem megtámadása és az örökbefogadás felbontása.

Ezek az esetek, még amennyiben az érdekeltek egyetértése, megegyezése húzódik is meg mögöttük, egy kivétellel – nevez-

tesen az örökbe fogadás gyámhatóság által történő felbontása kivételével – bírósági eljárást, *bírósági ítéletet kívánnak. A polgári jogi viszonyokétől való eltéréseik, eltérő sajátosságaiuk alapvetően mégsem a bírósági út kötelező igénybe vételén alapulnak.*

10. *A házasság érvénytelenségének esetkora valamennyi jogrendszerben a polgári jogi szerződések érvénytelenségétől eltérően szabályozott, és az érvénytelen házasság, pontosabban a bírói ítélettel érvénytelenné nyilvánított házasság jogkövetkezményei is valamennyi jogrendszerben eltérőek az érvénytelen polgári jogi szerződés jogkövetkezményeitől.* A hosszabb-rövidebb időn át – bár érvénytelenül – fennállott családi kapcsolat létezése felett egyetlen jogrendszer sem kíván teljes mértékben szemet hunyni, sőt az sem kivételes, hogy a házasság érvénytelenítését a házasság megszűnésének egyik módjaként kezelik. Jogalkotói elhatározás kérdése, hogy a létező családi kapcsolatra tekintettel milyen körben fűz a törvény az érvénytelenné nyilvánított házassághoz is ún. maradék-joghatásokat, és hogy mennyiben veszi ezek tekintetében figyelembe a felek házasságkötés kori jó- vagy rosszhiszeműségét.

Ami a házasság érvénytelenségének polgári jogi, közelebbről öröklési jogi hatásait illeti: az érvénytelen házasságból született gyermek jogállása, így öröklési joga is egyező az érvényes házasságból született gyermekével, a házastársi öröklés kérdései pedig kizárólag azokban a minden bizonnyal igen ritka esetekben merülhetnek fel, amikor a házasság érvénytelenítésére az egyik házaspár halálát követő időben kerül sor.

11. *A házasság felbontása ma már – és ez szintén nem csak a magyar jogra jellemző – messze nem a házasság alapvető erkölcsi értékeit sértő jogellenes magatartás „szankciója”. A vétkességi elv helyébe lépett feldúltsági elv a házasság felbontása alapjának a házasság végleges, helyrehozhatatlan megromlását, feldúltsá válását tekinti, amelyben – legalábbis a kötelek felbontása kérdésében – nincs jelentősége annak, hogy a feldúltsá válásra egyáltalán valamelyik házaspár a „vétkes” magatartása vagy döntően objektív okok vezettek-e, sőt a jogrendszerek többsége attól sem zárkózik el, hogy a házasság feldúltsá válására okot adó fél legyen a házasság felbontásának kezdeményezője. A most elmondottak jellemzik a magyar bontójogot is.*

Emellett mind a magyar, mind számos európai, vagy akár Európán kívüli ország bírói gyakorlatában a bontóperек jelentős számában a házasság felbontására *a házaspár közös megegyezése alapján kerül sor* – azt mégis, *hogy ez a megegyezés egy polgári jogi szerződésnek polgári jogias eszközzel való felbontása volna* sem Magyarországon, sem másutt nem állítja senki.

És ami szintén említést kíván, ma a *bontóperек többségében a felek közötti vita* – ha van közöttük vita – a házaspáraknak és gyermekeiknek a házasság felbontása utáni életviszonyaira kiható rendezéséért, *a házassági bontóper ún. járulékos kérdéseiben kedvezőbb pozíció elnyeréséért folyik.* És ezeknek a kérdéseknek, vagy legalábbis a többségüknek a rendezésében – akár békésen készek ezeket a házaspárak egymás közötti rendezni, akár a bíróság feladata lesz ezeknek a rendezése – szintén *fokozottabb mértékben kell a családjogi viszonyok sajátosságait,* és amennyiben a házasság felbontása kiskorú gyermeket is érint, *a kiskorú gyermek érdekeit is figyelembe venni, mint azt adott esetben a polgári jogias gondolkodás, a polgári jog szabályainak, elveinek követése megkívánná.*

12. *Az apasági vélelem megtámadása, feltéve, hogy az eredménnyel jár, az apaságot a gyermek születésére, sőt fogamzási idejére visszaható hatállyal szünteti meg.* A gyermek és a vélemezett apa között a *jogerős ítéletig fennállt tényleges kapcsolatot* – ha volt ilyen – *visszamenő hatállyal* természetesen *nem lehet meg nem történtté tenni,* sőt, ha valóban volt közöttük érdemleges kapcsolat, azt a jövőre nézve sem volna szabad erőszakosan elválni.

Azt a kérdést, hogy az apasági vélelem visszaható hatályú megdőlése azzal is járhat-e, hogy *az innárr visszaható hatállyal „nem-apa” visszakövetelheti-e a gyermektől a számára az apasági vélelem fennállása alatt nyújtott tartást, a Családjogi törvény nem rendezi.* A kérdést minden bizonnyal a polgári jog szabályainak alkalmazásával, a Ptk. 362. §-át alapul véve kell megválaszolni:

ilyen esetben a gyermektől a tartás, amelyet a „nem-apatól” jogalap nélkül kapott, *mint az életfenntartás céljára adott és felhasználható jogalap nélküli gazdagodás jogcímén sem követelhető vissza.* Más kérdés – de ez nem rendezett –, hogy abban az esetben, ha az apasági vélelem megdőlését a valóságos apa személyének tisztázása követi, vajon ettől a személytől követelheti-e a „nem-apa” a voltaképpen helyette nyújtott gyermektartást.

13. *Az apasági vélelem megdöntése iránti perek kapcsán merült fel, de túlmutat a kérdésen, vajon azokban az esetekben, amelyekben a Családjogi törvény a jogérvényesítést határidőhöz köti – ez áll az apasági vélelem megdöntésére irányuló perek megindítására is – és a törvény szabályai nem adnak egyértelmű útmutatást arról, hogy ezek a határidők jogvesztő határidők, sor kerülhet-e ezeknek a határidőknek menthető okból való elmulasztása esetén a Ptk. 236. § (3) bekezdésének alkalmazásával az elévülés nyugvásának elismerésére.*

A felmerült konkrét kérdést a jogalkotó – a kérdés felmerülése után – más úton oldotta meg. Az apasági vélelem megtámadására a törvényben biztosított határidőket jogvesztő határidőként kezelte, a jogvesztő határidő elmulasztásából eredő méltánytalan helyzetet mégis azzal küszöbölte ki, hogy a megtámadási határidőt elmulasztó apa helyett az ügyészt jogosította fel arra, hogy az apa érdekében az apasági vélelmet megtámadja [Csjt. 43. § (6) bek.]. Hogy ebben a megoldásban akkor, amikor ez a megoldás született, volt-e szerepe annak a szemléletnek is, amely családjogi viszonyokban a polgári jogi szabályok alkalmazására való visszanyúlást lehetőség szerint kerülni igyekezett, kérdéses lehet.

A konkrét, más úton megoldott kérdésen túl azonban, *az elévülés szabályainak, és így az elévülés nyugvása szabályainak a családjogi területén való alkalmazásától való merev elzárkózást erőltetettnek, és indokolatlannak tartom.*

14. *A családjogi kérdések közül minden bizonnyal a házassági vagyoni jogi kérdések azok, amelyek a polgári jogi jogviszonyokhoz a legközelebb állnak.* Ezeknek a jogviszonyoknak a rendezésében merült fel eddig a leginkább a polgári jogi szabályoknak mintegy mögöttes jogként való alkalmazhatása, amire ma már a Csjt. 1986. évi Novellája törvényi felhatalmazást is ad [Csjt. 31. § (5) bek.].

A házassági vagyoni viszonyoknak a polgári jog által szabályozott vagyoni viszonyokhoz való közelebbállása sem feledtetheti azonban ezeknek a viszonyoknak a családi viszonyok, a családi életvitel által meghatározott különbségeit. Sőt, ha elfogadjuk azt a nézetet, hogy a polgári jog által szabályozott vagyoni viszonyokat a kereskedelmi jogiasodás jellemzi, akkor inkább növekszik, semmint csökken a polgári jog és a családjogi által szabályozott vagyoni viszonyok különbözősége.

E *különbségek legfontosabbikaként* az kíván említést, hogy a családi viszonyok sajátosságai, valamint a házastársak egyenjogúságának nemcsak a magyar jogra jellemző erősödése szinte mindenütt *olyan házassági vagyoni rendszer elfogadását követeli meg, amelyben a feleségnek a háztartásban, a gyermekek nevelésében kifejtett tevékenysége is értékeléshez jut, amely valamilyen módon a házastársaknak a házasság alatti szerzeményekben, megtakarításokban kölcsönös részesedést biztosít.* Áll ez még a törvényes házassági vagyoni rendszerként a vagyonelkülönítő rendszert magukévvá tevő jogrendszerekre is.³⁰

Azoknak a házassági vagyoni közösségi rendszereknek a polgári joghoz való viszonyában, amelyeket a magyar jog is követ, amely szerint a házassági életközösség alatt a házastársak által akár együttesen, akár külön-külön szerzett vagyon – a különvagyonba tartozó vagyontárgyak kivételével – a házastársak osztatlan közös tulajdona lesz, *ennek a tulajdonközösségnek a polgári jogi tulajdonközösségtől való eltérései kívánhatnak hangsúlyozást.* Az eltérésnek a házastársi, a családi viszonyok sajátosságából fakadó lényege az, hogy bár a törvény nem zárja ki ennek a vagyoni közösségnek a házasság fennállása alatti megszüntetését, ezt a vagyoni közösséget mégis inkább a *házassági életközösség fennállása alatti osztatlan közösségként kívánja kezelni,* amelybe – szemben a polgári jogi tulajdonközösség megfelelő szabályaival – a tulaj-

donközösség fennállása alatt sem illik bele a saját tulajdoni hányaddal való szabad rendelkezés, a birtoklásnak, a használatnak, vagy a hasznok húzásának a tulajdoni hányadok szerinti alakulása, amelyre nézve tehát a *használat, a kezelés, a fenntartás költségeinek viselése, valamint a rendelkezési jog a polgári jogtól eltérő, külön szabályozást igényelnek*. Igaz, a rendelkezési jogot illetően a családjogi szabályozás sem tekinthetett el a forgalombiztonságnak a polgári jogban megfogalmazott követelménye figyelembevételétől.

A vagyonközösséghez tartozó tárgyakkal a családi életvitel szolgáló jellege jut kifejezésre abban a szabályban is, amely szerint amennyiben a közös vagyon ezeknek a vagyontárgyaknak a kezeléséhez és fenntartásához szükséges költségeket nem fedezi, a házastársak ezekhez a költségekhez különvagyonukból is kötelesek hozzájárulni [Csjt. 29. § (3) bek.]. És ugyancsak a családi élet sajátosságait figyelembevevő a Csjt.-nek az a szabálya, amely szerint a közös életvitel körében elhasznált vagy felélt különvagyont megtérítésének a házassági életközösség megszűnésekor nincs helye, vagy pontosabban csak különösen indokolt esetben van helye [Csjt. 31. § (2) bek. utolsó mondat].

Noha az elmondottakban inkább a polgári jogtól való eltérések kerültek hangsúlyozásra, polgári jogi vagy legalábbis polgári jogias elemek megjelenése – hozzátenném nemcsak a házassági vagyoni szerződés újbóli elismerése óta – a házassági vagyoni viszonyok rendezésénél természetesen nem zárhatók ki. Polgári jogi szabályok megfelelő alkalmazására vagy éppen fenntartással való alkalmazására számos példát mutat be a jelen tanulmányhoz hasonló rendeltetésű tanulmányában Kőrös.³¹ A jelen tanulmánynak nyilvánvalóan nem lehet feladata a Kőrös által bemutatott példákra a teljességre törekvő kiegészítése. Egy-két kiegészítő megjegyzést mégis tennénk:

Polgári jogi jognyilatkozatoknak a *családi viszonyokra tekintettel történő sajátos értelmezése* jut kifejezésre annak a megítélésében, ahogyan a bírói gyakorlat a *jelentősebb értékű ajándékokat vita esetén mindkét házaspár részére csak az egyiküknek adottnak minősíti*. Abban a kérdésben azonban, hogy a *jelentősebb értékű ajándék a házasság felbomlása esetén visszakövetelhető-e már csak polgári jogi szabályok adnak útmutatást*, mégpedig a Ptk. 582. § (3) bekezdése, és emellett – bár kétségtelenül gyakran vitatható módon – a Ptk. 4. § (4) bekezdésének második és harmadik mondata is, amely utóbbiak azt eredményezik, hogy egy alapvetően nem vétkességi bontórendszerben a házasság feldúlta válásában vétkes házaspár az általa adott ajándékot nem követelheti vissza, ha azonban bizonyítani tudja, hogy a házasság feldúlta válásában akármilyen kismértékben, de a másik házaspár is vétkes volt, már visszakövetelheti az ajándékot.

A Ptk. 203. §-ában szabályozott *fedezetelvonó ügylet szabályait természetesen a házastársak viszonyában is alkalmazni kell*.

A házastársak különvagyont, valamint közös vagyoni részesedését tisztelő szabályok jelennek meg a Pp. 379–380. §-ainak az igénypert rendező szabályaiban, valamint a Vht. 86. § (3) és 82. § (2) bekezdésében is.

15. A házassági vagyoni jog kérdéseitől aligha elválasztható kérdés a *házastársi lakáshasználat kérdése*. Ennek rendezésére a *polgári jog hagyományos szabályai* – legyenek azok a tulajdonjog vagy a bérleti jog szabályai – *csak erős fenntartásokkal, jelentős eltérésekkel alkalmazhatók*. Megjegyzést kíván, hogy ez a kérdéskör a lakásokban a miénknél gazdagabb országok jogában is az általános polgári jogi elvektől eltérő szabályozás alá esik,³² sőt a német jogban például a BGB-ből kiemelten szabályozott.³³

A házastársi lakáshasználat rendezésében, legyen szó tulajdoni vagy bérletéről, amely utóbbihoz is rendszerint csak jelentős vagyoni ellenszolgáltatásért lehet hozzájutni, családvédelmi érdekek és tulajdonosi érdekek, vagy családvédelmi érdekek és a bérleti jogviszonyt megszerző érdekei, sőt ezek mellett adott esetben bérbeadói érdekek is ütközhetnek. Amennyiben a családvédelem követelményei kiskorú gyermekeket is érintenek, a családvédelmi érdekek az egyéb – tulajdonosi, bérleti vagy bére-

adói – érdekeket általában megelőzik, olyannyira, hogy a Családjogi törvény szabályai a kiskorú gyermek lakáshasználati jogára figyelemmel arra is feljogosítják a bíróságot, hogy a lakáshasználat kérdését a házastársaknak a lakáshasználat rendezésére irányuló szerződéséről, megállapodásáról eltérően rendezhesse [Csjt. 31/A. § (2) bek.].

A családvédelmi érdekek mérlegelése mellett mégsem hagyható figyelmen kívül, hogy korántsem kivételes, hogy a házastársak egyetlen jelentősebb értékű vagyontárgya az általuk lakott lakás vagy családi ház, és hogy a lakhatás feltételeinek megteremtése annak a számára, aki a lakás elhagyására kényszerül, jelentős anyagi megterheléssel jár.

A polgári jogi szabályozás figyelmét viszont arra volna érdemes felhívni, hogy míg a családjog a lehetőség határain belül igyekszik a családvédelmi és a tulajdonosi érdekek összehangolására, a lakásbérleti jogszabályokból ez a törekvés hiányzik, és hogy ez különösen a különvagyont tárgyat képező lakás vagy családi ház öröklési szerződéssel való elidegenítése esetén az öröklési jogban sem feltétlenül biztosított, ami főleg az idős túlélt házastárs lakhatását, lakáshasználati jogát veszélyeztetheti.

16. *Polgári jogi szabályokkal érintkező kérdéseket szabályoznak a családjogban a szülői és a gyámi vagyonkezelést rendező, valamint ezzel összefüggésben vagyoni ügyekben a kiskorú törvényes képviselőnek ellátására vonatkozó szabályai*.

Bár a gyámhatóságnak biztosított hatósági kontroll, hatósági beavatkozás a szülői vagyonkezelés tekintetében is jelen van – sőt talán az indokoltnál nagyobb mértékben van jelen – a *szülői vagyonkezelés szabályai* mégis *figyelemmel vannak a szülő-gyermek kapcsolat tartalmára is*.

A *gyámi vagyonkezelés szabályaiban* – legalábbis a családjogi és a gyámügyi jogszabályok szerint – a *családi kapcsolat értékelése akkor sem jut kifejezésre, ha a gyámi teendőket a kiskorú olyan közeli hozzátartozója látja el*, aki adott esetben a gyámi teendők ellátása mellett részben vagy egészben a sajátjából gondoskodik a kiskorú ellátásáról, eltartásáról is.

A gyám a kiskorú vagyonának kezelését a gyámhatóság rendszeres felügyelete és irányítása alatt végzi, és a vagyonkezelésről – a gyámhatóság eltérő rendelkezése hiányában – legalább évenként köteles a gyámhatóságnak számot adni.

Talán nem véletlen, hogy a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermek nevelőszülőjének vagy a gyermekotthon vezetőjének gyámul rendelése esetén a vagyonkezelés kérdései a gyámi feladatkörből általában kiemelésre kerültek, és ennek a feladatnak az ellátása vagyonkezelő eseti gondnok hatáskörébe került.

A *szülő és a gyám* tevékenységének vagy éppen *mulasztásának eltérő megítélését* tükrözik azok a szabályok is, amelyek a *gyám terhére*, ha kötelezettsége megszegésével a kiskorúnak vétkesen kárt okoz, *kártérítési kötelezettséget állapít meg, míg a szülő-gyermek kapcsolatban a vagyonkezelés terén tanúsított mulasztás kártérítési kötelezettséggel nem jár*. Ennek csak az lehet a szankciója, hogy a gyámhatóság a vagyonkezelést rendszeres felügyelete alá vonhatja, és indokolt esetben biztosítékkadásra és arra is kötelezheti a szülőket, hogy a vagyonkezelésről éppúgy adjanak számot, mint a gyám.

A *gyámot terhelő kártérítési kötelezettségre*, bár erről sem a Csjt., sem a gyámügyi jogszabályok nem rendelkeznek, a jogtudományban képviselt álláspont szerint – a gyám számadási kötelezettsége körében elkövetett mulasztása esetére a Csjt.-ben megállapított rövidebb elévülési idő kivételével – a *Ptk. szabályait kell megfelelően alkalmazni*.³⁴

A szülőket és a gyámot vagyoni ügyekben megillető *törvényes képviselői jog kérdéseit részben a Ptk. 19–20. §-ai, részben a Családjogi törvény és a Gyámrendelet megfelelő szabályai rendezik*. Etekintetben megjegyzést kíván mégis, hogy ezek között a szabályok között több vonatkozásban is hiányzik az összhang. Azt, hogy ezt az összhangot a Csjt.-nek és a gyámügyi szabályoknak a Ptk.-nál szigorúbb, és nem is mindig életszerű szabályaival kellene megteremtetni, nem állítanám.

17. *Családi kapcsolat képezi az alapját a családjogi tartási kötelezettségnek* is. Csiky a családtagok közötti egyik legfontosabb kapcsolatlak tekinti a magukat eltartani nem képes családtagokról rokонтartás útján való gondoskodást,³⁵ és a családi szolidaritásban jelölte meg a rokонтartási kötelezettség alapját és határait egy a rokонтartás témakörével foglalkozó európai összehasonlító jogi szimpózium is.³⁶

A *családjogi tartási kötelezettség* elsősorban a gyermekek irányában egyre jelentősebb anyagi terhet ró ugyan a szülőkre, ez a kötelezettség is a családi viszonyokból, a *családi kapcsolatokból eredő azok közé a kötelezettségek közé tartozik* mégis, amelyet a szülők, különösen a gyermekeket közösen nevelő szülők, *nem jogi kötelezettségként élnék meg, nem jogi kötelezettségként teljesítenek*. Ugyanez áll, bár kétségtelenül ritkábban fordul elő, a gyermekek részéről a rászoruló idős szülőknél nyújtott akár pénzbeli, akár természetbeni támogatásra is.

A *családjogi tartási kötelezettség határainak megvonása a polgári joggal kevés rokonságot mutat*. Ha valamivel, inkább a *szociális joggal mutat rokonságot*: az állam teherbíró képessége határozhatja meg, hogy mennyit képes, mennyit kíván a gyermekek, az egészséges vagy a beteg gyermeküket nevelő, gondozó szülők, vagy a gondozásra szoruló idős személyek eltartásának terheiből a rokonok válláról levenni.

A rokонтartási kötelezettségnek a polgári jogias megítélésről való távolállását fejezi ki az is, hogy az a tartásra kötelezett oldalán is *személyre szóló kötelezettség, amely a kötelezett örökösire nem száll át*, sőt a magyar családjog szabályai szerint a tartási kötelezettség törvényes sorrendje sem az öröklés sorrendje szerint alakul.

Pusztán az a körülmény, hogy a tartási kötelezettség az eltartó halálát vagy keresetképtelenségét eredményező baleset esetén a balesetet okozót – vagy helyette egyre inkább a biztosítót – terhelő baleseti járadékba fordulhat át a rokонтartási kötelezettség polgári jogias kötelezettség voltát nem támasztja alá.

18. A családjognak a *polgári jogias szemlélettel legmesszebb álló kérdései a házastársak egymás közötti személyi viszonyai*, valamint a *szülői felügyeleti jog* gyakorlásának kérdései, az e körbe tartozó jogok és kötelezettségek köréből is különösen a *szülőket gyermekeik irányában terhelő gondozási, nevelési kötelezettség kérdései*.

A *házastársak egymás közötti személyi viszonyai* tipikusan olyan családi viszonyok, amelyek – bár néhány törvényi szabály e körben is található – a jog eszközeivel való beavatkozást, akár annak ellenőrzését, hogy a házastársak követik-e az ezek tekintetében a törvényben megállapított jogi normákat, szűk kivételtől eltekintve nemcsak nem igénylik, de nem is túrik. Emellett még a házastársak között előforduló súlyos jogsértéseknek is többnyire nehéz az adekvát akár családjogi, akár polgári jogi szankcióit megtalálni.

Arról, hogy a házasság felbontása ma messze nem elsődlegesen ezeket a jogsértéseket hivatott szankcionálni, sőt, hogy maga a házasság felbontása a mai szemlélet mellett voltaképpen nem is minősül „szankciónak”, már volt szó. Egyes járulékos kérdések rendezésében kétségtelenül lehet – bár nem feltétlenül van – jelentősége a házastársak valamelyike által a másik irányában elkövetett jogsértésnek, vagy inkább a súlyos jogsértésnek. Bár különösen olyan esetekben, amikor ez a jogsértés nem jelent a gyermekkel szembeni jogsértést is, amikor ez a jogsértés a gyermeket nem érinti, korántsem kizárt, hogy a járulékos kérdéseknek a gyermek érdekében való rendezése a jogsértés értékelésével szemben elsőbbséget kap.

Rendezett családi viszonyok között a *szülői felügyeleti jogok gyakorlása*, különösen a gyermek gondozása, nevelése körüli teendők ellátása, és a gyermek eltartása nem kíván, és nem is igen bír el állami beavatkozást, vagy akár valamiféle állami vagy egyéb kontrollt. A szülők ezeket a kötelezettségeket nem is jogi kötelezettségekként teljesítik, élik meg.

Jogi beavatkozásra e körben

– az együttélő, vagy egyszülős családokban akkor kerülhet sor, ha a gyermeknek a családi otthonban, a szülői házban való ne-

velkedése valamilyen fokban – nem is feltétlenül a szülő hibájából – veszélyeztetetté válik,

– a szülők együttélésének felbomlása esetén pedig, mégpedig akár a házastársi, akár az élettársi szülők életközösségének felbomlása esetén, egyfelől annak rendezése érdekében, hogy melyik szülő legyen a továbbiakban a gyermek közvetlen nevelését, gondozását ellátó szülő, másfelől a különélő szülőt gyermeke irányában a továbbiakban megillető jogok és terhelő kötelezettségek rendezése érdekében.

Ami az elsőként említett kérdést illeti, a gyermek veszélyeztetetté válásának a szülők támogatásával való lehető kiküszöbölése, a már bekövetkezett veszélyeztetettség lehető elhárítása, vagy annak eredménytelensége esetén a gyermeknek a családjából való átmeneti, kivételesen végleges kiemelése *messze nem polgári jogias eszközökkel történik*, emellett ezek a feladatok ma szűk kivételtől eltekintve döntően az *államigazgatási jogkörben ellátandó feladatok közé tartoznak*. Az e körben alkalmazható egyik leg súlyosabb szankció, a szülői felügyeleti jog megszüntetése, bírósági hatáskörbe tartozik ugyan, de ez a szankció is távol áll a polgári jogias szankcióktól.

A *másodikként említett kérdésben*, a szülők életközösségének megszűnése esetén – erre irányuló szülői megállapodás hiányában – a *bíróságoknak* a gyermek elhelyezéséről, a különélő szülő és a gyermek közötti kapcsolattartásról, a különélő szülőnek a Családjogi törvényben biztosított további jogai gyakorolhatásáról a gyermek érdekeit szem előtt tartva, emellett az ítéletképes korú gyermek véleményét is meghallgatva és lehetőleg figyelembevéve, a körülményeknek, a *családi viszonyoknak a polgári jogias gondolkodástól alapvetően eltérő mérlegelésével kell döntenüik*. Nem ennek a tanulmánynak a feladata ezeknek a mérlegelendő szempontoknak az ismertetése, de hogy ezek nem polgári jogias szempontok, sőt elsődlegesen nem is jogi szempontok, az feltételezésem szerint mindenki számára egyértelmű.

Említett kívánhat még e körben, hogy a gyermek családi kapcsolatai fenntartásához, ápolásához fűződő jogai érdekében a családjog a különélő szülőn kívül más közeli hozzátartozóknak is biztosít akár kapcsolattartási, akár más, a gyermek sorsát figyelemmel kísérni segítő jogokat, de szükség esetén el is várja tőlük a gyermek megfelelő anyagi vagy erkölcsi támogatását is.

A szülőket a szülői felügyeleti jog körében illető vagy terhelő vagyongazdálkodási jogról és az őket a gyermek vagyoni ügyeiben illető és terhelő törvényes képviselési jog kérdéseiről, amelyek kétségtelenül közelebballnak a polgári jogias szabályozáshoz, mint a személyes gondoskodás kérdései szóltunk már.

Ide kívánczik még, hogy a korábbi magyar gyakorlattal szemben a *gyámi teendők* körében is egyre inkább előtérbe kerülnek, egyre erősebb hangsúlyt kapnak a *gyámnak a gyámsága alatt álló kiskorú irányában fennálló nevelési, gondozási kötelezettségei*.³⁷ Ez tükröződik abban is, hogy a gyermek harmadik személynél történő elhelyezése esetén, történjék ez bírósági vagy gyámhatósági döntés alapján, vagy akár a szülők kezdeményezése alapján családbafogadás útján, ezeket az intézkedéseket ennek a harmadik személynek a gyámul való kirendelése is követi.

A gyám azonban a gyermek gondozása, nevelése kérdésében is fokozottabban áll a gyámhatóság irányítása, felügyelete alatt, s noha ezek a viszonyok a családi viszonyokhoz közelálló viszonyokat hivatottak pótolni, ezek tekintetében a hatósági kontroll erősebben jelentkezik – elvileg akkor is, ha a gyámi feladatokat közeli hozzátartozók látják el.

A gyámnak a gondozás-nevelés kérdéseiben tanúsított kifogásolható magatartásának vagy az e téren tanúsított mulasztásának a szankcionálása azonban – szemben a vagyongazdálkodás területén elkövetett mulasztásával – nem polgári jogias eszközökkel történik.

IV.

19. Szólni kell még röviden arról, hogy vannak a *családjog és a polgári jog határára álló jogintézmények*. Ilyeneként az *élettársi*

viszonyt és a gondnokságot említeném, amelyek közül az élettársi viszony áll tartalmilag közelebb a családjoghoz, a gondnokság pedig a polgári joghoz.

A tartós élettársi kapcsolat – különösen a különmű élettársak élettársi kapcsolata – mind elterjedtsége, mind társadalmi elfogadottsága folytán fokozatosan közelít a házastársi kapcsolat társadalmi megítéléséhez. Az élettársi kapcsolat elismerésétől, szabályozásától egyre kevésbé tud a jog, a jogalkotás elzárkózni. A jogrendszer többsége mégis, a különmű élettársak élettársi viszonyának a házastársi kapcsolathoz való közeledése ellenére, az élettársi viszonyt – pontosabban az élettársak egymás közötti kapcsolatát – nem a családjogi viszonyok körében szabályozza, hanem, legalábbis az élettársak vagyoni viszonyait illetően, a polgári jog más részében helyezi el.³⁸

A magyar jogalkotás az élettársak vagyoni viszonyait a házassági vagyoni jogi szabályokat elveiben megközelítő, azzal mégsem teljesen azonos szabályozással a polgári jogi társaság egy speciális eseteként a Ptk.-ban szabályozza [Ptk. 578/G. § (1) bek.].

Ezen kívül a Ptk. záró rendelkezései az élettársakat a törvény alkalmazásában a hozzátartozók közé sorolja [Ptk. 685. § b) pont].

Az élettársi kapcsolat annyiban mégis közvetlenül is családjogi kapcsolat, hogy a szülő-gyermek kapcsolat a magyar jogi szabályozásban már a Családjogi törvény óta, sőt az 1946. évi XXIX. törvény óta arra tekintet nélkül azonosan megítélendő családjogi kapcsolat, hogy a gyermek házastárs vagy élettárs szülőktől származik-e. Az élettárs szülők szülői felügyeleti joga együttélő élettársak esetén azonos az együttélő házastársak szülői felügyeleti jogával, az élettársi kapcsolat megszakadása esetén pedig a házasság felbomlásához hasonlóan az egyik szülő a különélő szülő pozíciójába kerül. Abban a kérdésben azonban, hogy melyik szülő kerül ebbe a pozícióba nincs jelentősége annak, hogy a korábban együttélő szülők házastársakként vagy élettársakként éltek-e együtt. A gyermek elhelyezéséről – amennyiben a felek között errenézve nincs megállapodás – élettársi szülők esetén is gyermekelhelyezési perben kell döntenie.

Nem ennek a tanulmánynak a feladata állást foglalni abban, hogy változatlanul a polgári jogi társaság egy sajátos alakzatoként vagy más minősítéssel szabályozza-e a készülő Ptk. az élettársi viszonyt, és abban sem, hogy változtasson-e vagy sem az élettársi viszony vagyoni jogi vagy egyéb joghatásain. Egy kérdésre mégis felhívom a figyelmet: az élettársi viszony elismerésének megkérdőjelezése nélkül arra mindenképpen törekednie kellene a Ptk. szabályainak, hogy az élettársi viszony választása ne biztosítson kedvezőbb jogállást az ezt az életformát választóknak, mint amit a házasság biztosítana, hogy ne hátrányok elkerülése készítse a feleket házasságkötés helyett élettársi viszonyra lépésre.

A gondnokság a gyámsághoz való viszonylagos közelállása folytán állhat a polgári jog és a családjog határán. Igaz, ez a közelállás sem áll a gondnokság valamennyi esetére.

A gyámsághoz voltaképpen csak a gondnokságnak azok az eseti állnak közel, amelyekben a gondnok akár törvényes képviselőként, akár vagyonekezelőként tartósan jár el a gondnokolt ügyeiben. Ilyenek a cselekvőképességet érintő – a cselekvőképességet kizáró vagy a cselekvőképességet korlátozó – gondnokság alatt álló gondnoka, a gyámság alatt álló kiskorú vagyonekezelő gondnoka akkor, ha a gyám jogköre a vagyonekezelésre nem terjed ki, vagy esetleg még a cselekvőképességet érintő gondnokság alá helyezési per folyamatára vagy az ilyen per megindításának szükségessége esetén kirendelt ideiglenes gondnok. Az eseti teendőket ellátó eseti gondnok vagy ügygondnok feladatköre, jogállása – még ha családjogi tárgyú ügyekben jár is el – távol áll a gyámi feladatoktól, a gyámi jogkörtől.

A gyám és a gondnok teendői között a családjog és a polgári jog oldaláról szemlélve lényeges különbség, hogy a gyám elsődleges kötelessége a szülői felügyelet alatt nem álló kiskorú tekintetében a szülői felügyeleti jogok pótlása, ezek körében is különösen a kiskorú közvetlen felügyelete, személyes gondozása, nevelése, életpályá-

jának megválasztásában való irányítása, amihez természetesen a kiskorú törvényes képviselője és a törvényben meghatározott keretek között vagyónak kezelése is tartozik. A gondnokot ezzel szemben a gondnokoltól való személyes gondoskodás, és főleg a gondnokoltnak a saját háztartásában való gondozása nem terheli. A gondnok joga és kötelessége elsősorban a gondnokolt törvényes képviselőjének és vagyona kezelésének a gyámhatóság irányítása és felügyelete alatt való ellátása, és emellett – amennyiben ezt különösen a cselekvőképtelen gondnokolt állapota igényli, – a gondnokolt megfelelő elhelyezésében való közreműködés.

Míg tehát a gyám és a gyámolt közt – a hivatásos gyám esetét kivéve – a szó tényleges és jogi értelmében is családi vagy legalábbis családias viszony áll fenn, ugyanez a gondnok és a gondnokolt közötti viszonyra nem áll, vagy legfeljebb akkor áll, de ekkor sem a gondnoki tisztség ellátása jogcímén, ha a gondnokrendelésre a szűkebb rokonai vagy hozzátartozói körből kerül sor.

A Ptké. 12. §-ának, vagy a Gyámrendelet 131. § (1) bekezdésének azt a szabályát, hogy a gondnokságra, amennyiben jogszabály másként nem rendelkezik, a gyámság szabályait kell megfelelően alkalmazni, csak ezzel a lényeges fenntartással lehet elfogadni. A két intézmény közötti hasonlóság vagy közelállás inkább a gyámot és a gondnokot terhelő törvényes képviselő és a gyámi vagy a gondnoki jogkörben ellátott vagyonekezelés és vagyoni számadási kötelezettség tekintetében áll fenn.

20. Részletkérdés, és nem ebben a tanulmányban megválaszolható kérdés, hogy az a mondhatnók hagyományos hozzátartozó fogalom, amit a Ptk. általában, vagy a bírói összeférhetetlenség tekintetében a Pp. hozzátartozóként relevánsnak tekint, szinkronban van-e még a családjognak – a családi jogállást rendező szabályain túlmutató – szabályaival.

V.

21. Kőrös András: A Ptk. és a családjog kapcsolata – a gyakorló jogász szemével című tanulmánya³⁹ arról tanúskodik, hogy – ha vannak is a családjog és a polgári jog között érintkezési pontok – a gyakorlat inkább a családjognak a polgári jogtól való különontartását igényli. Hozzátenném, hogy ez a megállapítás a Kőrös által elsődlegesen elemzett bírói gyakorlatnál még inkább áll a családjogi jogviszonyok rendezésében ugyancsak szerepet játszó gyámhatóságok gyakorlatára.

a) Az általam elmondottak a családjog egyes intézményeit vizsgálva keresték a választ arra a kérdésre, vajon a családi viszonyok sajátosságai inkább a családjog önálló jogágiságának megőrzését vagy inkább a családjognak a polgári jogba, és így a Ptk.-ba való integrálását indokolják-e.

Annak ismeretében, hogy van ezzel ellentétes nézet is – ezeket igyekeztem is bemutatni – a családi viszonyok és a családjogi szabályozás sajátosságait az elmondottak konklúziójaként olyanoknak ítélem, amelyek a családjogban és a polgári jogban fellelhető közös vonások ellenére a status quo, a családjog önálló jogágiságának fenntartása mellett szólnak.

A családi viszonyok természete a családjognak a polgári joghoz közelebbálló intézményei, szabályai tekintetében is nem egyszer a polgári jogias szemlélettől eltérő megoldást tesz indokolttá, és emellett vannak a családjognak nem lebecsülhető mértékben olyan intézményei, amelyek rendezésében, amelyek megoldásában a polgári jog eszközeinek, a polgári jogias szabályozásnak egyáltalán nincs szerepük.

b) A családjog önálló jogágiságának fenntartása, megőrzése természetesen a jövőre nézve sem szabad hogy a családjog zártságát, a családjog és a polgári jog összefüggéseinek tagadását jelentse. Ugyanakkor azt is hangsúlyozandónak tartom, hogy a családjognak mind a jogterület elméleti művelői, mind gyakorlati művelői részéről más, a család, a családpolitika kérdéseivel foglalkozó tudományterületek, jogterületek felé is nyitottnak kell lenni, és különösen a családjogi jogalkalmazás területén az ebben a jogal-

kalmazásban résztvevő intézmények között egy a mainál fokozottabb együttműködésre is törekedni kell.⁴⁰

c) Az elmondottak során a családjognak a polgári joggal való kapcsolata mellett igyekeztem – bár kétségtelenül a teljesség igénye nélkül – néhány olyan kérdésre is *felhívni a figyelmet* – amelyekben *hiányzik a családjogi szabályozás és a Ptk. szabályai közötti összhang*, valamint

– amelyekben megítélésem szerint *hiányzik a Ptk.-nak vagy más polgári jogi szabályoknak* (például a Lakástörvénynek) a *családi, a családjogi viszonyokra való odafigyelése*.

A Ptk. előkészítő munkálatai során a jelen tanulmányban fel nem vetett ilyen kérdések minden bizonnyal fel fognak még merülni.

Dr. Weiss Emilia

JEGYZETEK

- ¹ Az 1894. évi XXXI. törvény a házasságról (HT.) és az 1877. évi XX. törvény a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről (GyT.).
- ² A Csjt. akkori címe is „A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1952. évi 23. számú törvényerejű rendelete a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény hatálybalépése és végrehajtása, valamint a személyi jog egyes kérdéseinek szabályozása tárgyában volt.
- ³ Ezek később már mégsem utasítás szintű jogszabályok voltak, hanem a gyámügyekben mindenkor illetékes szakminiszter rendeletei, 1997 óta pedig Kormányrendelet [149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet].
- ⁴ E nézeteket, és ezek bírálatát I. különösen Nizsalovszky: A család jogi rendjének alapjai, Budapest, 1963. 211. és köv. oldalak, és uő. in: Állam- és Jogtudományi Enciklopédia, Budapest, 1980. 589–590. o.
- ⁵ Nizsalovszky: A család jogi rendjének alapjai. 211. o.
- ⁶ Nizsalovszky in: Állam- és jogtudományi enciklopédia. 590. o.
- ⁷ Nizsalovszky: A családpolitika és a jogalkotás eszközei. in: Tanulmányok a jogról 223. o.
- ⁸ Weiss in: A családjogi törvény magyarázata. Budapest, 1988. 17. o.
- ⁹ Kecskés: A civilisztika és a gazdasági jogalkotás viszonyáról. Magyar Jog 1991. 202. o.
- ¹⁰ Kőrös: A Ptk. és a családjog kapcsolata a gyakorló jogász szemével. in: Polgári jogi kodifikáció, I. évf. 1. sz. 8. o.
- ¹¹ Kőrös i.m. 4. o.
- ¹² Kecskés i.m. uo.
- ¹³ Kőrös i.m. 5. o.
- ¹⁴ Bíró-Lenkovics: Magyar polgári jog. Általános tanok, Miskolc, 1996. 17. o.
- ¹⁵ Bíró-Lenkovics i.m. 25–26. o.
- ¹⁶ Jobbágyi-Heinermé Barzó T.: Magyar polgári jog. Családi jog. Miskolc, 1997. 30–31. o.
- ¹⁷ Jobbágyi az előző jegyzetben i.m. 13. o.
- ¹⁸ Lábady: A magyar magánjog (polgári jog) általános része. Budapest–Pécs, 1997. 35–37. o.
- ¹⁹ Etekintetben nyilvánvalóan más elbírálást kívánhat a hitleri Németország 1938. évi Ehegesetzének a BGB.-ből való kiemelése, amely mégis az 1946. évi ún. Kontrollratgesetz-zel revideált formájában a házassági bontójog szabályait illetően 1977-ig, a házasságkötés szabályait illetően egészen 1998-ig a BGB.-ből kiemelt, külön törvény maradt. Ebben az esetben egyfelől nem a családjog egészét érintő, másfelől más történeti gyökerű szabályozásról volt szó.
- ²⁰ Hadd jegyezzem meg ebben a vonatkozásban, hogy amikor a Ptk. koncepcionális kérdéseit tekintélyes külföldi szakemberek részvételével tudományos konferencia vitatta, a családjognak a polgári jogba tartozását illetően olyan külföldi szakemberek, többségükben nem is elsődlegesen a családjog művelői fejtették ki nézetüket, akiknek jogrendszerében a családjogot hagyományosan a polgári jogon belül művelik, akiknek a Polgári törvénykönyve – az angol jogot kivéve – a családjogot is tartalmazza.
- ²¹ L. Weiss: Családjogi alapismeretek. Budapest, 1999. 11. o. is.
- ²² Ezt a zárttságot a tipikus családi jogviszonyok megkülönböztető jeleinek széles körére hivatkozással – igaz, az 1960-as évek első felében – még erősen hangsúlyozta Nizsalovszky. (A család jogi rendjének alapjai, 222. o.)
- ²³ Nizsalovszky: A család jogi rendjének alapjai, 218. o.
- ²⁴ Kőrös i.m.
- ²⁵ Hasonlóan Kőrös is i.m. 6. o. és uő. in: A családjog kézikönyve 1997. 19. o.
- ²⁶ A joggyakorlatra nézve I. Kőrös i.m. 6. o., aki mégis hangsúlyozza, hogy a Legfelsőbb Bíróság következetesen a nemleges álláspontot teszi magáévá. A jogtudományban a Ptk. 5. § (3) bekezdése szabályának a családjogi viszonyokra is alkalmazható volta mellett Vékás in: A Polgári Törvénykönyv magyarázata, Budapest, 1992. 37. o. és Lábady: i.m. 146. o., ez ellen Petrik: Mi az új a Családjogi törvényben, Magyar Jog 1987. és Weiss in: A Családjogi törvény magyarázata, 18. o. és uő.: Családjogi alapismeretek, 14. o.
- ²⁷ Nizsalovszky éppen abban látta a családjognak a polgári jogtól különálló jogági minőségének egyik legfőbb bizonyítékát, hogy ezekre a családi jogállást alakító jognyilatkozatokra és más jogi tényekre a polgári jogi jognyilatkozatokra és jogi tényekre vonatkozó általános szabályokat, főleg a Ptk-nak a szerződésekre vonatkozó és más jognyilatkozatokra is alkalmazható szabályait nem lehet kielégítő eredménnyel alkalmazni (Nizsalovszky: A család jogi rendjének alapjai, 212. o.).
- ²⁸ V.ö. Kőrös i.m. 6. o.
- ²⁹ L. még a jogszabályt sértő örökbefogadást engedélyező határozatokra is Katonáné Pehr Erika in: A családjog kézikönyve, 1997. 420–421. o.
- ³⁰ L. pl. az osztrák jogra nézve S. Ferrari: Die vermögensrechtliche Situation von Ehegatten und Lebensgefährten in Österreich című tanulmányát (in: Eheleiche Gemeinschaft, Partnerschaft und Vermögen im europäischen Vergleich, Bielefeld, 1999. 179–197. o.)
- ³¹ Kőrös i.m. 6–7. o.
- ³² L. errenezve a Der Schutz der Familienwohnung in europäischen Rechtsordnungen c. tanulmánykötet tanulmányait (Bielefeld, 1995.), valamint az Eheleiche Gemeinschaft, Partnerschaft und Vermögen im europäischen Vergleich c. tanulmánykötetnek néhány, ezzel a kérdéssel külön is foglalkozó tanulmányát.
- ³³ Legutóbb 1998-ban módosított 1944. évi Verordnung über die Behandlung der Ehwohnung und des Hausrats.
- ³⁴ L. Petrik in: A Családjogi törvény magyarázata, 1971. 1106. o., uő. in: A Családjogi törvény magyarázata 1988. II. kötet 443. és köv. oldalak, Filó in: A családjog kézikönyve, 1997. 648. o. és uő. in: Csiky-Filó: Családjog II. Egyetemi jegyzet, Pécs, 1998. 117. o.
- ³⁵ Csiky in: Csiky-Filó: Családjog I. Egyetemi jegyzet, Pécs, 1999. 149. o.
- ³⁶ Familiäre Solidarität. Die Begründung und die Grenzen der Unterhaltspflicht unter Verwandten im europäischen Vergleich, Bielefeld, 1997.
- ³⁷ Sajátos, hogy Nizsalovszky egyfelől azokra az esetekre figyelemmel, amelyekben a gyámságnak a szülői felügyelettel való hasonlósága kisebb (ilyen a hivatásos gyámság és az azóta megszűnt intézeti gyámság) és másfelől a gyámságnak a gondnokságtól való rendszerbeli eltávolítását megkérdőjelezzé a gyámságnak a családjog körén kívüli elhelyezését látna megfelelőbbnek. (Nizsalovszky: A család jogi rendjének alapjai 193–194. o.)
- ³⁸ Az élettársi viszony jogi szabályozásának újabb fejlődéséről az európai jogrendszerben az Eheleiche Gemeinschaft, Partnerschaft und Vermögen im europäischen Vergleich c. tanulmánykötet tanulmányai adnak tájékoztatást. E tanulmányok tanúsága szerint egyes jogrendszerek, bár kétségtelenül ezek vannak kisebbbségben, az élettársi viszonyt már családjogi viszonyként szabályozzák.
- ³⁹ Kőrös in: Polgári jogi kodifikáció I. évf. 1. szám.
- ⁴⁰ Ez utóbbit Kőrös is hangsúlyozza, i.m. 8. o.

Alkotmányjogi hatások a készülő Ptk. szabályaira

I.

1. A magánjog összhangja az Alkotmánnyal

I.1. Az 1989. október 23-án kihirdetett alkotmány-módosítással gyakorlatilag új Alkotmány lépett hatályba hazánkban, ami az államnak, a jognak és a politikai rendszernek a korábbtól gyökeresen különböző, új minőségét vezette be, azzal a meghatározásával, hogy „a Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam”. Alkotmányjogi értelemben ez a tartalma a „rendszer-váltás” politikai kategóriájának. Vagyis a jogállamivá és demokratikussá tett Alkotmány tette lehetővé, hogy a forradalmi rendszerváltás alkotmányos keretek között menjen végbe, ez alapoz-

ta meg, hogy Magyarországon megvalósulhatott „a jogállami forradalom” paradoxona.

Az 1989. évi magyar Alkotmány-revízió – és annak legjelentősebb, 1990. évi módosítása is – alapul vette az európai alkotmányos demokráciák történelmileg kikristályosodott elveit és követelményeit. Ennek megfelelően – noha az Alkotmányszöveget mind politikai, mind szakmai alkotmányjogi alapon számos kifogás és kritika éri – a hatályos Alkotmány – mint az ország alaptörvénye – határozza meg a jogállami államszervezet alapvető intézményeit, ezek működésének fő szabályait, és ez tartalmazza az emberi és állampolgári jogokat, azok alapvető bizottságival együtt. Érvényesülése pedig az alkotmányosság garanciája.

Az alkotmányosságnak két összetevője van:

– az Alkotmány *formális betartásának* a követelménye, és az,
 – hogy az Alkotmány *értéktartalmának* maradéktalanul érvényesülnie kell a teljes állam- és jogrendszerben, beleértve a jogmegvalósulásának terepnumát, a jogviszonyokat is (Sólyom László: *Alkotmányosság Magyarországon. Értékek és tények*, in.: Nizsalovszky Endre Emlékkönyv, Bpest, 1994. 218. o.). Ezzel összhangban mondta ki a 11/1992. (III. 5.) AB határozat, hogy „A jogállam azáltal valósul meg, hogy az Alkotmány valóban és feltétlenül hatályosul. A jog számára a rendszerváltás azt jelenti, és jogi rendszerváltás kizárólag abban az értelemben lehetséges, hogy a jogállami Alkotmánnyal összhangba kell hozni, illetőleg . az új jogalkotást tekintve – összhangban kell tartani az egész jogrendszert. Nemcsak a jogszabályoknak és az állami szervek működésének kell szigorúan összhangban lenniük az Alkotmánnyal, hanem az Alkotmány fogalmi kultúrájának és értékrendjének át kell hatnia az egész társadalmat. Ez a jog uralma, ezzel lesz az Alkotmány valóságossá. A jogállam megvalósulása folyamat. Az állami szervek számára alkotmányos kötelesség ezen munkálkodni.” (ABH 1992, 80).

Az alkotmányossággal kapcsolatos e felfogásban egymás mellett találjuk a jogállamiság *német értelmezését*, amely az állami szervek jogszerű működését követeli meg, és az *angolszász rule of law* koncepcióját, amely azt is felöleli, hogy a polgárok alkotmányos jogaik biztos tudatában vannak, s hogy élnek is velük. Bibliai nyelven szólva: az Alkotmánynak „*lámpásként*”, azaz igazodási pontként kell irányt mutatnia az állami szervek működésének és az egész jogalkotásnak, másrészt „*kovászként*”, mintegy belefolyva az állam és a társadalom szövetébe, erjeszteni kell a jogállamiság eszméjét az állami és a társadalmi élet minden területén és a polgárok életében, azaz a magánautonómia viszonyaiban is. Önmagában a formális alkotmányosság, azaz az Alkotmány normáinak formális betartása tehát nem elég, hanem az Alkotmány egész *értékrendjének* át kell hatnia az állam és a társadalom működésének egészét, minden részterületén, és meg kell valósulnia a polgárok társadalmi interakcióiban, jogviszonyaiban.

1.2. A rendszerváltást megalapozó és elindító alkotmányreform létrehozta az Alkotmánybíróságot az *Alkotmány autentikus értelmezésére*, továbbá a jogszabályok alkotmányosságának felülvizsgálatára és az alkotmányellenes jogszabályok megsemmisítésére. Az Alkotmánybíróság már korai határozataival világossá tette, hogy bármely politikai és *jogalkotói törekvés* kizárólag az Alkotmány keretei között valósítható meg, azaz működésének első perceitől kezdve nem hagyott kétséget az iránt, hogy *keletkezési idejétől függetlenül minden hatályos jogszabálynak az Alkotmánnyal összhangban kell állnia, az Alkotmánynak meg kell felelnie*, és pedig nemcsak formálisan, hanem *implicit* hordozva annak értéktartalmát is.

Az Alkotmánybíróság – fennállásának tíz éve alatt – az Alkotmány valamennyi rendelkezését már értelmezte, határozataiban az alaptörvény minden paragrafusához fűzött magyarázatot, az Alkotmány formális normáinak autentikus szövegtartalmat adott. Ennek során az Alkotmánybíróság figyelembe vette a külföldi alkotmánybíróságok, az amerikai Supreme Court és az Európai Emberi Jogi Bíróság, mindenekelőtt Strasbourg joggyakorlatát. Az Alkotmánybíróság ezzel tudatosan törekedett arra, hogy részese legyen az európai emberi jogi jogharmonizációnak, egy *alkotmányjogi jus commune* kialakításának. Ennek során az Alkotmánybíróságot a teljes „*európai lehorgonyzás*” sürgős szándéka vezette, a már kikristályosodott európai jogállami értékek és elvek tekintetében úgy járt el, mint a latin jog recepciója idején a római jogot átvevő és befogadó államok. Mindezekkel azonos súllyal támaszkodott ugyanakkor a hazai értékekre és hagyományokra, a hazai jogászság és jogtudomány felkészültségére.

1.3. Ebben az összefüggésben szükséges kiemelni, hogy az Alkotmány egyes rendelkezései normatartalmának kibontásakor az Alkotmánybíróság tevékenységében erőteljesen *munkált a polgári jog szelleme*. Nemcsak azért, mert az alapító alkotmánybírák többsége civiljogász volt, hanem mert a kontinentális országok többségében, így hazánkban is a klasszikus magánjog finomsá-

gában, kidolgozottságában – egész dogmatikájában – messze megelőzi a közjogot. Így a klasszikus magánjogi dogmatikának a befolyása az Alkotmánybíróság gyakorlatára ez ideig a kortársi alkotmányos kultúra recipiálásával legalábbis egyenértékű volt, amely a közjog- magánjog dichotómiája helyett inkább az átfedést, a szoros koherenciát állítja előtérbe az egész hazai jogrendszerben.

Ennek a ténynek gyakorlati jelentőséget a magánjog újrakodifikálása során az ad, hogy mind azok a klasszikus magánjogi intézmények, elvek és tételek, amelyek alkotmányértelmezésként és alkotmány-magyarázatként az Alkotmánybíróság gyakorlatában eddig már megjelentek, mintegy az *Alkotmány autentikusan értelmezett szövegtartalmává váltak*, így ezek az állam tevékenységére és jogalkotási folyamatára éppen úgy irányadóak, mint azok az alkotmányi tételek, amelyeket az Alkotmánybíróság kizárólag közjogi tartalommal töltött meg.

Számos más lehetőség közül elhelyített példaként idézzük az Alkotmánybíróság 32/1991. (VI. 6.) AB határozatát, amely a *rebus sic stantibus clausula* analógiájára határozta meg azokat a feltételeket, amelyek mellett magánjogi jogszabály megváltoztathatja fennálló szerződések tartalmát (ABH 1991, 135–136). Ez a kodifikáció szempontjából azt jelenti, hogy a kódex enyhébb kondíciók mellett alkotmányosan nem teheti lehetővé a szerződési autonómiába való beavatkozást, mert az Alkotmánybíróság a kivételes szerződésmódosítás lehetőségének az Alkotmány alapján alkotmányos tartalmat adott.

Aki a jubiláló Alkotmánybíróság magánjogot érintő határozatait módszeresen áttekinti, annak fel fog tűnni, hogy a Polgári Törvénykönyv minden címéhez található már döntés, vannak ítéletek az alapelvekről, a személyekről, a tulajdonról, a szerződésekéről, az deliktális jogról, még az öröklési jogról is. Az Alkotmánybíróság gyakorlata tehát a polgári jog egészét felöleli, szemben más jogágakkal, ahol ilyen teljességgel még nem találkozhatunk (Sólyom László: *Polgári jogi kérdések az Alkotmánybíróság gyakorlatában* in.: Jogtudományi Közöny 1994. 3. 99. o.). Ebből pedig az következik, hogy a készülő kódex rendelkezéseinek egyfelől az alkotmánybírósági határozatok alapján is el kell végezni az alkotmányossági próbáját, másfelől a kodifikáció során célszerű hasznosítani mindazokat a szempontokat, amelyeket az Alkotmánybíróság az Alkotmány és a magánjog összefüggésében már kimunkált.

1.4. A fentiekben kifejtettekből adódó álláspontunkat – első tézisként – az alábbiakban foglalhatjuk össze:

Az új magánjogi kódex egészének és minden részletének a hatályos Alkotmánnyal kell maradéktalanul összhangban állnia. A kodifikáció során az Alkotmány formális betartásának és az Alkotmány értéktartalmának egyaránt érvényesülnie kell. Az alkotmányt az annak autentikus értelmezésére hivatott Alkotmánybíróság határozataiban kifejtett szövegtartalommal kell a kodifikáció során figyelembe venni. Ennek során módszeresen ki kell munkálni és szükség szerint hasznosítani kell azokat az alkotmánybírósági határozatokat, amelyek az Alkotmány és a polgári jogösszefüggésében születtek.

1.4.1. Mert első tézisünk evidenciának látszik, még a következők kifejtését tartjuk szükségesnek:

A kodifikációnak a *hatályos Alkotmány* rendelkezéseivel kell összhangban állnia, vagyis nem vehető figyelembe a jogalkotás során olyan új alkotmány-konceptió, tudományos álláspont, esetleg európai uniós megoldás, amely a hatályos magyar Alkotmánnyal ellentétes. Így a kodifikáció csak annyiban állhat az 1997. évi Alkotmány-tervezet talaján is, amennyiben az a hatályos Alkotmánynak is megfelel. Más kérdés, hogy a kodifikáció – amennyiben ez szükségessé válik – kezdeményezhető alkotmánymódosítás, annak politikai realitását azonban előzetesen fel kell mérni és esetleges kudarcával is számolni kell.

1.4.2. A kodifikáció természetesen az Alkotmány kötelező *minimum-szintjénél* többet megfogalmazhat, amennyiben ez az alkotmányosság sérelme nélkül történik meg. Helyezkedhet tehát pl. arra az álláspontra, hogy az új Magánjogi Kódex a *szoci-*

ális piaccgazdaság társadalmi modelljére épüljön, hiszen az Alkotmány nem kötelezi el magát a piaccgazdaság semmilyen tartalmi modellje mellett [21/1994. (IV. 16.) AB határozat, ABH 1994, 119]. Nem teheti azonban meg, hogy egyes magánjogi alapintézményeket, pl. a tulajdonjogot elsőbbségi pozícióba állítsa pl. a természetvédelemmel szemben. Az Alkotmánybíróság ugyanis a környezetvédelmi *status quo*-t alkotmányosan oltalmazó határozatában kimondta, hogy: „az állam a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét nem csökkentheti” [28/1994. (V. 20.) AB határozat, ABH 1994, 134], ami azt jelenti, hogy az új kódex nem konstruálhat olyan dologi jogi szabályokat, amelyek a természetvédelem már elért szintjének a csökkentését eredményezhetik, vagy legalábbis annak veszélyét hordozhatják. A törvényszerkesztőknek tehát ezekre a látszólagosan marginális kérdésekre is kellő árnyalattal oda kell figyelnie.

1.4.3. A feltétlen összhang kívánalma csak a hatályos Alkotmány rendelkezéseivel való egybehangzásra vonatkozik. A kodifikációnak más törvényekkel való összhang megteremtésére nem kell törekednie. Az Alkotmánybíróság a 35/1991. (VI. 20.) AB határozatában elvi érveléssel mutatott rá arra, hogy meghatározott életviszonyok, illetőleg tényállások ellentétes törvényi rendezése önmagában nem jelent alkotmányellenességet. Az ilyen rendezés alkotmányellenessé csak akkor válik, ha az egyben az Alkotmány valamely rendelkezésének a sérelmével is együttjár (ABH 1991, 154). Ebből következik, hogy mindazokban a kérdésekben, amelyekben a kodifikáció a szabályozást a kódex szférájába vonja, a kódexnek elsőbbséget kell élveznie minden más törvényi szabályozással szemben, vagyis a törvényhozónak ezeket a kódexen kívüli rendelkezéseket kell törvénymódosítással a kódex-szel összhangba hozni.

II.

2. A kodifikáció magánjogi emberképe, a jogi személyek arculata

2.1. Az Alkotmánybíróság a halálbüntetésről szóló 23/1990. (X. 31.) AB határozatában kimondta, hogy: „ha egy Alkotmánybíróság életről és halálról dönt, tisztázni kell emberképét” (ABH 1990, 104). Kézenfekvő, hogy a magánjognak is megvan a maga emberképe, hiszen bármely polgári jogi törvénykönyv paragrafusait olvasva a jogkereső érdeklődő előbb-utóbb egy absztrakt jogalanyra talál. Ilyen volt a római jogban a *bonus et diligens paterfamilias*, a jó és gondos családapa képe, korábbi magánjogunkban a „jó gazda”, a porosz ALR-ben a „Untertan”, a francia jogban a „bourgeois”, illetőleg a „homme prudent et prévoyant”, az előrelátó és okos férfi, vagy éppen a common law-ban a „reasonable man”. A hatályos magyar Ptk. paragrafusai között lézengő absztrakt jogalany Súlyom László találó kifejezésével nem más, mint egy „denaturált burzsoá”.

A legyengült „denaturált burzsoá” emberképe az eredeti Ptk.-konceptió paternalizmusán kifaragott emberkép, aki nem szerezhetett tulajdont, legalább is annyit nem, amennyit tudott és szeretett volna (Kecskés László: *A civilisztikai és gazdasági jogalkotás irányairól* in.: Magyar Jog 1991. 4. 199. o.), aki a semmisség jogkövetkezménye nélkül másik magánszeméllyel való kapcsolatában nem köthetett ki kamatos kamatot, vagy aki szerződéssel nem hagyhatta a limitár feletti nyereségét a bizományosnál és nem léphetett be önszerződőként a bizományosi ügyletbe stb.

A Ptk. eredeti konstrukciójában a *társadalmi tulajdon/magán-tulajdon* kettőségének felelt meg a *gazdálkodó szervezet/magánszemély* megkülönböztetése. A kódex a tipikus kereskedelmi jogi ügyleteket beemelte az egyes szerződések közé, s megkísérelte úgy szabályozni, hogy azoknak a kereskedelmi jogra jellemző sajátosságai csak a gazdálkodó szervezetekkel kapcsolatban érvényesüljenek, a magánszemélyeket viszont *kogens tülalmakkal* óvta a kereskedelmi ügyletek kockázataitól. Az „egyéni vállalkozó” megjelenése ebben az anyai dichotómiában az ő pozícióját az „értelmezhetetlen” intézmények közé utalta. Ezt az anomáliát az

Alkotmánybíróság a Ptk.-nak a gazdálkodó szervezeteket felsoroló rendelkezése, a 685. § c) pontja megsemmisítésével az 54/1992. (X. 29.) AB határozatával megszüntette, egyúttal határozatában kimondta, hogy: „a polgári jogi jogalanyok között a vagyoni jogviszonyok körében tett megkülönböztetés – kellő súlyú alkotmányos indokok biányában – alkotmányellenes.” (ABH 1992, 269). Bizonyos értelemben ezzel az alkotmánybíróági döntéssel indult el az új magánjog protagonistájának karakterizálása, természetesen alkotmányjogi alapon.

2.2. Az Alkotmánybíróság a magánjog új emberképe alkotmányos kontúrjainak kifaragása során a *klasszikus polgári jog emberképéhez* nyúlt vissza. Az öntudatos és bátran kockázatvállaló „Jhering féle római polgárt” tartotta szem előtt és az autonómia alkotmányellenes sérelmét látta abban, hogy magánszemély csak a semmisség terhe mellett merészkedhet a kereskedői kockázatok területére. A 73/1992. (XII. 28.) AB határozatában kimondta, hogy: „az új gazdálkodási körülmények között az áruforgalom és a piaci feltételek ismerete a jogok és kötelezettségek egyenlősége folytán minden üzletszerűen gazdasági tevékenységet folytató jogalanytól elvárható”. (ABH 1992, 308). Határozatában az Alkotmányt védő fórum arra is rámutatott, hogy a törvénymódosítás során indokolt lehet a „gyengébbek” védelme a magánjogban is, ezt azonban a semmisségnél enyhébb polgári jogi eszközök alkalmazásával kell a törvényhozónak megoldania. Az Alkotmánybíróság itt tehát arra mutatott rá, hogy az Alkotmánnyal összhangban áll a „gyengébbek” magánjogi védelme is, a gondoskodás azonban túlzott, aránytalan mértékű nem lehet. Ugyanezen az alapon semmisítette meg a 33/1992. (V. 29.) AB határozatával a társasházakról szóló jogszabálynak azt a rendelkezését, amely – paternalista szemlélettel – kötelezővé tette a társasházak részére felújítási alap képzését. Egyúttal határozatában rámutatott arra is, hogy ennek a konstrukciónak piacokonform megoldása az, ha a hitelező ettől a biztosítéktól teszi függővé a hitelnyújtást (ABH 1992, 188).

A 61/1993. (XI. 29.) AB határozatában pedig az Alkotmánybíróság arra mutatott rá, hogy megváltozott az a gazdasági-társadalmi környezet, amelyben a Ptk. kamatos-kamatot tiltó szabálya érvényesült és megváltoztak azok a szerződéses kapcsolatok is, amelyeknek szabályozására ez a rendelkezés hivatott (ABH 1993, 360-631). A megújult magánjogi kapcsolatokban kialakult új magánjogi emberkép tehát: az öntudatos, autonóm, bátran kockázató, saját ügyeit felnőtt módon intézni tudó emberkép, akinek nincs szüksége minden oldalról állami megtámogatásra, még kevésbé az állam gyámkodására.

2.3. Az Alkotmánybíróság ugyanakkor már fennállásának első évében megfogalmazta saját Alkotmányon alapuló – emberképét. (ABH 1990, 103-105). Ez az emberkép: a minden ember egyenlő méltósága, azaz az élethez való joggal összhangban a méltósághoz való jog, amellyel az egyén az emberi nem méltóságából részesedik. A méltósághoz való jog az egyenlő jogképességet is jelenti, azaz a formálisan egyenlő esélyt. A méltóság oszthatatlan és redukálhatatlan, azaz az emberi státusz minimális feltétele, amely egyetlen embertől sem vehető el. Az ember méltóságánál fogva mindig alany marad, és nem válhat eszközzé vagy tárggyá. Ez az alapvető különbség az ember, mint személy és a jogi személy között, mert a jogi személyek teljesen szabályozás alá vonhatók, nincs „érinthetetlen” lényegük.

Az Alkotmánybíróság a halálbüntetési, majd a 64/1991. (XII. 17.) AB határozatában, az ún. „abortusz határozatban” (ABH 1991, 268) kialakította ezt az ember- és személyképét – vagyis a minden ember egyenlő méltóságát – a jogrendszer egészét meghatározó jogalanyi minőségeként kell az Alkotmány alapján irányadónak tekinteni, így a jogalanyiságnak ez az alkotmányos felfogása a magánjog ember- és személyképének is minimális feltétele.

2.4. Annál is inkább, mert a modern magánjogban a tulajdon egykori – és „klasszikus” – funkcióját, az egyéni cselekvési autonómia megalapozását és garantálását, a „minden ember egyenlő méltóságú személy” történelmi vívmánya – anyagi hordozó nélkül – veszi át. Az emberi méltóság és az abból folyó személyisé-

gi jogok a személy cselekvési autonómiáját immár tulajdon nélkül is, a pusztá szabályozás által biztosítják.

Ezzel a modern magánjogban a személy méltósága és az abból fakadó egyéb személyiségi jogai *emancipálódnak* a vagyoni jogokhoz, azaz ma már egyáltalában nem igaz, hogy a magánjog elsősorban a vagyoni viszonyok és csak az azokkal összefüggő személyi viszonyok joga, hanem *a személyi jog és a vagyoni jog egyenlő rangú részei a magánjognak* akkor is, ha a vagyoni jog anyagában hipertrofizál a személyi joggal szemben. Ezt a szempontot a kodifikáció egyik alapkérdésének, az indító tézisek közé tartozónak tekintjük.

Elegendő e körben utalni arra, hogy az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint a magánjog éppen a személyi jogok körében hasít ki egyre nagyobb szeletet a közjogból. És itt most nemcsak a közjogi jogi személyekre gondolunk, hanem azokra az Alkotmány alapján az autonómia körébe utalt jogviszonyokra, amelyek korábban a közjog szabályozási szférájába tartoztak. Az Alkotmánybíróság a véleménynyilvánítás szabadságáról szóló 30/1992. (V. 26.) AB határozatában hangsúlyozottan kiemelte, hogy a közvéleményt és a politikai stílust nem büntetőjogi eszközökkel kell formálni és a gyalázkodásra nem büntetés, hanem bírálat kell hogy feleljen, amely folyamatba tartozik az is, hogy *számolni kelljen magas összegű magánjogi kártérítésekkel* (ABH 1992, 180). Más határozatában, így a 19/1998. (V. 22.) AB határozatában az Alkotmánybíróság annak az álláspontjának adott hangot, hogy a polgárok szerződésesszerű magatartásának szankcionálása, vagyis polgári jogi szerződésből – itt utazási szerződésből – eredő kötelezettség teljesítése elmulasztásának közjogi szankcionálása szabálysértéssé nyilvánítása – alkotmányellenes (ABH 1998, 440), vagyis a magánjog térhódítása érhető tetten a büntetőjog és a szabálysértési jog terhére is.

A demokratikus jogállamban tehát a magánjog – és főként annak személyi jogi része – a közjogból, a büntetőjogból, a szabálysértési jogból stb. egyre nagyobb területeket von el saját szabályozási körébe, ami azzal jár, hogy a magánjog emberképe nemcsak a *magánszemély/kereskedő* személyének összekapcsolásában, hanem a *bourgeois/citoyen* kettősségének folyamatos elhalványodásában is megmutatkozik. A magánjog autonóm polgára egyre nagyobb részt vállal a „köz” intézésében.

2.5. A fentiek alapján – részben az Alkotmányból is következően – a magánjog *új emberképe – második tézisünként* – a következőkben körvonalazható:

A magánjogi kodifikáció emberképe az egyenlő méltóságú személy, akinek autonómiáját emberi méltósága garantálja, az öntudatos, józan, kockázatvállaló polgár, a mindennapi élet gyakorlatias embere, az előrelátó, felelős üzletember, aki autonóm módon vesz részt a közjogi közfeladatok ellátásában is.

2.5.1. A megrajzolt *ideálkép*, amely a kifejtettek szerint az Alkotmányból és az Alkotmánybíróság gyakorlatából is következik, voltaképpen a *common law* prototípusa: a *reasonable man*, aki emberi méltósága és öntudata alapján pragmatista, gyakorlatias szemléletű, aki a kockázat és az üzleti alku világában él és tevékenykedik, aki üzleti ügyeit ésszerűen bonyolítja, vagyis józan, létező, gyakorlatias hús- vér ember. A magánjognak ez az új *emberképe* kétségkívül már számol a polgároknak a vagyoni forgalomban való eligazodási képességével, iskolázottságával, üzleti jártasságával, egyszerűval jogtudatával. Ezzel azonban az Európai Unióhoz való csatlakozás küszöbén már számolni is kell.

2.5.2. Az új magánjogi *emberkép* nem számol viszont azzal a realitással, hogy az emberi méltóság az autonómiát anyagi hordozó nélkül garantálja, amely viszont a piacgazdaság világában számos *szociális egyenlőtlenséghez* vezet. E körben a „gyengébbek” magánjogi védelmének alkotmányjogi megalapozásaként utalni kell a *pozitív diszkrimináció alkotmányjogi tanára*, amelyet az Alkotmánybíróság már nagyon korán, első határozatai között kidolgozott. A 9/1990. (IV. 25.) AB határozatban foglaltak szerint: *„az azonos személyi méltóság jogából esetenként következhet olyan jog is, hogy a javakat és esélyeket mindenki számára (mennyiségileg is)*

egyenlően osszák el. De ha valamely – az Alkotmányba nem ütköző – társadalmi cél, vagy valamely alkotmányos jog csakis úgy érvényesíthető, hogy e szűkebb értelemben vett egyenlőség nem valósítható meg, akkor az ilyen pozitív diszkrimináció nem lehet alkotmányellenesnek minősíteni.” (ABH 1990, 48–49).

A pozitív diszkrimináció intézménye alkotmányosan lehetővé teszi a magánjog emberképeének megfelelő *korrekcióját*, a szociális szempontok, illetőleg bizonyos magánjogi *kedvezmények* kódexbeli tételezését, a „gyengébbek” védelmét, a kereskedői kockázatok és a rászorultságok összeegyeztetését az egyenlő méltóság és az „osztó igazság” alapján. A szociális egyenlőtlenségek kiigazítására nézve már megvan a magánjognak a maga megfelelő – és alkotmányosan támogatott – „eszköztára”, így a *fogyasztói érdekvédelem, a tisztességtelen szerződési kikötésekkel szembeni oltalom, vagy a metajurisztika körébe vezető generálklauzula*, mint a jóhiszem és a tisztesség, a jóerkölcs, a méltányosság stb.

2.6. A *jogi személyekre* nézve az Alkotmányból más közvetlenül nem következnek, minthogy a jogi személyeknek nincs méltósága, azaz *nincs érinthetetlen lényege*. Vagyis a jogi személyt a magánjog teljeskörűen szabályozása alá vonhatja. E körben mindössze azt szükséges kiemelni, hogy az Alkotmánybíróság már a 28/1991. (VI. 3.) AB határozatában kiterjesztette a diszkrimináció tilalmát, vagyis az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdésének alkalmazását a jogi személyekre is (ABH 1991, 90–91), ugyanakkor számos határozatában – így pl. a 65/1997. (XII. 18.) AB határozatában – kimondta, hogy nem jelent tiltott diszkriminációt az, ha az állam eltérő feltételrendszert és felelősséget állapít meg a jogi személyekkel, illetőleg a magánszemélyekkel szemben (ABH 1997, 394).

Egyebekben a jogi személyek *magánjogi arculatára* nézve az Alkotmány a lehető legnagyobb szabadságot biztosítja. Garantálja e körben a *politikus természetű* alanyi jogok magánjogi szabályozását, így azt, hogy az *egyesülési szabadság* alapjoga alapján keletkező *egyesületeket* és más *civil szervezeteket* a magánjog szabályozási körébe vonja, csakúgy mint a közjogi arculatú jogi személyeket, a *köztisztviselőket*, amelyekkel kapcsolatban először az Alkotmánybíróság a 22/1994. (IV. 16.) AB határozatában mondta ki, hogy azok „közjogias jellegű”, közfeladat ellátására, közérdekű tevékenység folytatására is létrehozott jogi személyek (ABH 1994, 128), amelyeket törvény keletkeztet és a polgári jog szabályoz. De az Alkotmány alapján a magánjog – a kodifikáció *monista* elméletének megfelelően – „otthona lehet a különböző *gazdasági társaságoknak* és a *kereskedő jogalanyoknak*, amelyek a kodifikáció során a „gazdálkodó szervezetek” feleslegessé váló gyűjtőfogalma helyébe léphetnek (Vékás Lajos: *Szükség van-e kereskedelmi magánjogra* in.: Magyar Jog 1998. 12. 712. o.). Ebben az összefüggésben idéznünk kell az Alkotmánybíróság 33/1993. (V. 28.) AB határozatát, amely kifejtette, hogy az Alkotmány – a piacgazdaság deklarálásán túl – gazdaságpolitikailag semleges. Az Alkotmányból az állami beavatkozás nagysága, ereje, még kevésbé annak tilalma nem vezethető le. (ABH 1993, 168). A vállalkozás joga és alkotmányosan garantált szabadsága pedig a 21/1994. (IV. 16.) AB határozat szerint alanyi jogot teremt a vállalkozóvá válásra (ABH 1994, 120), amelynek formáit, jogi személyalakzatait a magánjog teljesen szabadon – a piacgazdaság modelljéhez és a magánautonómia viszonyaihoz illeszkedve – határozhatja meg. A jogi szabályozásnak alkotmányos korlátja itt csak szélső esetekben van, az Alkotmány alapvetően támogatja a különböző társaságok, szövetkezetek „sokarcúságát”.

2.7. Ezek után a magánjog által képzett jogalanyok tekintetében az új kódex „*jogi személyképe*” a következőkben határozható meg:

Az Alkotmány garantálja és támogatja, hogy az egyesülési szabadság alapjoga, a szociális piacgazdaság alkotmányos feladata alapján, továbbá a közfeladatok mind szélesebb körű átvétele érdekében a magánjog a jogi személyeket a legszélesebb körbe és a privátautonómiát, valamint a gazdaságot a leginkább szolgáló módon és technikákkal a szabályozási körébe vonja.

2.8. Végezetül a magánjog személyképe összefüggésében még a következőkre szükséges rámutatni: az Alkotmányból következik, hogy a jogrendszerben a *jogalanyok személyek*. A hatályos joganyag megteremtette a jogalanyok egy bizonyos körét jogi személyiség nélkül. Ennek a „hibrid” konstrukciónak a felszámolása a kodifikáció során feltétlenül indokolt.

III.

3. Az Alkotmány közvetlen hatása a magánjogra

3.1. *Vékás Lajos* professzor akadémiai székfoglalójában arra az álláspontra helyezkedett, és álláspontját imponáló érvrendszerrel, továbbá irodalmi apparátussal támasztotta alá, hogy az alkotmányos alapjogoknak a magánjogi jogviszonyok szereplői *nem közvetlen címzettjei*, vagyis nem közvetlenül vannak kötve az alapjogokhoz, hanem csak közvetve, a magánjog normáin keresztül (*Vékás Lajos: A szerződési szabadság alkotmányos korlátai* in.: Jogtudományi Közlöny 1999. 2. 56–59. o.). Nézete szerint a magánjogi jogalanyok nem közvetlen jogosultjai és kötelezettjei az alapjogokat megállapító alkotmányos tételeknek, mert azok címzettjei az állami szervek, mindenekelőtt a törvényhozó hatalom és a bíróságok. Eszerint az alkotmányos alapjogok mindenekelőtt a törvényhozóra és a polgári jogi jogviszonyokban ítélező polgári bíróságokra hárítják a magánautonómia területén történő betartásukkal kapcsolatos felelősséget. Ezért a törvényhozó alkotmányos kötelessége olyan módon szabályozni a magánjogi fogalmat, hogy az az alkotmányos alapjogi követelvényeknek megfeleljen.

Vékás professzor tanulmányában elismeri, hogy – különösen a német szakirodalomban – többen is képviselnek ezzel a nézettel ellentétes álláspontot, de saját koncepciójának a megalapozására – a tudomány képviselői mellett – a Német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatát is felhossa. Bár a tanulmány magát a problémát elsősorban a szerződési szabadság összefüggésében vizsgálja, álláspontunk szerint a magánjogi kódex újraalkotása során ezt a rendkívül fontos elvi kérdést a magánjogi jogviszonyok egészébe ágyazottan kell elemezni, és a kodifikáció alapkérdései között kell állást foglalni az Alkotmány *közvetlen* vagy *közvetett magánjogi jogviszonyokra való befolyása* kérdésében. Ennek jelentősége ugyanis kézenfekvő: ha a magánjogi jogszabályoknak közvetítő szerepe van az alkotmányos alapjogok és a vagyoni forgalom szerződéses viszonyai, illetőleg egyéb magánjogi jogviszonyai között, akkor a kódexnek ezt a közvetítést meg kell tennie, vagyis ez a közvetítő szerep is a kodifikáció feladatává válik.

Ellenkező esetben viszont – ahogy ezt az Alkotmánybíróság a már idézett 30/1992. (V. 26.) AB határozatában az „alkotmányos büntetőjog” konstrukciója kialakításával megtette – az Alkotmány *közvetlen hatásának* elismerése mellett elegendő volna „alkotmányos magánjogot” alkotni, anélkül természetesen, hogy ezt az amúgy semmitmondó összekapcsolást, formulát a magánjogi kodifikáció használna.

3.2. A probléma – ahogy erre *Vékás* professzor is utal tanulmányában – alapvetően német gyökerű. Alighogy megkonstruálták 1949-ben a német *alaptörvényt*, és annak „csúcsára” az emberi méltóság érinthetlenségét és a személyiség szabad kibontakozásához való jogot tűzték (Art. 1,2 GG), a tudomány az alkotmányos alapjogokat a polgári jogi személyiségvédelemmel nyomban összekapcsolta. Első helyen – *Vékás* professzor által is idézett – *Nipperdey*, a Német Szövetségi Munkaiügyi Bíróság tiszteletre méltó volt elnöke és *Helmuth Coing* fellépése folytán megtörtént az *általános személyiségi jog* magánjogi elismerése közvetlenül az Alkotmány alapján, és *Nipperdey* elméletileg is kidolgozta az ún. „*unmittelbare (absolute) Drittwirkung der Grundrechte*” teóriáját arról, hogyan hatják át az alkotmányos alapjogok közvetlenül a polgári jogot, és hogy azok hogyan érvényesülnek nemcsak a közhatalommal szemben, hanem a magánjogi jogalanyok egymás közötti relációjában is (*Nipperdey, H.*

C.: Die Grundprinzipien des Wirtschaftsverfassungsrechts, DRZ, 1950. 193. s. köv. o., *Coing, H.: Das Grundrecht der Menschenwürde*, SJZ, 1947, 641. s. köv. o.). A szerzők álláspontjukat a későbbiekben továbbfejlesztették, cizellálták, és ezen az úton – majd a gyakorlat által is – a német jog megteremtette a BGB-ből hiányzó általános személyiségi jog *alaptörvénybeli „pótlékát”*, és szabad utat biztosított ahhoz, hogy a bírói gyakorlat sajátos jogfejlesztéssel a személyiségi jogok kiterjedt magánjogi védelmét valósítsa meg (*Enneccerus, L./Nipperdey, H. C.: Lehrbuch des Bürgerlichen Rechtes, mit Ergänzungen in Grundrechte* IV 2, 747–748. o., *Coing, H.: in.: Staudinger, J. v.: Kommentar zum Bürgerliches Gesetzbuch* 11. Aufl. Berlin, 1967, Vorbem. 17. zu § 1. A praxis sem várta sokat magára. Előbb a Szövetségi Munkaiügyi Bíróság, utána a Szövetségi Felsőbíróság az emberi méltósághoz való jogot, mint *általános személyiségi jogot* fogta föl, amely alkotmányos alapjog közvetlenül polgári alanyi jogot alapít, s amelynek magánjogi oltalmazása ezzel bírói érdekmérlegelésbe került.

Ezzel a lépéssel a német jogtudományban és joggyakorlatban az alkotmányos alapjogok gyakorlásának és korlátozhatóságának – mondhatni súlyponti – problémája fokozatosan *áttevődött a közjogból a magánjogba*. A probléma azonban nem egyedülállóan német jelenség. Az USA-ban az alkotmánybírósként is működő *Supreme Court* a Német Szövetségi Alkotmánybírósággal közel egyidőben tesztelte a vélemény- és sajtószabadság alkotmányos alapjogainak a személyiség védelmével való összefüggését, és helyezkedett mindkét felsőbíróság arra az álláspontra, hogy a vélemény- és sajtószabadság nemcsak az állam korlátozó hatalmával, befolyásával szemben védelemre méltó alkotmányos alapjog, hanem annak a *magánjogi struktúrákban is meg felelően érvényesülnie* kell. Az előbbi a „*New York Times v. Sullivan*” ügyben (376. U.S. 254, 84 S. Ct. 710.), az utóbbi az ún. „*Liuth*” esetben (BVerfGE 7, 198) az alapul szolgáló polgári bírói ítéleteket *alkotmányellenesnek* nyilvánította, mert azok a közérdekű véleménynyilvánítás szabadságát korlátozó tartalmat hordoztak. Az alkotmánybírói döntések egybehangzóan regisztrálták: egyedül a *rendes bíróságok* kompetenciájába tartozik a személyiségi jogok és a kommunikációs szabadságjogok – és az egyéb alkotmányos alapjogok – konfliktusainak az eldöntése. Mind a tengerentúl, mind pedig a német jogalkalmazásban a *leading cases* után az alkotmányos alapjogok közvetlen magánjogi alkalmazása a bírói jogalkalmazásban gyakorlattá vált.

3.3. A magyar Alkotmánybíróság viszonylag korán, már 1991-ben az ún. *abortuszhatározatában* a következőket mondta ki: „*A lelkiismereti szabadsággal ellentétes munkáltatói utasítás végrehajtását a dolgozó megtagadhatja. Ez az utasítás-megtagadás bírói jogvédelem alatt áll... ha a Munka Törvénykönyve nem teremtené meg a fenti hivatkozási alapot, a bíróság enélkül is alkalmazhatná a munkaiügyi perben az Alkotmány 60. §-át a munkáltatói utasítás alóli mentesség megalapozására.*” (ABH 1991, 273).

Az Alkotmánybíróság ezzel a döntéssel az alkotmányos alapjogoknak a magánjogi jogviszonyokban való *közvetlen behatását*, illetőleg *jelenlétét* mondta ki, és ezt az álláspontját későbbi gyakorlatában is következetesen érvényesítette. A *közvetlen alapjogi jelenlét* illusztrálására egyetlen további példát érdemes felhozni az Alkotmánybíróság gyakorlatából. A 21/1996. (V. 17.) AB határozatában a következőket mondta ki: „*A gyermeknek az a joga, hogy az állam részéről a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemben és gondoskodásban részesüljön [Alkotmány 67. § (1) bekezdés] az állam alkotmányos kötelességét alapozza meg a gyermek fejlődésének védelmére. Az államnak ez a kötelessége alkotmányos alapot nyújt arra, hogy a törvényhozó vagy a bíróság – elsősorban a nyilvánosság szférájában – a gyermek alapjoggyakorlását, ezen belül a gyermek egyesülési joga (Alkotmány 63. §) gyakorlását korlátozza.*” (ABH 1996, 74). Ha az itt kimondottakhoz hozzátesszük, hogy az Alkotmánybíróság ezt a határozatát a Legfelsőbb Bíróság elnöke alkotmányértelmezéssel kapcsolatos indítványa alapján hozta meg, akkor a következtetés még egyér-

telmőbb: a polgári bíróságok alapjogokat érintő kérdésben legfeljebb csak kikéri az Alkotmánybíróság alkotmányértelmezését, de azok jogviszonybeli érvényesülése tekintetében – vagyis az *alapjogok közvetlen jogviszonybeli jelenlétét* illetően – döntési kompetenciával rendelkeznek.

Az, hogy magánjogi alanyi jogokká és kötelezettségekkel transzformálódott alkotmányos alapjogok kérdésében és konfliktusában a polgári bíróságok jogosultak eljárni és dönteni, maguknak az alsóbb szintű bíróságoknak a gyakorlatából is egyértelműen kiderül. Erre nézve számos publikált és nem publikált bírói döntés is található (Lábady Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog általános része* Bpest–Pécs, 1998. 161–164. o.). Ezzel összefüggésben arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a problémát végül is a hatályos alkotmányszöveg is rendezi, mert az Alkotmány 70/K. §-a értelmében az *alapvető jogok megsértése miatt keletkezett igények, továbbá a kötelezések teljesítésével kapcsolatban hozott állami döntések elleni kifogások bíróság előtt érvényesíthetők*. A bíróság előtti érvényesíthetőség nyilvánvalóan feltételezi az alapvető jogok és kötelezettségek jogviszonybeli jelenlétét.

3.4. Tárnyilagosan fel kell hívni a figyelmet arra: az alkotmányos alapjogoknak a bíróságok *Vékás* professzor szerint is címzettjei, vagyis az Alkotmány nemcsak a jogalkotóra hárít kötelezettséget, hogy az alapjogokat a magánjogi jogviszonyok felé közvetítse, hanem a bíróságokra is. Csakhogy: ami a bíróságokra nézve kötelező, az a magánjogi jogalanyok számára is kötelezővé válik, a bíróságok ugyanis gyakorlatukban e jogok érvényesülését kényszerítik ki. Ha nem így lenne, a bíróságok az autonóm jogviszonyok alanyaitól olyan jogok és kötelezettségek teljesítését kérnék számon, amelyre nézve őket jogi kötelezettség nem terheli.

Ezt a nyilvánvaló ellentmondást dogmatikailag is feloldja az az alkotmányos követelmény, hogy az alaptörvény *formális rendelkezéseinek és értéktartalmának* nemcsak a jogrendszer egészét kell áthatnia, hanem annak a jogviszonyok sokrétű és bonyolult összességében is érvényesülnie kell. Ha ugyanis elfogadjuk, hogy az alkotmányos jogállam a *rule of law* koncepcióját is felöleli, akkor következetesen el kell fogadnunk azt is, hogy a polgárok – egyebek között *magánjogi jogviszonyaikkban is* – alkotmányos alapjogaik biztos tudatában vannak, és élnek is velük.

Nézetünk szerint jogfilozófiailag sem lehet más álláspontra jutni. Ha az Alkotmány az állam alaptörvénye, és igaz az a tétel, hogy a *jogállam azáltal valósul meg, hogy az Alkotmány valóban és feltétlenül hatályosul*, akkor nemcsak az állami szervek, köztük a bíróságok működésének kell szigorúan összhangban lenniük az Alkotmánnyal, hanem – ahogy ezt fentebb kifejtettük – az *Alkotmány fogalmi kultúrájának és értékrendjének át kell hatnia az egész társadalmat*, vagyis a magánjogi jogviszonyokat is. Ezt jelenti a *jog uralma*, ezzel lesz az Alkotmány valóságossá.

Vékás professzor – *Canaris* és más szerzők érvrendszerével megtámogatott – álláspontja szerint a „közvetlen hatás” azért is elfogadhatatlan, mert az alkalmazott alkotmányossági mércék, így például az „arányosság” vagy a „szükségesség” elve segítségével a magánjogi szerződések számos „indokolatlan” és „ésszerűtlen” kockázatvállalása utólag bíróság korrigálható volna (*Canaris, C-W.: Grundrechte und Privatrecht. AcP. 201–246.*). Az ezzel ellentétes nézetünk szerint azonban ezek az elvek és kritériumok *nem az alkotmányos alapjogok attribútumai*, hanem az alapjogok korlátozhatósága tesztjének *módszertani szempontjai*, amelyek címzettjei valóban csak a jogalkotás és jogalkalmazás szervei lehetnek.

3.5. A fentiekben kifejtettek alapján *harmadik tézisünk* a következőképpen fogalmazható meg:

Az Alkotmány alapjogi rendelkezései és formális szabályaiban kifejeződő értéktartalma a magánjogi jogviszonyokban közvetlen hatást fejtenek ki. Ennek folytán az Alkotmány konkrét rendelkezéseinek érvényesülését és e rendelkezésekben kifejeződő elveit a polgári bíróságok minden olyan esetben is közvetlenül alkalmazhatják, amelyek esetekben magánjogi jogszabály ezeket az alkotmányos szempontokat a magán-

jogi jogviszonyok irányában nem közvetítik. Ezért a magánjogi alanyi jogviszonyaikkban az Alkotmány alapjogi rendelkezéseibe is közvetlenül kötvé vannak.

3.5.1. E tételtől a törvényhozóra nézve azt a következtetést kell levonnunk, hogy a *törvényhozó alkotmányos kötelezettsége* oly módon szabályozni a magánjogi jogviszonyokat, hogy a szabályozás az Alkotmány alapjogi követelményeinek is megfeleljen. A kódex egyes rendelkezéseinek tehát *közvetítő szerepet* kell betölteni az alkotmányos alapjogok és a magánjogi jogviszonyok között. A szabályozásnak azonban nem teljesnek, csak *koherensnek* kell lennie.

3.5.2. Az alkotmányos alapjogok szempontjából a magánjogi jogviszonyok alanyait is közvetlen kötelezettnek kell tekinteni. Ott ahol a kódex, vagy a kódexen kívüli magánjogi szabály az Alkotmány valamely alapjogi rendelkezését, értéktartalmát hordozó elvét vagy tételét nem közvetíti a magánjogi jogalanyok felé, a polgári bíróságok közvetlenül az Alkotmány vagy az Alkotmánybíróság határozata alapján jogosultak – és kötelesek – a jogvitát eldönteni.

IV.

4. Az általános személyiségi jog

4.1. Az Alkotmánybíróság a 8/1990. (IV. 23.) AB határozatában a következőket mondta ki: *„Az Alkotmánybíróság döntése az emberi méltósághoz való jog értelmezésén alapul. Ezt a jogot az Alkotmány 54. § (1) bekezdése az alapvető jogok és kötelezések című fejezet élén, minden ember veleszületett jogaként deklarálja. Az Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jogot az ún. „általános személyiségi jog” egyik megfogalmazásának tekinti. A modern alkotmányok, illetve alkotmánybírói gyakorlat az általános személyiségi jogot különféle aspektusaival nevezik meg: pl. a személyiség szabad kibontakozásához való jogként, az önrendelkezés szabadságához való jogként, általános cselekvési szabadságként, avagy a magánszférához való jogként. Az általános személyiségi jog „anyajog”, azaz olyan szubszidiárius alapjog, amelyet mind az Alkotmánybíróság, mind a bíróságok minden esetben felbívhatnak az egyén autonómiájának védelmére, ha az adott tényállásra a konkrét, nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható” (ABH 1990, 44–45).*

A hatályos Ptk. 76. §-a szerint a *személyhez fűződő jogok sérelmét* jelenti különösen a *magánszemélyek bármilyen hátrányos megkülönböztetése nemük, fajuk, nemzetiségük vagy felekezetiük szerint, továbbá a lelkiismereti szabadság sérelme és a személyes szabadság jogellenes korlátozása, a testi épség, az egészség, valamint a becsület és az emberi méltóság megsértése*. E törvényi konstrukciót a jogirodalomban többen az *általános személyiségi jog* sajátos megfogalmazásának tekintik, amelynek dogmatikai magyarázata az, hogy a törvényhely *„különösen”* kitétele a felsorolást exemplifikálja, vagyis a szabályban egy *általános személyiségvédelem* fogalmazódik meg egyes személyhez fűződő alanyi jogok kiemelésében.

Elméletileg ez az álláspont kikezdzhetetlen, a kodifikáció során azonban – az idézett alkotmánybírói határozatban kifejtettek szerint – *generálklauzulaként* – a svájci ZGB 28. cikkében foglaltaknak megfelelően – szükségesnek látszik az *általános személyiségi jog* tételzése. Nemcsak azért, mert ez az Alkotmányból következik, hanem azért is, mert az Ptk. példalozó felsorolása dogmatikailag hibás, ezáltal alkalmas arra, hogy félrevezesse a gyakorlatot. Noha a törvény az *emberi méltóság* tartalmát nem bontja ki, arról külön védelmi rendelkezést nem is tartalmaz, a felsorolásból, a szövegkörnyezetből és a példalozó jogok között e jog utolsó helyen állásából feltétlenül az következik, hogy a törvény az emberi méltóságnak más tartalmat tulajdonít, mint az Alkotmány.

Noha a szakirodalomban az Alkotmánybíróság méltóság-felfogását számos támadás éri (Törő Károly: *Az alkotmánybíráskodás kérdőjelei* in: Magyar Jog 1991. 5. 280. o., Zoltán Ödön: *Az emberi méltóságról* in: Magyar Jog 1996. 9. 531. o.), mindaddig, amíg az Alkotmány hiteles értelmezésére jogosult Alkotmánybí-

róság más álláspontra nem helyezkedik, a magyar Alkotmányból az emberi méltóságnak az a felfogása következik, amelyet az Alkotmánybíróság fent idézett határozatában megállapított. Ez pedig – az előző fejezetben kifejtettek tekintetével – azt jelenti, hogy a törvényhozó a kodifikáció során az Alkotmány e tartalmi eleméhez is kötve van.

Pusztán utalni érdemes arra, hogy az Alkotmánybíróságnak az ún. *halálbüntetési és abortusz-határozataiban* az emberi méltóságról az Alkotmány alapján kifejtett álláspontja minden tekintetben összhangban van a második világháború utáni alapvető emberi jogi dokumentumokban foglalt *méltóság-megközelítéssel*, a modern európai alkotmányok *méltóság-fogalmával*, az Európai Unióban elfogadott alapjogi felfogással és a strasbourgi Emberi Jogi Bíróság gyakorlatával. Ezek után nem látunk igazán okot arra, hogy az emberi méltóságot a személyiség teljességén belül olyan részjogosítványnak tekintsük, mint például a képmáshoz való jogot.

4.2. Az általános személyiségi jog kódexbeli helyfoglalását azért is indokoltak tartjuk, mert számos személyhez fűződő jogot – amelyek a hatályos Ptk.-ban nem szerepelnek – az Alkotmánybíróság bontott ki gyakorlatában, éppen az emberi méltóság „*anyajogából*”, azaz az általános személyiségi jogból eredeztetve. Ezek közül első helyen érdemes megemlíteni az Alkotmánybíróság 15/1991. (IV. 13.) *AB határozatát*, amelyben az ún. *információs önrendelkezési jog* alkotmányos alapjogát és személyhez fűződő jogát, illetőleg e jognak különböző aspektusait bontotta ki (ABH 1991, 39). A határozatban a személyhez fűződő jog kibontása messze túlmutat a Ptk. hatályos rendelkezésén, ugyanakkor alkalmas arra, hogy a magánjogi jogviszonyokban az adatvédelem garanciális szempontjait illetően a bíróságok számára körültekintő és részletes megalapozást nyújtson.

Az Alkotmánybíróság az 57/1991. (XI. 8.) *AB határozatában* fejtette ki azt az álláspontját, hogy az általános személyiségi jog részét képezi az *önazonosság*hoz és *önrendelkezéshez* való jog is. E jogok pedig azt is magukban foglalják, hogy mindenkinek a *legszemélyesebb joga vérségi származását kideríteni*, vérségi jogállását felkutatni vagy kétségbe vonni, illetőleg az, hogy vérségi származását senki ne tegye vitássá (ABH 1991, 57).

Több más alkotmánybírói határozat felidézése helyett utalni kell arra, hogy a *biológia és a genetika tudományának* eddig soha nem látott rendkívüli fejlődése, továbbá az a tény, hogy az *orvostudomány* átlépte a maga *hippokratészi határait*, folyamatosan olyan új kihívások elé állítja a magánjogot, azon belül a személyiségvédelmet, amely kihívások akár csak néhány évvel ezelőtt is még elképzelhetetlenek voltak. Miután ezek a változások döntően a *technika fejlődésével* vannak összefüggésbe, a folyamat megállíthatatlan. Ezért a kérdéskört, illetőleg annak magánjogi vonatkozásait csak az általános személyiségi jogba ágyazottan tartjuk megoldhatónak, mert a technika fejlődése alapján és okán

mindig újabb és újabb személyiségi jogok keletkeznek, amelyek teljes kodifikációja egyenesen lehetetlen.

Íde tartoznak a *humán kísérletek*, minden olyan törekvés, amely az emberi élet, illetőleg az *emberi lény dologiasítására*, tárgyiasítására irányul, az emberi szervek és szövetek feletti rendelkezéstől egészen a bérnyaságig, illetőleg *dajkaanyaságig*. Újabb és újabb természetű kegyeleti jogok megjelenésével is számolni kell.

4.3. Az általános személyiségi joggal és a magánjogi személyiségvédelemmel összefüggésben indokolt felemlíteni az Alkotmánybíróság 34/1992. (VI. 1.) *AB határozatát*, amelyet a *nem vagyoni kártérítés* tárgykerében hozott. (ABH 1992, 192). Az Alkotmánybíróság ebben a döntésében az Alkotmány 54. § (1) bekezdéséből, az emberi méltósághoz való alapjogból eredően – vagyis az általános személyiségi jog eszméjét felhasználva – arra a következtetésre jutott, hogy ez a jogintézmény a *személyiségi jogok megsértésére reagál*, ebből következik, hogy *magánjogi helyét* is a személyhez fűződő jogok megsértésének jogkövetkezményei között kell és lehet megtalálni. A Ptk. időközbeni módosítása nem tette magáévá az Alkotmánybíróságnak ezt az álláspontját, a nem vagyoni kártérítést továbbra is a Ptk. deliktualis fejezetében hagyta és változatlanul kárfajtának minősítette.

A jogalkalmazói gyakorlatban azóta különféle zavarok érhetőek tetten. A jogalkalmazók többsége ugyanis továbbra is a kárfogalom keretében azokra az elnehezülési kritériumokra vezet vissza döntését, amelyeket az Alkotmánybíróság határozata, illetőleg utóbb a dereguláció hatályon kívül helyezett. A kizárólag kárfogalomban való gondolkodás az intézmény alkalmazását számottevően megnehezíti., mind a magánjog, mind az alkotmányosság szempontjából aggályossá teszi.

Mindezekre figyelemmel indokolt és szükséges az eszmei, erkölcsi kártérítés szankcióját – minthogy az nemcsak *kompenzációs*, de *elégítél* funkcióval is rendelkezik – az új kódex *személyiségi jogi fejezetében* elhelyezni és a személyhez fűződő jogok megsértése szankciójaként szabályozni.

4.4. A fentebb kifejtetteket összegezve negyedik tézisünket az alábbiak szerint fogalmazzuk meg:

Az új magánjogi kódexben a személyiség átfogó magánjogi védelmére indokolt és szükséges megfogalmazni az általános személyiségi jogot. Az általános személyiségi jog az emberi méltósághoz való alkotmányos alapjognak, mint „anyajognak” a magánjogi megfelelője, így a méltósághoz való jog a személyhez fűződő jogok között külön – azok egyik „rész-jogaként” – nem tételezhető. Indokolt a kódexbe a legújabb személyiségi jogokat, köztük a „biológiai jogokat” felvenni. A nem vagyoni kártérítést – erkölcsi vagy eszmei elégítél, jóvátétel vagy sérelemalij elnevezéssel – a személyhez fűződő jogok szankciójaként szükséges a kódexbe felvenni.

Az alkotmányjogi hatásoknak a magánjog vagyoni részére vonatkozó kifejtése egy külön tanulmány tárgya lehetne.

Lábady Tamás

Az új Ptk. és a munkajogi szabályozás, különös tekintettel az egyéni és a kollektív munkaszerződésre

I.

Bevezető gondolatok és rendszerfelműzés

Az új Ptk. kidolgozására létrehozott Kodifikációs Bizottság elnöktől, Prof. D.sc. Vékás Lajos akadémikustól eredetileg azt a megbízást kaptam, hogy a munkajog különösen az egyéni munkaszerződéssel összefüggésben milyen szabályozást kapjon az új Ptk.-ban. Tekintettel azonban arra, hogy az eddigi adatokból az tűnik ki, hogy a meginduló kodifikációs munkálatok során a Kodifikációs Bizottság indokolt módon jelentős mértékben figyelembe kívánja venni Európa legújabb keletű és ezért tartalmi-

lag is a legmodernebb polgári jogi kodifikációt, a néhány éve megalkotott holland Ptk.-át¹ és mivel a magyar Kodifikációs Bizottság által felkért külföldi szaktanácsadók közül a holland Ptk. megalkotásában közreműködött *Hartkamp professzor* felvetése szerint indokolt lenne, ha az új magyar Ptk. az egyes szerződések között az individuális munkaszerződés mellett a kollektív munkaszerződést is szabályozná,² vizsgálatomat kiterjesztettem az utóbbi kérdésre is.

Hogy a témát érintő álláspontomat minél megalapozottabban fejthessem ki, a Kodifikációs Bizottság számára elkészített tanulmányban terjedelmes részt szántam a hazai jog a II. Világhábo-

rút megelőző és az 1990. évi rendszerváltást követő időszak alatt leginkább hatást gyakorolt és várhatóan továbbra is hatással levő nyugat-európai, főként EU-tagállamok munkajogi megoldásainak összehasonlító jellegű bemutatásának. Ennek rövid összegzését e tanulmány II. fejezetében vázolom fel, bemutatva mind az individuális, mind a kollektív munkajogi szabályozás főbb irányvonalait az általános polgári jogi rendezés vetületében. Ezt követően egy terjedelmes harmadik fejezetben fejtem ki álláspontomat arról, hogy az individuális és a kollektív munkajog mely elemeit lenne célszerű és milyen mélységben a Ptk.-ba beemelni az önálló munkatörvénykönyvi részletes szabályozás fenntartása mellett.

II.

A munkajogi szabályozás főbb irányvonalai a fejlett nyugat-európai államokban a polgári jogi kodifikációk és normák tükrében

1. Az individuális munkajogi szabályozás viszonya a magánjoghoz

A fejlett nyugat-európai polgári államok individuális munkajogának a polgári joghoz viszonyított szabályozását két fő megoldás jellemzi. Az *első megoldás* esetében frankofon joghatás alatt álló államokban a polgári törvénykönyvi szabályozás a szolgálati szerződésről a szolgálat valamennyi formájára irányulóan egységesen és csak a lényegét megmondva szól.³ A *második* variáció esetében a munkajog polgári jogi szabályozottsága kiindulva a szolgálat kötött és kevésbé kötött megkülönböztetéséből vagy a Ptk.-ba, vagy Kötelmi Törvénybe foglalva vagy szokásjogi alapon a munkaszerződés és az individuális munkajog valamennyi intézményét strukturálisan szabályozza.⁴

Mind a két megoldásnál egységesen létezik a szolgálati szerződésnek a gazdaságot érintően a kereskedelmi törvényben (Kt.) egy speciális ipari, továbbá egy háztartási jellegű szabályozása.⁵ A tanulói szerződést korábban egységesen a Kt. és az IRT szabályozta, míg ma már a nyugat-európai államok túlnyomó része a tanulói szerződést külön tanulói törvényben rendezi.

Ami a további részletezést illeti, szolgálati szerződés magánjogi szabályozásának az *első főmegoldásánál* két további megoldás érvényesül. Az *első* a munkajog egységesen megvalósított teljes kodifikációja, amely a kollektív munkajogot – úgy mint a kollektív szerződést, az üzemi tanácsot és megállapodást, valamint a sztrájkot – is magába foglalja. Ezt a megoldást képviseli a francia Code du travail.⁶ Ezzel szemben a *második* megoldás esetében a munkaszerződésről, valamint az üzemi munkarendről külön törvények szólnak, amelyek az individuális munkaviszonyhoz tartozó intézményeket átfogóan rendezik. Ez jellemzi a Benelux államokat és Ausztriát.⁷

A munkajognak a magánjoghoz viszonyított *második főmegoldását* a részletezés tekintetében három almegoldás kíséri. Az *egyik* almegoldásnál túlnyomóan minden munkajogi intézmény a Ptk.-ban, ill. Kötelmi Törvényben rendezésre kerül. Ezért Olaszországban⁸ és Svájcban⁹ a munkajog egyes jogi jellegű intézményeire nézve külön jogforrási szabályozás nincsen a szakmaspecifikus technikai jellegűeket leszámítva. Ezzel szemben a *második* almegoldást jelentő NSZK-ban a BGB átfogó munkaszerződési szabályozása ellenére a nagyobb létszámot foglalkoztató munkáltatók esetére az individuális munkajog egyes intézményei a BGB-hez igazítva, de attól bizonyos mértékig eltérő jelleggel külön jogforrásokba foglalva eltérő szabályozást nyernek.¹⁰

A *harmadik* almegoldást Dánia¹¹ és az 1948 előtti Magyarország képviseli,¹² ahol a polgári jog szokásjogi alapon szabályozott és csupán a jogügyletkötési képviseletre vonatkozóan áll fenn tételesjogi rendezés. A bírói gyakorlat által magánjogi alapon kialakított, átfogó, de nem minden részletre kiterjedő munkajogi határozatok mellett jelentős szerepet kap a Munkafeltételekről szóló Törvény, és az alkalmazottak munkaviszonyát rendező tör-

vény, valamint az országos szinten megkötött és quasi jogforrási erővel kiemelkedő módon rendelkező tarifaszerveződések, ami jellemző a Skandináv félsziget országaira is.¹³ Itt a munkafeltételeket általánosságban rendező törvény és az alkalmazottak munkaviszonyát szabályozó törvény a tarifajoggal együtt a munkaszerződés és a munkaviszony szokásjogon nyugvó hézagait hivatott kitölteni.

Valamennyi itt bemutatott szabályozási megoldásnál egységesen megnyilvánuló jelenség azonban, hogy az EU irányelvek által előírt nagy számú technikai jellegű *munka-, és egészségvédelmi óvórendszabály nincsen beépítve az átfogó és dogmatikai jellegű munkajogi jogforrásokba*.¹⁴ Ezen kívül a nyugat-európai munkajogban is érvényesülnek olyan munkajogi alapnormák, amelyek gyökerei az Emberi jogok ENSZ Alapokmányára, valamint a Római Szerződésbe foglalt alapvető szabadságjogokra és az Európai Szociális Chartára, továbbá több ILO-egyezményre nyúlnak vissza. Ezeknek az alapvető emberi és nemzeti, valamint európauniós állampolgári jogoknak (diszkriminációs tilalom a munkaszerződés megkötésénél, megszüntetésénél és a munkavégzés ideje alatt), a munkavállaló emberi méltóságának a tiszteletbentartása stb.) nemcsak a közjogi, hanem a munkajogi vetületeit is átfogja valamennyi nyugat-európai államban az alkotmány, amit még az individuális és a kollektív munkajog szabályai is a legtöbb esetben külön is megfogalmaznak.¹⁵

A kollektív munkaszerződésnek, azaz a tarifaszerveződésnek az individuális munkajog itt bemutatott valamennyi tételes szabályozási megoldásánál szintén igen jelentős szerepe van egyrészt joghézagkikötési jelleggel, másrészt pedig a jogszabályi jogi norma merevségeinek rugalmasítása és időtlenségének időszerűsítése, azaz aktualizálása terén. Ilyen szerepet tölt be és részben kontraktualizálja az üzemi munkarendet, ill. az ezzel kapcsolatos egyoldalú munkáltatói döntéshozatalt (jogügyletet) a munkáltató és az üzemi tanács között létesülő *üzemi megállapodás*.

2. A kollektív szerződés és a kollektív munkajogi intézmények jogi szabályozásának viszonya a magánjoghoz

Az előző fejezetben bemutatott országok kollektív munkajogi szabályozása azt mutatja, hogy Svájc kivételével a kodifikált magánjogi rendezés a kollektív szerződésről egy szóval sem beszél.¹⁶ Svájc az egyetlen ország, amely „összmunkaszerződésnek” (Gesamtarbeitsvertrag) elnevezve a kollektív szerződést a munkaszerződés mellett a Kötelmi Törvényen belül szabályozza.¹⁷ A fejlett kontinentális európai országok körében ez az egyedüli ország, ahol a polgári jog részét képező kötelmi jog ezt a szerződéstípust a magánjog keretében nevesíti. Hasonló jogi rendezés csak az Amerikai kontinensen, az USA jogában ismert, ahol az 1964. évi Ptk.-ban a munkaszerződés mellett szintén szerepel a kollektív szerződés.¹⁸ Visszatérve az európai kontinensre, bár nem kodifikált módon, hanem szokásjogi alapon hasonló megoldás mutatható ki Dánia esetében, ahol jelentős szerepet játszanak a kollektív szerződések, mivel ezek teszik egzakttá a munkajogot érintve a magánjogi szokás képlekeny szokásjogi szabályait. Ennélfogva Dániában a kollektív szerződés megkötésénél és a szerződési akarat esetleges fogyatékoságainak a megítélésénél, továbbá a semmissé nyilvánítás kérdésében a bírói gyakorlat a kötelmi jogi szokás általános szabályait alkalmazza.¹⁹ Hasonló lenne a helyzet az Egyesült Királyságban is, ahol a munkajogban is a „case law” érvényesül. Nagy-Britannia jogrendszerében azonban joghatást kiváltó kollektív szerződés (collectiv contract) nem ismert. A kollektív contract helyett csak erkölcsi-társadalmi kihatással járó kollektív megállapodás, azaz „collectiv bargaining” van, amely jogi értelemben nem „contractus”, hanem csak „gentelman agreement”.²⁰

A kollektív szerződés az arra irányuló tárgyalási renddel együtt a dán jog kivételével²¹ tételesjogilag meg is szabályozott. E szabályokat azonban a kodifikált magánjoghoz látszólag nem

kapcsolódó törvények tartalmazzák. A kötelmi jog általános részét felölelő polgári törvénykönyvekhez való szoros kapcsolódás azonban mégis fenn áll, mivel egyrészt a kollektív szerződésnek alanyai a polgári jog egyesületekre vonatkozó szabályai szerint működő érdekvédelmi szervezetek, amelyeknél a koalíció-, és tarifaképesség hiánya jelentheti a szerződésnél az akarati hibát, ami miatt a kollektív szerződés szintén akarati fogyatékoság miatt megtámadható. Megtámadható a kollektív szerződés ezen kívül ugyancsak a kötelmi jog általános szabályai alapján tévedés, megtevésztés vagy fenyegetés miatt is a szerződésmegtámadásra vonatkozó azon határidőkön belül, amelyeket az adott államok Ptk.-ei megállapítanak. Ezen kívül ugyancsak a polgári jog (BGB, AGB, WB, OR) szabályai alapján állapítható meg valamely kollektív szerződés semmissége is.²²

Ami az üzemi megállapodást illeti, azt egyfelől teljes, azaz polgári jogi jogalanyisággal is rendelkező munkáltató, másfelől csak részleges, vagyis csak munkajogi jogalanyisággal rendelkező üzemi tanács köti meg egymással. Bár megállapodás a neve, mégis „contract”, ill. „Vertrag”, nem pedig „bargaining”, ill. „Vereinbarung”, mivel olyan munkajogi, pontosabban kollektív munkajogi joghatást vált ki, amely vitás esetekben bírósági vagy arbitrális eljárás tárgya lehet. Civiljogi megítélésének jellegét bonyolítja, hogy magának az üzemi tanács intézményének – főleg az NSZK-ban sokan quasi alkotmányjogi-közjogi jelleget tulajdonítanak (Betriebsverfassung).²³ Ezzel ellentétben a nyugat-európai államok túlnyomó többsége az üzemi tanácsot sajátos érdekvédelmi szervként kezeli és így inkább a szakszervezetekhez közel álló intézményként fogja fel, utalva az egyesülethez hasonló jellegre.²⁴ Ez a svájci Kötelmi Törvényben tételesen is megfogalmazódik, mivel az OR az üzemi tanács megállapodás szabályait is tartalmazza.²⁵

Az 1948 előtti magyar munkajogi szabályozás a kollektív munkajogot törvényi szinten csak az iparra vonatkozóan és csak a kollektív szerződésre kiterjesztve rendezte az érdekegyeztetés tripartit rendezésével együtt. A jogtudomány és a joggyakorlat az ún. „munkaszabályzati szerződést” közjogi elemekkel kevert atipikus szerződési formaként kezelte. Az üzemi tanács és ezáltal az üzemi megállapodás intézménye is teljesen ismeretlen volt a kommunista hatalomátvételt megelőző magyar munkajogban. Az egyeztetésről közvetítésről és az arbitrálsról az ipari rendtartás szólt, amely mind a három tevékenység ellátására a munkavédelmi felügyelőt bízta meg. A sztrájk az 1948-at megelőző magyar munkajogban rendőrhatalósággal tilos volt. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a kollektív munkajog szabályai ebben az időszakban még erőteljesen a kifejlődés állapotában voltak, amit a kommunista hatalomátvétel elszegett. Mindazonáltal a munkaszabályzati szerződésből fakadó jogviták elbírálásánál a bírói gyakorlat formálisan a kötelmi jog általános részének szokásjogi szabályait, informálisan pedig az Mjt. III. rész I. címébe foglaltakat alkalmazta.²⁶

Mindezek alapján a téma szempontjából levonható végző megállapítás az, hogy a munkaszerződést valamennyi nyugat-európai állam és ugyanígy az 1948 előtti Magyarország kodifikált, kodifikálni tervezett vagy szokásjogon alapuló magánjoga normatív módon szól a szolgálati és a vele azonos identitású munkaszerződésről. Néhány állam polgári-kötelmi jogi szabályozása még ezek közül az individuális munkajog egészét is főbb vonalaiban átfogja. Ugyanakkor az individuális munkajog részletesebb speciális szabályait – ide értve a munkaszerződésre vonatkozó konkrét normatív előírásokat – külön jogforrások határozzák meg. A kollektív munkajogot – beleértve a kollektív munkaszerződést is ezzel szemben csak két állam polgári; ill. kötelmi-törvénykönyve szabályozza, noha a kollektív szerződésnél és a kollektív munkajog más intézményeinél is vita esetén a bíróság, vagy a közvetítő, illetve az arbitrátor végső soron a magánjogi, polgári jogi normákhoz nyúl vissza Európa szerzte. Egy állam magán-, pontosabban kötelmi joga a többi polgári jogi szerződés közé beékelve rendezi a kollektív szerződést is.

III.

Javaslatok az egyéni és a kollektív munkaszerződés és munkajog egyes intézményeinek az új Polgári Törvénykönyvbe történő beemelésére

1. Kiindulási elvek

Abból kiindulva, hogy a munkajog egy magánjogi szerződési típusból, a munkaszerződésből fejlődött ki és hogy valamilyen formában a legfontosabb elemeivel minden nyugat-európai fejlett polgári állam kötelmi jogának különös része foglalkozik, nem kerülhető el annak megvizsgálása, hogy indokolt lenne-e beemelni a munkaszerződés leglényegesebb strukturális szabályait a polgári jogba. Ezen kívül a munkajognak egyes individuális és kollektív intézményei egészben vagy részleteiben közvetlenül kapcsolódnak a magánjog, pontosabban pedig a Ptk. kötelmi jogának általános részéhez. Ezért szükséges megvizsgálni azt is, hogy melyek a magyar munkajognak, pontosabban az Mt.-nek azok az intézményei, amelyekre vonatkozó jogi szabályozás teljes mértékben vagy részletben megegyezik a Ptk.-beli szabályokkal. Ez felveti azt a kérdést is, hogy az Mt. egyes szabályai feleslegesen futnak párhuzamosan a Ptk. hasonló, esetleg teljesen azonos szabályaival és ezért az Mt.-ből e szabályok ki is hagyhatók. Ebben az esetben csupán utalni kellene az Mt.-ben a Ptk. megfelelő szabályaira.

Ebből az elvből kiindulva először megvizsgálom azt, hogy mi kerüljön be a munkajogból a Ptk.-ba, majd ezt követően, hogy mi maradjon ki az Mt.-ből vagy a Ptk. általános szabályainak munkajogi alkalmazhatóságát figyelembe véve, mely munkajogi intézményeket lehetne úgy szabályozni, ill. a Ptk. szabályihoz úgy hozzáigazítani, hogy a Ptk. megfelelő szabálya alkalmazható legyen.

2. A munka-, ill. a szolgálati szerződésnek a fogalma és a Ptk.-ban való elhelyezhetőségének a kérdése

A gazdaság alapvető jogügyleteinek legátfogóbb rendezése a polgári jog körébe tartozik. Ez nemcsak a gazdaságban megnyilvánuló egy-, és kétoldali jogügyletekre, azaz az utóbbiakat érintve a szerződésekre vonatkozik, hanem azok alapjaira és ezzel összefüggésben az akarattnyilvánításban résztvevő felek jog-, és cselekvőképességére is. Az iparszerű kereskedelemmel és más iparszerű gazdasági vállalkozással foglalkozó természetes és jogi személyekre, vagyis az egyéni cégre, valamint a kereskedelmi társaságokra vonatkozó részletszabályok kiváltak a polgári jogi szabályozás köréből és a kereskedelmi jogba (törvényekbe) kerültek át. Ennek ellenére a polgári jog – miként a magyar Ptk. is – a jogi személyek körében szól a gazdasági társaságokról, ide értve a szövetkezetet is. Egyes polgári jogi kódexek – mint amilyen az olasz Codice Civile, részletesen szabályozza a kereskedelmi társaságokat és a szövetkezetet. Mások, csak az intézmény lényegét írják körül, a részletes szabályozást a Kt.-re és a kereskedelmi társaságokról szóló törvényekre hagyva. A magyar Ptk. is hasonló módon jár el jelenleg, mivel 38. és 52. §-a a szövetkezet és a jogi személyiségű gazdasági társaság, az 578/HG pedig a jogi személyiség nélküli gazdasági társaság vonatkozásában szabályoz, így az előbbi részletszabályozását a Szövetkezeti Törvényre, az utóbbiét pedig a Gazdasági Törvényre bízva. A kodifikálásnak ezt a „szabályozásmegosztási elvét” jónak ítélem. Ezért álláspontom szerint kellene eljárni a munkaszerződés Ptk.-ba történő beemelésénél is.

Ez azt jelenti, hogy a Ptk.-ban – az 1928. évi Mjt. rendszerétől bizonyos mértékig eltérve – a facere jellegű szerződések között, a vállalkozás és nevesített altípusai, valamint a megbízás és nevesített altípusait követően volna helyes az ún. „szolgálati szerződést” szabályozni. A szabályozás azonban nem lenne részletes, csupán fogalom meghatározó, valamint az előző szerződéstípusoktól való elhatárolást tartalmazó jellegű. Ezen kívül azonban – tekintettel arra – hogy a szolgálati, azaz a munkavállaló gazda-

ságilag és szociálisan a munkáltatótól függ és neki, valamint utasításainak alá van rendelve, vagyis személyileg kiszolgáltatott helyzetben áll, az egyetlen partnerségi helyzetbe hozást biztosító védelmi kautélák lényegét is indokolt meghatározni, amely kautélákat, ún. „minimálstandardokat” az Mt.-nek kell részletesen a munkajog egyes intézményeinél meghatározni.

Ami a szolgálati, ill. a munkaszerződés leglényesebb és ezért a Ptk.-ba beilleszkedő fogalmi ismérveit illeti, azok a következők. A definíció első körének elemei a következőképpen lennének csoportosíthatók: a) A munkáltató rendelkezése szerint meghatározott időn át meghatározott szolgálat, illetve munka teljesítése; b) amelyet rendszerint – azaz kifejezetten engedmény hiányában – személyesen kell a munkavállalónak; c) túlnyomóan a munkáltató kockázatára kell ellátni; d) amelyért a munkavállalónak munkadíj jár. Emé öt elemből kellene állnia a Ptk.-ban a munkaszerződés „genus proximuma” a meghatározásának, míg a „diferentia specifica” csoport a következő elemekből tevődne össze a fent kifejtett elvek alapján: a) A munkavállaló a szolgálati (munka)viszony alatt nem tanúsíthat a munkáltató gazdasági érdekeit veszélyeztető magatartást és ilyen gazdasági tevékenység folytatására sem jogosult; b) Ugyanakkor a munkáltató gondoskodni köteles a munkavállaló munkahelyi biztonságáról, valamint az ő és családja szociális biztonságáról; c) Ezt figyelembe véve a munka elvégzése után vagy időszakosan utólag járó munkabért jogszabályi, belső szabályzati vagy kollektív szerződési rendezés figyelembe vételével, ennek hiányában pedig a helyben kialakult szokás szerint úgy kell megállapítani, hogy az megfelelő megélhetést biztosítson a munkavállaló és annak családja számára. Ez utóbbi kikötést az Európai Szociális Charta kívánna meg, amely előírja, hogy az EU területén bármely tagállamból érkező munkavállaló és családja számára olyan munkabért kell biztosítani, amely az emberi méltóságnak megfelelő megélhetést biztosít a munkavállaló és családja számára.

Megítélésem szerint egy ilyen, a munkaszerződés leglényesebb strukturális elemeit meghatározó Ptk.-beli szabályozás a biztosíték arra, hogy a munkavállalók alapvető szociális jogai a munkatörvényi szabályozásánál figyelembe vételre kerüljenek. Ma ugyanis a globalizáció hatására ismét előretört egy olyan kemény liberálkapitalista szemlélet, amely az érdekegyeztetési fórumokon is a munkáltatói érdekeknek kedvez. Ezen kívül a tapasztalatok azt mutatják, hogy a szakszervezetek sem állnak minden kérdésben a helyzet magaslatán, és a bürokráciának a Max Weber által megállapított saját érdekvényesítési törvényei értelmében a szakszervezetek is igen gyakran a saját szervezeti érdekeiket a munkavállalók konkrét érdekei elé helyezik. Ez megmutatkozik abban is, hogy nagyon sok esetben, amikor a munkáltatói érdekvédelmi szervezetekkel szemben egységesen kellene fellépni, egymással szembe feszülnek, míg a munkáltató érdekvédelmi szervezetek egységesen fellépve, a legtöbb esetben megszerezzék az állam támogatását is, a saját érdekeiknek megfelelően tudják alakítani a munkajogalkotást. Erre utalnak az 1991. júl. 1-jével hatálybalépett Mt.-nek az azóta bekövetkezett módosításai, amelyek túlnyomóan minden esetben a munkavállalói jogok csorbításához vezettek. A legutóbbi, 1999. évi módosítás pl. a jogellenes rendes és rendkívüli felmondás esetében csak arra az esetre hagyta meg a visszahelyezést helyzeti kártérítést, ha a munkáltató nem kívánja a visszahelyezést, ha viszont a munkavállaló nem kíván a visszahelyezést lehetőségével élni – mert tudja, hogy úgy is eltávolítják – a korábbi joghelyzettel ellentétben a munkáltató nem részesül kártérítésben. Ezenkívül a módosítás az esetleges végkielégítésen felül „ex lege” járó kétszeres végkielégítés helyett a munkáltatói kérésre történő visszahelyezés helyzeti kártérítést is 2 hónap és egy év közötti átlagkereseti összeg közé teszi, amely bírói mérlegelés alapján konkretizálódik. Ez az összes módosítás a korábbi joghelyzethez képest a hosszabb munkaviszonnyal bíró munkavállalók számára mindenképpen hátrányos, mivel kétszeres végkielégítéssel kártérítésként sokkal többet kaptak.

Mivel az Mt. módosításokra az 1990-es évek eleje óta szerzett tapasztalatok szerint sokkal többször került sor, mint a Ptk. módosítására, továbbá a polgári jogi szabályok megfogalmazásánál sokkal inkább a „tisza jog” alapelvei, azaz a jogi szempontok sokkal erőteljesebben érvényesülnek, mint a munkajogi szabályok megalkotásánál, ahol a mindenkori politikai erőviszonyok befolyása sokkal nagyobb, ezért a Ptk. a munkajog vonatkozásában is a gazdasági alkotmány szerepét tölti be. A munkaviszony szabályainak alakítása ugyanis elsődlegesen az érdekegyeztetés tripartit fórumaiban, a Nemzeti Munkatanácsban és az országos ágazati, valamint a területi bizottságokban történik meg. Hogy miként formálódik meg egy munkajogi norma, az a munkáltatói és a munkavállalói érdekképviseleti szervek erőviszonyainak és annak függvénye, hogy melyik oldalon áll a kormány, vagyis melyik oldalt támogatja. Egy gazdasági alkotmány szerepét betöltő Ptk.-beli elvi szintű munkajogi normarendszerét ki tudná küszöbölni a kilengéseket és megfelelő egyensúlyi helyzet lenne képes teremteni a munkajogi szabályozás terén. Megítélésem szerint a munkaszerződés alapelemeinek egy ilyen szabályozása alkalmas arra, hogy a gazdasági alkotmány szerepét a munkajog vonatkozásában betöltse, miként a jelenlegi helyzethez képest is alkalmasabbá volna tehető a munkaszerződés az újr szabályozással arra is, hogy egy ilyen szerepet a társasági jog tekintetében is betöltsön. Ezért egyes jogirodalmi felvetésekkel ellentétben feleslegesnek érzem egy, az általános alkotmány mellett egy gazdasági alkotmánynak külön történő megalkotását.

3. A párhuzamos szabályozások kiiktatásának és a polgári jogi szabályozásra történő visszautalás lehetőségei a munkajogi szabályozásban

A II. és a III. fejezetből egyértelműen kitűnik, hogy mind a mai nyugat-európai, mind pedig 1948 előtti magyar jogdogmatika és tételes-, valamint szokásjogi szabályozás a bírói gyakorlattal együtt a munkajogot a polgári jog részének tekintti és mintegy a munkavégzéssel összefüggésben állva „alkalmazott szakpolgári jogként” kezeli. A szocializmus joga csinált mesterként módon önálló jogot a munkajogból, összeolvasztva a gazdaság munkajogát a közszolgálat jogával. Az 1991. évben megalkotott és ma is hatályos Mt. – mint már erről szó esett – anakronisztikus módon ezen az elvi alapon áll, ami három problémának is a forrása. Egyfelől ugyanis az Mt. feleslegesen olyan kérdéseket is szabályoz, amelyekről a Ptk. is hasonló módon szól, másfelől vannak olyan kérdések, amelyeket az Mt. elfelejtett szabályozni, mögöttes jogterületként azonban az 1. §-ba foglaltak miatt a Ptk. megfelelő szabályai nem alkalmazhatók, végezetül pedig bizonyos kérdések feleslegesen, némely esetben nem szerencsés módon vannak rendezve az Mt.-ben. E három problematikus kört nem az itt felvázolt problématiszítás, hanem a munkára irányuló polgári jogi szerződéstartalom dogmatikai sorrendjében vázolom fel.

a) *A munkaszerződésnél* indokolt az Mt.-ben egzisztenciális és szociális jelentősége, valamint a szerződéskötő felek nem egyenrangú helyzete miatt az írásbeliség kikötése. A semmisség és a megtámadhatóság esetében azonban nem indokolt a Ptk.-tól való eltérő szabályozás. Ezért elegendőnek látszana az Mt.-ben a Ptk.-nak a semmisség és a megtámadhatóság általános szabályaira való utalás. Semmiképpen sem látszik indokoltnak éppen a munkavállaló kiszolgáltatott helyzete miatt, hogy a szerződés megtámadására – mint ahogy ez jelenleg fenn áll – rövidebb határidőket állapítson meg az Mt., mint amelyeket a Ptk. megállapít. Ugyanakkor éppen a munkavállalói kiszolgáltatottság teszi indokolttá, hogy a megtámadás határidejének egy éves objektív határidejének a kezdete tévedés és megtévesztés esetében is ne annak felismerésétől vegye kezdetét, hanem a munkaviszony megszűnésével az esetben, ha a munkáltatói felmondással való fenyegetettség ténye és a munkavállaló emiatti egzisztenciális és szociális kiszolgáltatott helyzete valószínűsíthető. Kényszer és fenyegetés esetében az egy éves jogvesztő határidőnek a munka-

viszony megszűnése utáni kezdetét vétele nem lehet problematikus. Mint látható volt, ez a megoldás a nyugat-európai jogban is ismert. Ugyancsak általános nyugat-európai megoldás a magyarral egyezően az is, hogy a polgári jog általános szabályival ellentétben a munkajog egyes részeinek a semmissége vagy megtámadhatósága nem a szerződés egészének, hanem csak annak a résznek az érvényvesztésével jár, amely rész semmis, vagy eredményesen megtámadható. Ezt ugyancsak továbbra is indokolt az Mt.-ben külön szabályozni.

A munkaszerződésre irányuló akarat és annak elfogadása tekintetében az *ajánlati kötöttség* általános polgári jogi szabályai értelemszerűen vonatkoznak a munkaszerződésre is. Ily módon a Ptk.-ban szabályozott *biztatási kár* intézménye és annak jelenleg a 6. §-ban szabályozott kártérítési jogkövetkezménye mindkét fél terhére alkalmazható. Ez elsősorban akkor merül fel, ha a munkáltató ígéri meg az alkalmazásba vételt, amit utólagosan visszamond vagy pedig az „elszegődött”, illetve munkabábelési ígéretet tett munkavállaló a belépés előtt visszalép.

Tekintve, hogy a polgári jogi *szerződést biztosító mellékkötelezettségek* közül egyesek, mint pl. a jótállás, a jogvesztéskikötés vagy a zálogjog nem alkalmazható munkaszerződéskötés esetén, viszont a foglaló, a kötbér, az óvadék és a kezesség igen, ezért indokolt lenne az Mt.-ben arra utalni, hogy e szerződési mellékkikötések a munkaszerződéskötésben is alkalmazhatók, míg a többiek nem. A foglaló bérelőleg esetén szerződésbiztosító mellékkötelezettségként a munkavállalói visszalépés megakadályozása érdekében szóba jöhet és ugyanígy e kezesség is. Ez utóbbi esetben a kezességet vállaló a munkáltató részére elvállalhatja, hogy amennyiben a munkavállaló nem veszi fel a munkát, vagy a munkáltató felé fennálló tartozását nem egyenlíti ki, úgy helyette ő lép be. Ugyanakkor kifejezetten munkaszerződést biztosító mellékkötelezettségként az Mt.-be szükséges fenntartani a munkaszerződés megkötésekor megkötendő azt a megállapodást, mely alapján a munkavállaló ellenérték fejében kötelezettséget vállal arra, hogy meghatározott körben és meghatározott ideig a foglalkozását nem gyakorolja a munkaviszonya megszűnését követően.

A szerződéskötéssel összefüggő *akaratnyilvánítás* problémájához tartozik még a felek jog-, és cselekvőképességének munkajogi elbírálása. Ezt a kérdést ma az Mt. szintén teljes egészében a Ptk.-tól eltérően speciális módon rendezi (17. §), megítélem szerint szociális-, és jogpolitikailag teljesen hibásan, jogdogmatikailag pedig teljesen feleslegesen. Hibásan azért, mert a mai, gyakran fél-legális és fél-maffiózókkal kevert vállalkozások és a gazdaságba beépült szervezett bűnözés világában nem lehet tudni, hogy melyik munkáltató tartozik az ilyen körökhöz, aki kihasználja az Mt. 72. §-a által adott azt a lehetőséget, hogy a *kiskorú* és a *korlátozottan cselekvőképes nagykorú* törvényes képviselői hozzájárulás nélkül munkaszerződést köthet. Megítélem szerint a kiskorúak számára az, hogy az EU irányelvvel és a fejlett nyugat-európai államokkal összhangban állva a 15 alatti kiskorú egyáltalán nem foglalkoztatható, 15 és 16 éves kor között pedig szintén az előbbiekkal összhangban csak a törvényes képviselő hozzájárulásával és csakis az iskolai szünetre köthet munkaszerződést a kiskorú. 16 éves korán túl viszont a kiskorú éppen úgy, mint a korlátozottan cselekvőképes nagykorú saját maga is önállóan munkaszerződést köthet.

Mint láttuk, ez volt az 1948 előtti magyar jog gyakorlatnak is az álláspontja, arra hivatkozva, hogy a kiskorú a korlátozott cselekvőképessé válásától kezdve (itt még nem állott fenn a 15 éves korral való védettség!) éppen úgy, mint a korlátozottan cselekvőképes nagykorú is szabadon rendelkezhet keresményével és ezért a munkaszerződést is egyedül megkötheti a saját nevében. Csakhogy abban az időben relatíve konszolidált állapotok voltak. Ezért a jog csak akkor szólt bele a kiskorú ügyvitelébe, ha keresményét nem megfelelően használta fel, vagyis pazarolta. Ebben az esetben a törvényes képviselőre bízta a keresmény felhasználásának az ellenőrzését. A mai megváltozott és gazdasági-

lag „zűrössé” vált viszonyok között, amikor kiskorúak és korlátozott belátási képességgel rendelkezők tapasztalatlanságát kihasználva olyan munka-, ill. szolgálatvállalásokba húzzák be őket, amelyekből fenyegetés, fizikai erőszak, sőt személyi szabadságtól való megfosztás hatására kiszállni már nem vagy csak igen nagy nehézségek árán tudnak, a védelemnek erre a körre való kiterjesztése is szükségessé vált.

Ezért a nyugat-európai államok túlnyomó többségének korábban már bemutatott álláspontjával egyezően azt tartanám helyesnek, ha teljesen cselekvőképtelenek és a korlátozottan cselekvőképes kiskorúak és a nagykorúak munkaszerződéskötésére a polgári jog, azaz a Ptk. általános szabályai érvényesülnének azzal, hogy 15 éves kor alatt munkaszerződés nem köthető, 15 és 16 éves kor között pedig csak az iskolai szünnet idejére. Ennek figyelembevételével csak ez utóbbit kellene az Mt.-ben rendezni, a többi kérdésben pedig az Mt. a Ptk. ide vonatkozó általános szabályaira utalna csupán. Egy mondatnál közbevetőleg meg kívánom jegyezni, hogy teljesen cselekvőképtelen 15 éven felüli munkavállaló, éppen úgy, mint születése pillanatától a teljesen cselekvőképtelen munkáltató is a Ptk. általános szabályai szerint törvényes képviselőjén keresztül köthet munkaszerződést. Tipikus esete ennek az, amikor elmeegógyintézetek munkaterápiás foglalkoztatásra munkaszerződést kötnek betegek nevében különböző foglalkoztatókkal. Ezt is figyelembe véve a teljesen cselekvőképtelenek munkáltatói és munkavállalói szerződéskötését illetően szintén a Ptk.-ra utalva annak előírásait volna helyes közvetlenül alkalmazni. Ily módon szükségtelen az Mt.-nek a 73. és 74. szakasza.

Ugyanakkor viszont továbbra is változatlanul megtartandóak az Mt. jelenlegi II. fejezetébe foglalt azoka a speciális munkajogi előírások, amelyek a munkaviszony létesítésével, a *pályázattal*, és a *próbaidővel* kapcsolatosak. Ami a próbaidőre vonatkozó tartalmi szabályozást illeti, megítélem szerint az Mt. 81. §-ának ide vonatkozó szabálya túl merev. Dicséretes az Mt. alkotója részéről, hogy ezt a merev szabályt, amely arról szól, hogy a kikötött próbaidő nem hosszabbítható meg, a munkavállalók, egzisztenciális védelme szempontjából iktatta be. Ezt a rendelkezést azonban – miként ezt a tapasztalatok mutatják a munkáltatók sorozatosan áthágják a próbaidők sorozatos meghosszabbításával. Megítélem szerint sokkal kevesebb lenne az e téren tapasztalható munkáltatói jogsértés, ha „de lege ferenda” lehetővé tenné az Mt. azt, hogy a próbaidő törvényben meghatározott maximumán belüli időtartamra közös megegyezéssel a felek egy alkalommal meghosszabbíthatnák, miként ez néhány e tanulmány II. fejezetében bemutatott állam szabályozásában is ismert. A munkáltatók részéről egy ilyen igény megalapozottnak tűnik, ugyanakkor a munkavállalók számára sem jelent méltánytalanságot.

b) A *munkaszerződés módosítását*, a *munkaviszony megszűnését* és *megszüntetését*, valamint a *munkaviszony* tartalmát szabályozó előírások, amelyeket az Mt. harmadik részének III-tól VII-ig terjedő fejezetei részletesen szabályoznak, olyan speciális előírások, amelyekről Nyugat-Európában is csak néhány ország polgári törvénykönyve, ill. kötelmi törvénye szól részletesebben. Mint e tanulmány II. fejezetéből látható, e kérdésekről a legtöbb helyen munkaszerződési törvény, üzemi rendtartási törvény vagy egyenesen átfogó munkatörvény szól. Ott is azonban ahol a munkajog e speciális kérdései relatíve egységes rendszerben és részletesen átfogónak mondható speciális jogforrásokkal rendezve vannak, főleg szakmai-technikai jellegű részletszabályozások találhatók elsősorban a munkavédelem területén. Magyarországon is hozzávetőlegesen ez a helyzet és ezen változtatni szükségtelen. Sőt örülni kell annak, hogy a munkajog egészének gerince kodifikált, amit szétszabdalni kár lenne. Ezt érintetlenül hagyva csupán elvi élő keret-polgári jogi kiegészítéssel indokolt a Ptk.-ban a fent már leírtak szerint.

Ami az Mt. VII. fejezetétől a XIII. fejezetig terjedő itt érintett individuális munkajogi szabályok tartalmi lényegét illeti, azok

néhány kivételtől eltekintve megfelelnek az Európai Unió munkavállalói érdeket védő normáinak. Az egyik ilyen kivételről már szó esett, ami a jogellenes munkaviszony-megszüntetésnél jelentkező visszahelyezési helyzeti kártérítéssel kapcsolatos. A másik munkavállalónak a munkahelytől való átmeneti távollétének esetére túlnyomórészt a korábbi átlagkereset térítés helyzeti, az átlagkeresetnél jóval kisebb összegű „távolléti díj” számfejtése szabadság, véradás, betegség, sőt állampolgári kötelezettség teljesítése miatti távolmaradása esetére is. Teljesen ellentmondásos és a nyugat-európai „Fürsorgepflicht”-tel teljesen ellentétes, hogy az Mt. szabályai szerint a munkáltató a munkavállaló részére annak betegsége esetén csak 15 napig fizet, – de ellentétben a nyugat-európai országokkal – akkor sem 6 heti, vagy 2 havi időtartamra teljes munkabért, hanem legfeljebb csak 15 napra és akkor is csak a távolléti díj 85%-ának a kifizetésére kötelezi a munkáltatót. Azon is lehet vitatkozni, hogy állásidő esetében a munkáltató csak személyi alaptól köteles a munkavállalónak téríteni, holott a munkáltató feladata a munka olyan megszervezése, hogy a munkavállaló a munkaideje alatt dolgozni tudjon. Az ezzel összefüggő kockázatot tehát a munkáltatónak kell vállalnia.

A jogösszehasonlító fejezetből kitűnt az is, hogy a fejlett nyugat-európai államok többsége másként kezeli az egy-két alkalmazottal dolgozó családi üzemből, valamint a családi háztartásban szolgálatot ellátó személyzet szolgálati, ill. munkaviszonyát, mint azt a munkaviszonyt, ahol a munkavégzés helye meghatározott munkavállalói létszámot meghaladó üzemből. Az ilyen munkahelyekre történő munkavégzésre irányuló munkaszerződés és munkaviszony esetében a munkáltatót „ex lege” erőteljesebb „védelem” illeti meg. Egy ilyen kettős jellegű szabályozás az Mt. újrakodifikálásának a koncepció tézisanyagában is felmerült. Egy ilyen párhuzamosan egymás mellett futó duplarendezés egy hatékonyabb munkavállalói érdekvédelem szempontjait nézve a hasonló nyugat-európai célkitűzésekhez hasonlóan nálunk is indokolt lehet. Ennek azonban nem kell Ptk. szinten is megnyilvánulnia.

c) *A munkaszerződés megszegéséből eredő kártérítési felelősség szabályozása* is egy nagy neuralgikus kérdéscsomag, amelyet ma a magyar Mt. XIII. és XIV. fejezete a Ptk. II. címébe foglalt szabályok dogmatikai rendszerétől teljesen eltérő elvek szerint szabályoz.

Az Mt. XIII. fejezete tartalmazza a munkavállaló kártérítési felelősségét, amelyet két részre bont, úgymint a munkavégzés során okozott kárért való felelősség vétkességen alapuló általános szabályaira, valamint a pénzkezelő, a könyvelő, továbbá a vagyontárgyak kizárólagos őrzésére, kezelésére vonatkozó őrzési felelősségre, ahol a hiányért, valamint a téves számfejtésből fakadó kárért a munkavállaló vétkességtől függetlenül az okozott összefüggés alapján felelőssé tehető. Ez utóbbi körbe tartozik a leltárfelelősség is. A másik nagy területet a munkáltatónak, a munkavállalónak a munkahelyen okozott kárért való felelőssége jelenti, amely szintén két irányban ágazik szét. Az egyik a munkavállalót a munkahelyen a munkavégzéssel összefüggésben érő balesetért fennálló munkáltatói felelősség, míg a másik a munkavállaló által a munkahelyre bevitt tárgyak elvesztésével összefüggő munkáltatói felelősség. Mivelhogy a munkáltatónak a munkavállalóval szemben fennálló felelőssége és az itt jelentkező munkajogi szabályoknak a Ptk.-val való összefüggésbe hozása jelenti – megítélésem szerint – a kevésbé bonyolult problémát, ezért az Mt. sorrendjét megfordítva, először ezzel foglalkozom, és csak ezután térek csak ki a munkavállalói felelősségnek a polgári jogi kártérítési szabályokkal való összefüggéseinek a vizsgálatára.

ca) Az Mt. jelenlegi 174. §-a rendezi a munkavállalót az üzemből munkavégzés közben érhető károkért fennálló munkáltatói felelősséget, míg 175. §-a szabályozza a munkáltató őrzési felelősségét a munkavállalónak a munkahelyre bevitt személyi használati tárgyaiért, valamint egyéb értékeiért. Ami a 174. §-ban szabályozott felelősség az lényegében az üzemi balesetre és a foglalkozási megbetegedésre vonatkozik, ahol a szabályozás aszerint

ágazik ketté, hogy a munkahelyen 10-nél több munkavállaló dolgozik, vagy 10-nél kevesebb. Ha 10-nél több, akkor a munkáltató kártérítési felelőssége a Ptk. 345. §-ában foglalt veszélyes üzemi felelősséghez hasonló módon vétkességtől független objektív felelősség, ahol a kimentésre csak az üzem működési körén kívül eső elháríthatatlan esemény (*vis maior*) vagy kizárólag a károsult elháríthatatlan magatartása okozta. Ha pedig a károsult vétkes magatartásával közrehatott az őt ért kár bekövetkezésében, kármegosztásnak van helye, éppen úgy, mint a veszélyes üzemi felelősség esetében. Ha viszont az üzemből 10-nél kevesebb munkavállaló dolgozik, akkor a bekövetkezett üzemi baleset, foglalkozási betegség, ill. a munkavállalót érő egyéb kár miatt a munkáltatót felelősség a Ptk. 339. §-ához hasonló módon csak vétkesség esetében terheli. Az alól a vélelem alól azonban a munkáltató, hogy nem úgy járt el, ahogyan az adott helyzetben általában elvárható lett volna tőle, kimentheti exculpálhatja magát.

Az Mt. tehát lényegében megismétli egyfelől a Ptk. 345., másfelől pedig a Ptk. 339. §-át. Ezt teljesen feleslegesnek látom, éppen ezért elegendő lenne, ha az Mt. a munkáltatót a munkahelyen a munkavállaló által elszenvedett üzemi baleset, foglalkozási betegség vagy más hasonló munkahelyi károsodás (pl. ruhaelszakadás) miatt a munkáltató kártérítési felelőssége tekintetében a 10 munkavállalói létszámot meghaladó munkahelyre nézve a Ptk. 345. és köv. szakaszaiban meghatározott veszélyes üzemi felelősség szabályaira, míg a 10 fő alattinál a 339. és köv. §-aiban meghatározott általános kárfelelősségi szabályokra utalna csak. Ezzel kapcsolatosan azonban kritikailag meg kívánom jegyezni, hogy abból a körülményből kifolyólag, hogy a munka megfelelő megszervezése a munkáltató kötelessége és ezért ezzel összefüggésben minden kockázatot neki kell vállalnia, ezért az volna a helyes, ha a „de lege ferenda” az üzemi balesetért, foglalkozási betegségért és minden a munkavégzéssel összefüggő hasonló módon a munkavállalót érő kárért a munkáltató a veszélyes üzemi felelősség szabályai szerint vétkességtől függetlenül felelne. Ebben az esetben a Ptk. 345. §-ában indokolt lenne beilleszteni, hogy veszélyes üzemi tevékenységnek kell tekinteni az alkalmazotti foglalkoztatást. Ha viszont továbbra is a jelenlegi szabályozás maradna fenn, akkor a 10 munkavállalói létszámnál többet foglalkoztató munkáltatókra szólhatna a Ptk. ilyen kiegészítése.

Ami a *munkáltatónak a munkavállaló által a munkahelyre bevitt személyi holmijaiért*, használati tárgyaiért és esetleges egyéb értékeiért fennálló őrzési kötelezettségét illeti, azt az Mt. 175. §-a lényegében a Ptk. jelenlegi XXXIX. fejezetében meghatározott letét, közlelbről pedig a letét különös nemeként kezelt szállodai felelősség szabályai szerint rendezi. Ez különösen az Mt. 176. szakaszának (2) bekezdéséből tűnik ki, aminek alapulvételével nyugat-európai mintára itt is kialakult már egy olyan gyakorlat, hogy a nagyobb értékekért a munkáltató a szálloda tulajdonoshoz hasonlóan csak akkor vállal felelősséget, ha azt a szállodai felelősséghez hasonlóan a munkáltatónak a munkaadó őrzésre kifejezetten átadja. Ezt figyelembe véve itt is elegendőnek látszana a Ptk. 467. §-ára utalással elintézni a munkáltatót terhelő őrzési felelősséget azzal, hogy a Ptk. 467. §-ának (1) bekezdése a szállodai „custodia” felelősséget kiterjesztené a munkavállaló által a munkáltató telephelyére bevitt vagyontárgyakért is. Azért is jó lenne, ha közvetlenül az így kibővített speciális szállodai letéti szabályok érvényesülnének az individuális munkajogban is, mivel az Mt. jelenlegi szabályai szerint [176. § (2) bek.] a munkáltató megtilthatja a munkába járáshoz nem szükséges dolgok bevitelét vagy korlátozhatja, illetve feltételekhez kötheti. A nagyobb értékű tárgyak munkahelyre történő bevitelének tiltása vagy korlátozása azért lehet irreális vagy méltánytalan, mert pl. valaki munkaidő után színházi előadásra megy, ideje pedig nincs, hogy haza menjen átöltözni. Ezért értékes estélyi ruháját magával viszi és ékszereit is. Ebben az esetben a méltányosság amellett szól, hogy a munkavállaló a munkáltatónak őrzésre adja át értékeiből holmijait, amiktől a jelenlegi Mt. szabályozás szerint kitérhet, viszont a Ptk. 467. § (3) bekezdése alapján nem térhet ki.

cb) A munkavállalót a szolgálati viszonya tekintetében végzett munkája során okozott kárért terhelő felelősség – miként már jeleztünk – szintén két fő ágra oszlik: általános kárfelelősségre és ún. hiányfelelősségre.

Az általános munkavállalói kárfelelősség a jelenlegi Mt.-be leírt szabályai teljesen eltérnek a Ptk. kárfelelősségi szabálytól. Bár ez is, éppen úgy mint a Ptk. 339. §-ában szabályozott általános polgári jogi felelősség a jogellenességen kívül szintén a vétkességen (culpa) alapul, mégis a két vétkességi kategória között lényeges eltérés áll fenn. A Ptk. 339. §-án alapuló vétkesség-, azaz „culpa” fogalom szerint polgári jogilag az számít vétkesnek, aki „nem úgy járt el, hogy az az adott helyzetben általában elvárható”. Ez a formula összhangban áll a nyugat-európai magánjogi vétkességfogalommal, amely a „diligens et bonus paterfamilias”, azaz a „gondos és jó családapa” szerinti magatartást követeli meg a felektől. Aki nem így jár el és ezáltal okoz kárt, a jogellenességen kívül vétkességi alapon is felel. Ez a vétkességi formula pedig bár a magatartást nézve szubjektív, a mércéjét illetően azonban objektív kategória. A károkozó vétkességi fokát itt az dönti el, hogy tudatosan vagy hanyagul járt-e el. Ettől függően beszél a frankofon-latin és az osztrák jog „culpa lata”-ról, azaz súlyos gondatlanságról, „culpa gravior”, vagyis súlyosabb gondatlanságról, „culpa levis”-ről, másként könnyű gondatlanságról, valamint „culpa levissime”-ről, vagyis egészen enyhe gondatlanságról. A nyugat-európai államokban a munkavállalók általános munkajogi kártérítési felelősségénél is – mint már az az összehasonlító elemzésnél látható volt – ezt az „objektívált szubjektív” vétkességi kategóriát használja. Ezzel szemben viszont a magyar munkavállalói általános kártérítési felelősség megítélésével a szubjektív természetű büntetőjogi vétkességfogalommal, vagyis a szándékosság (dolus) és a gondatlanság (negligentia) fogalmával operál.

Ebből fakad a másik nagy eltérés a Ptk. és az Mt., valamint a nyugat-európai és a magyar munkavállalói kárfelelősség között. Míg ugyanis a Ptk. főszabályként a „domnum emergent”, azaz a tényleges kárt és a „lucrum cessant”, vagyis az elmaradt hasznot is főszabályként magába foglaló teljes reparáció talaján áll és csak a culpa enyhébb eseteiben mérsékli méltányossági alapon a bíróság a kártérítés összegét, addig az Mt. 167. és 168. §-ai értelmében az elmaradt haszonra is kiterjedő teljes kártérítés csak a szándékos károkozás esetében áll fenn. Gondatlanság esetére ugyanis a 167. § már előre „ex lege” a munkavállaló egyhavi átlagkeresete erejéig terjedhetően korlátozza a kártérítés összegét, amit a munkaszerződésben lehet még normatív módon 6 havi átlagkereset mértékéig felemelni a kártérítési összeget. Az 1991-ben hatályon kívül helyezett korábbi Mt. (1967. évi II. tv.) a gondatlanság esetében is alkalmazott fokozatokat, mivelhogy az átlagos gondatlanság esetére szintén a kártérítés maximális összegét egyhavi átlagkereset 50 %-ában állapította meg, míg súlyos gondatlanság esetében a kártérítés összege 6 heti átlagkereset szintjére növekedhetett. A nyugat-európai államokban ezzel szemben a munkavállaló általános kártérítési felelősségénél kiindulásképpen szintén a Ptk.-hoz hasonlóan a vétkesség enyhébb eseteire nem áll fenn „ex lege” előre felelősségenyhítés és kártérítésmérséklés. Ez a formai eltérés. Tartalmilag azonban közeledik a nyugat-európai megoldás a magyarhoz azzal, hogy a bírói gyakorlat a vétkesség enyhébb esetében jelentősen mérsékli a kártérítés összegét, sőt „culpa levissime” esetén el is engedti azt. A különbség csupán a magyar és a külföldi megoldás között az, hogy a mérséklés a magyar megoldásnál a szubjektív vétkesség kategória enyhébb foka, míg a nyugat-európaiaknál az objektívált szubjektív vétkesség enyhébb foka alapozza meg.

A harmadik lényeges eltérést a bizonyítási teher megfordulása adja. Míg ugyanis a nyugat-európai államokban az ottani kártérítési szabályokkal és a magyar Ptk. 339. § (1) bekezdésével egyezően vétkességmentési, azaz „exculpatis” elv érvényesül, addig az Mt. jelenlegi 166. §-ának (2) bekezdése alapján a munkáltató köteles a munkavállaló vétkességét, ill. annak magasabb

fokát bizonyítani. A bizonyítási teher tehát a magyar munkajogban a nyugat-európaival ellentétben megfordul, vagyis „exculpatis” helyett „inculpatis” érvényesül.

A negyedik szintén figyelmen kívül nem hagyható eltérés, hogy csak szándékos több munkavállaló együttes károkozása esetén a nyugat-európai államok munkajogában töretlenül a polgári jogi szabályoknak megfelelő egyetemleges felelősség érvényesül, addig a magyar Mt. 171. §-a értelmében egyetemleges felelősség csak szándékos együttes károkozás esetén fenn, míg gondatlan károkozásnál a felelősség mértéke a közrehatási arányok szerint oszlik meg (együttes felelősség).

Az itt kimutatott hasonlóságok és különbségek arra utalnak, hogy a magyar munkavállalói kártérítési jog a nyugat-európaihoz képest nem elég preventív, hiszen a kártérítés összegének előre történő törvényi korlátozása felelősségre, könnyelműsége involváló hatást vált ki. Ugyancsak ilyen hatása van a munkavállalói vétkességmentés helyett érvényesítendő munkáltató terhelő vétkességbizonyítási elvnek, további a többek károkozásánál az egyetemleges felelősség helyett érvényesülő együttes felelősségi elvnek. Ugyanakkor a magyar munkajogi kártérítési szabályainak a Ptk. általános kártérítési szabályaihoz viszonyított ezek az itt kimutatott eltérések mesterkélték és feleslegesen vezettek megkettőződött szabályozáshoz. Miként Nyugat-Európában úgy Magyarországon is ki lehetne indulni a munkavállaló terhelő kártérítésnél a polgári jognak a Ptk. 339. §-ában szabályozott általános megoldásából, csupán az összecszerűségeit illetően előre meg nem határozott kártérítésmérséklés szélesebb körére kellene az Mt.-ben hivatkozni. Egyebekben a Ptk. általános kárfelelősségi szabályai lennének az irányadóak. Ha az új Mt. elhagyná a több munkavállaló együttes gondatlan károkozásánál az együttes felelősséget és az egyetemleges felelősség elvére térne át, akkor itt sem kellene külön szabályozás, csak akkor, ha minden a régiiben maradna.

A munkavállaló terhelő hiány-, és leltárfelelősség esetében a magyar jog szintén eltér a nyugat-európai megoldástól. Míg ugyanis a nyugat-európai megoldásoknál ilyenkor is kiinduló alap a vétkességen alapuló általános kárfelelősségi szabályok szolgálnak, ahol a hiányt felmutató (pénztár leltár) vagyonkezelő munkavállaló, ha bizonyítani tudja, hogy a „diligens et bonus paterfamilias” gondosságával járt el, mentesülhet a felelősség alól. A pénz-, és vagyonkezelői hiányfelelősség a kontinentális nyugat-európai államokban – mint erről korábban már szintén szó esett – csakis külön kezelői megbízással objektívizálódik és alakul a letéti szerződéssel vállalt őrzési kötelezettséggé a vele együtt járó kockázattal. Ezzel szemben a magyar megoldásnál az Mt. 169. és 170. szakaszai alapulvételével „ex lege” a letéti szerződésen alapuló felelősség érvényesül. Ez alól a 170/A–D. §-okban szabályozott leltárhiányfelelősség szabályai tartalmazzanak némi eltérést azzal, hogy a leltárhiányért fennálló letéti jellegű „custodia” felelősség csak az esetben állapítható meg, ha a leltárkezelővel a munkáltató a nyugat-európai megoldáshoz hasonló leltármegállapodást köt. A hiányfelelősség megállapodásnak azonban további, az Mt. itt hivatkozott szakaszaiban meghatározott szabályszerű leltárátadás és a jelenlétében elvégzendő leltárfelelvétel, továbbá a leltáridőszak egy meghatározott részében a vagyon tényleges kezelése. Ezen túlmenően a 170/C. § (2). és (3) bekezdése főszabályként szintén „ex lege” mérsékli a felelősséget arra az esetre, ha a készletet leltárhiányért nem felelős munkavállaló is kezeli vagy csoportos leltárfelelősség áll fenn.

Mindebből az tűnik ki, hogy valóban speciális szabályozás a magyar Mt.-ben csak a leltárhiányfelelősség esetében áll fenn. Ezért a leltárhiányfelelősség kivételével itt is elegendőnek tűnne – álláspontom szerint –, ha az Mt. a hiányfelelősség alapeseténél csupán a letéti felelősség szabályaira utalna, mellőzve a részletes szabályozást. Ily módon az Mt.-ben csak a leltárhiányfelelősség szabályai maradnak meg olyan részletes rendezés mellett, mint amelyet ma a 170/A–D. §-ai tartalmaznak.

4. A kollektív munkajogi megállapodások és a kollektív munkajogviszony viszonyulásának a kérdése a polgári joghoz

A polgári törvénykönyvnek elkészülésének az időszakában a kollektív munkajog még ismeretlen fogalom volt. A múlt század végén kezdtek kialakulni a munkaügyi érdekvédelmi szervezetek. Először a szakszervezetek, működését még a XIX. század végén, valamint a XX. század elején a legtöbb állam joga tiltotta és ezért bűvópataként megjelentek az üzemben belüli munkásszerveződések, amelyekből végül is az üzemi tanács intézménye kristályosodott ki. E munkavállalói szerződésük maguk után vonták a munkáltatók e szervezkedésekkel szemben való egységes fellépését, aminek hatására kialakultak a munkáltatói szövetségek is. Ahogy a szakszervezetek a jog által elismerésre kerültek, automatikusan magával vonta a munkáltatói érdekvédelmi szervezetek jogi intézményesítését is. A polgári jog mind a szakszervezetek, mind pedig a munkáltatói érdekvédelmi szervezeteket egyesületként kezeli, jogállásukat az egyes államokban a Ptk. jogi személyekre, pontosabban az egyesületekre vonatkozó szabályok rendezik és ott, ahol még egyesületi törvény is létezik, az is szabályozza szervezetüket és a működésüket. Ami az üzemi tanácsot illeti, annak polgári jogi jogképessége nincsen, csupán korlátozott munkajogi jogalanyisága a munkaügyi kapcsolatok keretében. Az üzemi tanács olyan érdekvédelmi szerv, amely csak az üzem munkavállalóinak az érdekvédelmére hivatott az üzemi vezetéssel szemben. Jogköre, valamint feladat-, és hatásköre ezért csak az üzemben belüli érvényesül, azaz „pro domo” jellegű. Kifejező polgári jogi jogalanyként nem lép fel. Ez az egyik oka annak, hogy a jogirodalom az üzemi tanácsot nem helyezi el a magánjogi intézményei között, hanem valamiféle quasi alkotmányjogi jellegű (Betriebsverfassung) kölcsönöz neki, ami azonban nem közjogi, hanem inkább magánjogi jellegű. Ez az oka annak, hogy a svájci „Obligationsgesetz”-en kívül sehol sem szerepel az üzemi tanács magánjogi kategóriaként. Ezzel szemben – miként ez az egyes országok kollektív munkajogának bemutatásából kitűnt – a kollektív szerződést inkább polgári jogi kategóriaként kezelik, nem pedig közjogiként. Közjogi jelleggel ismereteim szerint csak az 1948 előtti magyar munkajog irodalma ruházta fel. Ennek ellenére a kollektív-, ill. a tarifaszerveződések Svájc kivételével egyik állam magánjogában sem kapott tételes jogi rendezést. Tételesjogilag egyedül a svájci Kötelmi Törvény szabályozza a többi magánjogi-kereskedelmi jogi szerződés közé beiktatva. Az, hogy a svájci OR-, mint a Gesamtstarbeitsvertragot, azaz a kollektív szerződést, mind pedig az üzemi tanácsot (Betriebsrat – direkt módon) és az általa az üzemi vezetéssel megkötött üzemi megállapodást (indirekt módon) az OR-be felveszi, tulajdonképpen az az elv tükröződik, hogy a kollektív munkajog anyagi

jogi intézményeit magánjogi intézményekként kezeli. Lényegében ez jut kifejezésre Manfred Rehbinder „Schweizerischer Arbeitsrecht” c. tankönyvében is, amikor az Individualarbeitsrechtet és a Kollektivarbeitsrechtet elkülöníti az Arbeitsverwaltungsrecht-től anélkül, hogy a Betriebsrat vonatkozásában bármiféle öffentlichrechtliche jellemzőkről szólna.

Ez tanulságos lehet a magyar polgári jogi és a munkajogi kodifikáció egymásra irányuló kölcsönhatását illetően is. A kollektív munkajognak az itt említett anyagi jogi intézményei, vagyis a munkaügyi érdekvédelmi szervezetek már most is tárgyai a polgári jognak, így a magyar Ptk.-nak egyesületi, azon belül pedig társadalmi szervezeti minőségükben. Nem volna káros, ha erre a Ptk.-ban is utalás történe annál is inkább, mert az Mt. jelenleg csak a szakszervezetek jogait és kötelezettségeit szabályozza, a munkáltató érdekvédelmi szervezetekről viszont egy szóval sem tesz említést. E tekintetben az Mt. szabályait is „de lege ferenda” pótolni lesz szükséges.

Ami a kollektív szerződések megkötésére irányuló érdekegyeztető (koalíciós) tárgyalásokat illeti, eljárásjogi intézményként tartathatók számon. Ugyanígy kollektív munkaügyi viták és megítélés szerint a munkaküzdelem (sztrájk és looc aut) is. A kollektív szerződés viszont egyértelműen anyagi jogi kontraktuális intézmény, amelyet polgári jogi jogalanyisággal rendelkező egyesületek – mint célhoz kötött érdekvédelmi szervezetek – kötnek egymással arra vonatkozóan, hogy végző soron a polgári jog részét képező individuális munkaszerződés mit tartalmazzon. Ennél fogva a kollektív szerződés a polgári joghoz tartozó olyan normatív rendelkezéseket tartalmaz, amelyek megegyezéssel jönnek létre és ezáltal a blanketta szerződésekhez hasonló funkciót töltenek be. Ezért az 1948 előtti magyar „munkaszabályozati szerződés” tulajdonképpen jól kifejezi a kollektív szerződés lényegét.

Ezen túlmenően az üzemi megállapodás is quasi munkaszabályozati szerződésnek fogható fel, csak szűkebb kört érintve és e megállapodási forma is befolyásolja a munkaszerződést. Éppen ezért el tudom fogadni a svájci OR. koncepcióját, amely az üzemi megállapodás megkötésénél résztvevő üzemi tanácsról is szól, amely egyik alanya az üzemi megállapodásnak.

Mind ezt figyelembe véve, helyesnek látszana az új magyar Ptk. a munkaszerződés egyik altípusaként a részletes szabályozás mellőzésével felvenni a „munkaszabályozati szerződést”, amelynek két altípusaként egyrészt az érdekvédelmi szervezetek, ill. a szakszervezet és a munkáltató által megkötésére kerülő kollektív szerződést, másrészt pedig a munkáltató és az üzemi tanács által megkötésre kerülő megállapodást nevezné meg, mindkettőnek a részletes jogi szabályozását azonban az Mt.-re bízva.

Prof. D. sc. Prugberger Tamás

JEGYZETEK

¹ Kisfaludi András: *Hollandia új Polgári Törvénykönyvének néhány tanulsága a Magyar Kodifikáció számára*. In: Polgári jogi kodifikáció, 1999/2. sz. 22–26. o.

² Kisfaludi András: *Külföldi jogtudósok Ptk. kodifikációról*. In: Polgári jogi kodifikáció, 1999/2. sz. 20. o.

³ Jura Europae (droit de travail-Arbeitsrecht) H.C. Beck Verlag. München/Berlin-Éditions techniques iuris classeurs, Paris I. Vol./Band. 30.00-2.3. 10–14, (Franciaország) *Murad Ferid: Das französische Zivilrecht I.* Band. Alfred Metzner Verlag, Frankfurt a. M./Berlin, 1971. 716-719. o. I. 20. 10-2-5, 14–16 (Belgium); I. 30.10-2,7, 25–29 (Luxemburg)

⁴ Jura Europae 10.10-3-5 (Németország); Mayer-Maly, Theo-Individualarbeitsrecht, Springer Verlag, Frankfurt a. M./New York, 1987. 3 és 53. o. (Ausztria); *Rehbinder, Manfred: Schweizerisches Arbeitsrecht*. Stempfli et Clio Verlag, 14. Auflage. Zürich, 29–32, és 45–59. o.

⁵ L. az előző két jegyzetben megjelölt forrásokat.

⁶ Jura Europae, I. 30.00-2.3 és 10–14

⁷ Jura Europae, I. 20.10-2-5; 30.10-2-5; I. 60.00-4-6 (Hollandia); Mayer-Maly, I. fejezet.

⁸ Jura Europae, II. 40.00-2-4; 40.10-3-4; 10–11.

⁹ Rehbinder, hiv. 4.

¹⁰ Jura Europae, I. 10.10-35

¹¹ Jura Europae, III. 70.10-1-7; 70.30-1-16; 70.40-1-11; Grill Károly Könyvkiadó, Budapest, 1941.; Magánjogi törvényjavaslat, 1928. IX. cím,

1550–1577. §§-ok. In: Tótfalusi, Igazságügyi zsebtörvénytár, IV. Kiadás. Grill, Bp. 1940. 319–362. o.

¹² Vinczenti Gusztáv: *A munka szerződésai*. In: Magyar magánjog (Szerk: Szladits K.) IV. kötet, 547. o. köv. o.

¹³ International Encyclopedia for labour law and industrial relations. (Editor: Blanpain, R.) Cluwer. Vol. 4. Part. II. Chapter III. § 1. (Finland) + Vol. 10. Part II. Chapter VI. (Schweder).

¹⁴ Az 1–11. sz. alatt feltüntetett forrásokból leszűrt megállapítás.

¹⁵ Jura Europae I–III. 10-90.00.

¹⁶ Jura Europae I–III. 10-90.50-56.

¹⁷ Rehbinder, 26. o.

¹⁸ Title VII. of the Civil Rights Act, 1964.

¹⁹ Jura Europae, III. 70.50-3.

²⁰ Jura Europae, III. 90.50.

²¹ Jura Europae, III. 70.00 és 70.50.

²² Jura Europae, I–III. 10-90.00.

²³ V.ö.: *Hoyninger-Huene: Betriebsverfassungsrecht*. H.C. Beck Verlag.

²⁴ Employee participation in Europe. Works councils, worker directors and other forms of participation in 15 European countries. E/RR Report Number Four.

²⁵ *Fritz, Max: Das Mitwirkungsgesetz*, Siki AG. Zürich, 1994.

²⁶ Vinczenti, 560–561. o.; *Perneczky: A kollektív munkaszerződés*. Grill Bp. 1938. 21–24. o.

EMLÉKEZTETŐ

a Polgári Törvénykönyv reformja kapcsán létrehozott „Kártérítési- és Biztosítási jogi Munkabizottság” alakuló üléséről

A Polgári Törvénykönyv reformjával összefüggésben létrehozott Kártérítési és Biztosítási jogi Munkabizottság első – alakuló – ülését 2000. február 22. napján 14 órai kezdettel a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma vezetőjének szobájában (Budapest, Markó u. 116. II. em. 255. sz.) tartotta. Az ülésen megjelent dr. Horeczky Károly a LB Polgári Kollégiumának vezetője, dr. Molnár Ambrus LB tanácselnök, dr. Kiss Ferenc Kálmán vezető jogtanácsos Hungária Biztosító Rt., dr. Nochtá Tibor egyetemi adjunktus, a munkabizottság titkára és dr. Lábady Tamás megyei bírósági tanácselnök, tanszékvezető, a Munkabizottság vezetője. A munkabizottság ülésén egyéb elfoglaltsága miatt megjelenni nem tudott dr. Kecskés László egyetemi tanár PTE és dr. Zavodnyik József vezető jogtanácsos, Állami Biztosításfelügyelet.

Lábady Tamás az ülést megnyitó gondolataiban vázolta, hogy a Munkabizottság feladata lesz a Ptk. kártérítési jogi fejezeteinek és biztosítási jogi fejezetének globális áttekintése. A munkának ki kell térnie a deliktualis jog általános elméleti kérdéseire és valamennyi egyes felelősségi alakzat vizsgálatára is. Jelezte, hogy az első téziszerű összefoglaló tanulmány a biztosítási szerződésekre vonatkozóan már el is készült Zavodnyik József tollából, amelynek megvitatására a munkabizottság következő ülésén kerül sor. Lábady Tamás a munka módszertani kérdéseit érintve utalt arra, hogy a Munkabizottság tagjai saját, illetőleg a felkért szakértők által készített tanulmányok előzetes megvitatása mindig a Munkabizottság előtt történik majd meg. A Munkabizottságra váró munka igen nagy, mert nem pusztán a felelősségi jog általános elvi kérdéseit kell az irodalom alapján áttekinteni, de ugyanolyan súllyal kell az irányadó joggyakorlatot is elemezni. Fontos szempontja a munkának az összehasonlítás és a jog-

egységi tendenciák szemelött tartása. A munka első fázisában tisztázni szükséges a kérdéseket, és a célokat. Az előtanulmányokban vizsgálni szükséges azt is, hogy az általános felelősségi szabály vajon mi legyen az új Ptk.-ban? Elsődleges általános kérdés, hogy a jelenlegi kódexen kívül fekvő felelősségi tényállások hogyan építhetők be a törvénykönyvbe. Nagyon fontos feladat felkutatni azokat a kutatóhelyeket, személyeket akik egy-egy felelősségi alakzattal, azok szabályaival foglalkoznak. Az egyetemek szerepe, akár fiatal kutatók és hallgatók bevonásával is kulcsfontosságú.

Kiss Ferenc kiemelte azt a kérdést, hogy milyen körű legyen a nemzetközi összehasonlítás? Kell-e és lehet-e a modellt találni? Szerinte a svájci magánjog megoldásainak tanulmányozása nagyon lényeges lehet.

Molnár Ambrus véleménye szerint a római jogi alapokon kialakult felelősségi jognak szerkezeti megbontása joggyakorlati zavarokkal járna. A felelősségi alapkérdéseket is megváltoztatott megoldásokat nem igazán tudna javasolni.

Nochtá Tibor megítélése szerint a kodifikációs munka alapvető módszertanához hozzá tartozik a történeti szemlélet, és ezzel együtt az összehasonlító jogi vizsgálatok is nélkülözhetetlenek. Külön említést tett arról, hogy a modern felelősségi jogi elméletek áttekintése is mellőzhetetlen.

Lábady Tamás összegzésében kérte a munkabizottság tagjaitól az előtanulmányok tematikus rendhez is igazodó előkészítést és a javaslatok megfogalmazását, a munkába kapcsolódó személyek, kutatóhelyek felé pedig a felkérések megtételét.

*Dr. Nochtá Tibor
egyetemi adjunktus*

A Dologi Jogi Munkabizottság 2000. április 26-i üléséről

A Dologi Jogi Munkabizottság 2000. április 26-án 14.00 órakor az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében ülést tartott. Az ülésen megtárgyalásra került:

Rakvác József: A közös tulajdon bírói gyakorlatának elemzése és annak tanulságai

Zsuhár András: A földtulajdon elvi kérdései és a szabályozás sajátossága egy új Ptk. szemszögéből.

Az ülésen az alábbi fő következtetések hangzottak el:

– A társasház jelenlegi relatív jogképességének szabályozása nem megfelelő.

– A Ptk.-ban az elővásárlási jogot a jelenleginél zártabban kellene szabályozni, a bírói gyakorlat által feltért visszaélési lehetőségeinek kizárásával.

– A szövetkezeteknél a részjegyet valódi értékpapírrá kell tenni a tagsági jogosultság kifejezésére. Nem tagot megillető szövetkezeti üzletrészre viszont nincs szükség.

Az öröklési jogi munkacsoport 2000. június 19-i és július 3-i üléséről

Az öröklési jogi munkacsoport június 19-i ülésén az öröklési szerződés, valamint az élettárs öröklési jogának kérdéseit vitatta meg az új Ptk.-ra tekintettel, július 3-i ülésén pedig a házastársi öröklés kérdéseivel foglalkozott. A viták alapját *dr. Sóth Lászlóné*: Az öröklési szerződés és az új Ptk., *dr. Besenyey Lajos* és *dr. Gaál Sándor*: Az élettárs öröklési jogának kérdése az új Ptk.-ban, *dr.*

Tóth Aladárné: A házastársi öröklés egyes kérdései és az új Ptk. című tanulmányai, valamint *dr. Adorján Livia*: A hagyatéki vagydon változásának és az özvegyi jog érvényesülésének gyakorlati problémái című a tulajdonjogi bizottságban korábban már megvitatott tanulmányának az özvegyi jog kérdéseivel foglalkozó része képezte.¹ Valamennyi tanulmányban hangot kaptak a tár-

gyalt kérdésekben korábban felmerült jogirodalmi nézetek is, ennyiben ezek a nézetek is figyelmet kaptak a vitákban is.

a) Az öröklési szerződés szabályozásának kérdéskörében különösen a következő kérdések merültek fel: az öröklési szerződés tartalmának néhány problémája, az öröklési szerződés visszerthes jellegével kapcsolatban felmerülő kérdések, az öröklési szerződés érvénytelenségének és az érvénytelenség jogkövetkezményeinek kérdései, valamint annak a bírói gyakorlatban kialakult, de a jogirodalomban a gyakorlatban kialakulttal ellentétes álláspontnak a feloldása, amelyet a szerződéses örökösnek az örökhagyó halála előtt bekövetkező halála okoz.

Hadd szóljunk – a teljesség igénye nélkül – néhány a témakörben felmerült gondolatról és esetenként az azok megoldására akár Sóth Lászlóné tanulmányában, akár a munkacsoport tagjai részéről a vita során felvetett javaslatokról.

Több kérdés vonatkozásában is igény merült fel arra, hogy az öröklési szerződés kapjon az új Ptk.-ban a jelenleginél részletesebb szabályozást, és ennek során, ahol ez indokolt, bátrabban szakadjon el az élők közötti tartási és életjáradéki szerződés szabályaitól.

Így a munkacsoportban egységes álláspont alakult ki arra, hogy az öröklési szerződés tartalmi kötöttségein annyiban mindenképpen túl kellene lépni, hogy a jelenleg tartás vagy életjáradék fejében köthető öröklési szerződés mellett a jövőben gondozás fejében is lehessen öröklési szerződést kötni. Ehhez kapcsolódott az a gyakorlatban felmerült igény, hogy öröklési szerződéssel az örökhagyó ne csak a saját jövőbeli eltartásáról, gondozásáról gondoskodhasson, hanem túlélő házastársa vagy tartásra szoruló kiskorú vagy, amire még nagyobb az igény, egészségi állapota, sérült volta miatt tartásra vagy gondozásra szoruló nagykorú gyermekéről is. Ebben az esetben az öröklési szerződés az örökhagyó halála után, amikor is a szerződéses öröklés megszerzi a hagyatékot, voltaképpen a szerződés jogosultjai irányában tartási, adott esetben gondozási szerződésként él tovább.

Törvényi szabályozást kívánna az öröklési szerződés tárgyát képező vagyonnak a tisztázása arra az esetre, ha – ami korántsem kivételes – az örökhagyó az öröklési szerződésben minden vagyont a szerződéses örökösre hagyja. Az örökhagyó feltehető akaratát figyelembevéve olyan értelmező szabály volna indokolt, amely kétség esetén az örökhagyónak a halálakor meglévő vagyont rendeli ilyenkor figyelembevenni, a szerződéses örökös érdekeit mégis azzal kellene védeni, hogy ez a vagyon nem lehet kevesebb, mint az örökhagyónak a szerződéskötéskor megvolt vagyona.

Ugyancsak törvényi szabályozást kívánna annak a kérdésnek a rendezése, ha az örökhagyó akár a házastársával közös tulajdonában levő, akár kizárólag a különvagyonában álló olyan ingatlanra – lakásra vagy családi házra – köt öröklési szerződést, amelyben a szerződéskötéskor házastársával együtt benne él, vagy akár annak az esetnek a szabályozása is, amikor az örökhagyó és más személyek élnek együtt az öröklési szerződés kötéskor az öröklési szerződéssel lekött ingatlanban. Az öröklési szerződésben a túlélő házastársnak az egész ingatlanra vonatkozó haszonélvezeti joga kiköthető ugyan, ennek hiányában Sóth Lászlóné tanulmányában felvetett az a gondolat mutatkozik elfogadhatónak, amely szerint ilyen esetre törvényben kellene biztosítani azt, hogy az öröklési szerződés megkötésekor az ingatlanban már bennelakók lakhatási – lakáshasználati – jogát az örökhagyó halála ne érintesse.

Az öröklési szerződésnek a bírói gyakorlatban kialakult, néha túlhangsúlyozott, feltétlen „visszerthes jellege” és ennek kapcsán egyes nézetek szerint ugyancsak túlhangsúlyozott „szerencsejellege” óhatatlanul maga után vonja az e szerződéssel való visszaélés lehetőségeit. E visszaélések valamelyes kiküszöbölése érdekében javaslatként merült fel, hogy ahhoz hasonlóan, ahogyan korábban az állami bérlakás lakásbérleti jogának folytatásához a tartási szerződés legalább egy éven át való fennállását kívánták meg a jogszabályok, a más vagyonra vonatkozó öröklési szerződés hatályosulásához is egy törvényben meghatározandó mini-

mális időt – például egy évet, vagy legalább hat hónapot – kellene megállapítani.

A Ptk.-nak azt a szabályát, amely szerint az öröklési szerződés érvénytelenségére, a törvényben megállapított kivételekkel, az élők közötti tartási szerződés szabályait kell alkalmazni, a bírói gyakorlat – helyesen – már régen nem követi. A kérdés azonban megfelelő törvényi szabályozást, és ennek kapcsán a végrendeleti öröklés szabályaihoz való közelebbhozzátalt igényel.

Számos, a bírói gyakorlatban idevonatkozóan már többé-kevésbé egyértelműen kialakult, mégis törvényi szabályozást igénylő álláspont átvétele mellett megfontolásra érdemesként merült fel akár a Ptk.-ban, akár legalábbis a He.-ben az arra való figyelemfelhívás igénye, hogy érvénytelen öröklési szerződés esetén vizsgálandó legyen, hogy az érvénytelen öröklési szerződés – amennyiben az az örökhagyó akaratának, vagy legalábbis feltehető akaratának megfelel, és a szerződés nem ütközik a jóerkölcsbe és nem állnak fenn a végrendelet érvénytelenségének más esetei sem – érvényes végrendeletként fennmaradhat-e. Ennek nemcsak a hatályos Ptk. 655. § (2) bekezdése lehet az alapja, hanem a Ptk. 234. § (2) bekezdése is, amely a Ptk. 199. § második fordulója alapján a végrendeletekre is alkalmazható lehet.

A házastársak mint örökhagyók által közösen köthető öröklési szerződés lehetőségét a Ptk. jelenlegi 73. §-ából a készülő Ptk.-ba kellene áttemelni.

Annak a kérdések megoldására, ha a szerződéses örökös nem élne túl az örökhagyót dr. Sóth Lászlóné tanulmányában arra tett – a munkacsoport tagjainak nézete szerint is elfogadható – javaslatot, hogy ilyen esetben – a szerződő felek ellenkező kikötése hiányában – a szerződéses örökös örökösének törvényes helyettes-örökösi minőségét kellene a törvényben kimondani.

b) Míg az öröklési szerződés hatályos szabályainak módosítására, kiegészítésére irányuló felmerült javaslatok tekintetében a munkacsoport tagjai körében nagyban-egészben egyetértés alakult ki, dr. Besenyey Lajos és dr. Gaál Sándor „Az élettárs öröklési jogának kérdése az új Ptk.-ban” című tanulmánya⁷ már sokkal hevesebb vitát váltott ki, a munkacsoport tagjai már sokkal kevésbé osztották az indító tanulmányban tett javaslatokat.

A tanulmány kiinduló tétele, hogy a mai társadalmi szemlélet mellett az élettársi kapcsolat olyan családi kapcsolatként értékelendő, amely mint párkapcsolat a házassági kapcsolat alternatívájának tekintendő, és a különmemű párok voltaképpen választásuk szerint élhetnek házassági vagy élettársi kapcsolatban. Álláspontjukat statisztikai adatokkal, széleskörű külföldi joganyaggal és ugyancsak széles körű olyan hazai jogszabályanyag összeállításával is alátámasztják a szerzők, amelyek a házastársak mellett az élettársakat is olyanokként kezelik, akiket egyes jogosultságokat illetően a házastársakéhoz hasonló elbírálás illet, vagy fordítva, ahol az élettársi közösségben élés is az egyedülállót megillető kedvezmények megvonását eredményezi.

A tanulmány szerzői e kiinduló koncepció figyelembevételével az élettárs törvényes öröklésének elismerésére tesznek javaslatot, mégis azzal a korlátozással, hogy ennek csak hosszabb – 10–15 éves – élettársi kapcsolat esetén legyen helye, és csak akkor, ha az élettársi kapcsolat az örökhagyó halálakor fennállt.

A vitára bocsátott javaslat szerint az élettársat – ezeknek a feltételeknek a megléte esetén – a házastárséhoz hasonlóan illesse meg a törvényes öröklés rendjén öröklési jog, vagyis leszármazó örökösök mellett a teljes hagyatéki vagyon haszonélvezete, a felmenő és oldalági örökösöket pedig – az ági vagyon kivételével – teljes egészében előzzék az öröklésben. Az élettársi közösség 10–15 évi fennállása, pedig és ugyanígy az a körülmény, hogy az élettársak az örökhagyó halála időpontjában nem éltek együtt, csak az élettárs kiesési okaként volnának figyelembeveendőek.

A munkacsoport tagjai az élettárs törvényes öröklésére javasolt álláspontot nem osztották. Még azokkal a szerzők által esetlegesen felvetett korlátozásokkal sem, amelyek lehetőségét a szerzők mintegy kompromisszumnak szánva a tanulmányukban felvetettek, anélkül mégis, hogy maguk helyeselték volna.

A gyakorló jogászok részéről az élettárs törvényes öröklési jogának elismerésétől való idegenkedésen túl felmerült a hosszabb élettársi kapcsolat fennállásának vagy fenn nem állásának, a kapcsolat időnkénti megszakadása majd újbóli helyreállítása miatti időtartamok kiszámíthatóságának nehézségei is.

Felmerült mégis az a gondolat, hogy esetleg más elbírálás alá eshetne a kérdés, ha több nyugati ország jogához hasonlóan, Magyarországon is létezne az élettársi kapcsolatnak regisztrált formája is (egyes nyugati országokban közjegyzőnél, másutt bíróságoknál történhet ez a regisztrálás, de azokban sem ez az élettársi kapcsolat egyetlen formája).

Egyetértés alakult ki mégis a munkacsoport tagjai körében abban, hogy az élettárral közösen lakott lakás és a közösen használt berendezési és felszerelési tárgyak tekintetében kerüljön elismerésre az élettárs öröklési joga. A tanulmány szerzői ezt a megoldást csak mintegy „minimálprogramként” látták elfogadhatónak, de szívesebben képviselték eredeti, a túlélő élettárs részére a törvényes öröklés rendjén sokkal szélesebb öröklési jogot biztosítani kívánó álláspontjukat.

c) A túlélő házastárs törvényes öröklésének kérdései két irányban vetnek fel megválaszolandó kérdéseket. Egyfelől a túlélő házastárs leszármazók melletti öröklését illetően, másfelől a felmenő és oldalági örökösök melletti öröklését illetően.

A házastárs leszármazó örökösök melletti öröklésének fő kérdése a házastárs hasznélvezet-öröklésének megtartása vagy elvetése, állagöröklyéssel való felcserélése. A házastárs hasznélvezet-öröklésének megtartása mellett elsődlegesen az szól, hogy ez a házastárs öröklésének nemcsak a magyar jogi szabályozásban, de a lakosság széles körű köztudatában is erősen élő, igényelt formája - mint olyan is, amely az özvegy számára a korábbi környezete megtarthatását a leginkább képes biztosítani. A házastárs hasznélvezet-öröklésének meghatározott hagyatéki hányad tulajdon-öröklyéssel való felváltása mellett pedig ha nem is kizárólag, de elsősorban a hagyaték tárgyaiban bekövetkezett lényeges változások szólnak, amelyek egy része tekintetében az állagörökösök számára hasznélvezettől mentes tulajdonjog biztosítása a gazdasági életben való részvételüket is jobban segítené.³ A házastárs hasznélvezet öröklésének állagöröklyéssel való felváltása mellett sem lehetne azonban eltekinteni a számára az általa lakott lakáson és az általa használt berendezési és felszerelési tárgyakon biztosítandó hasznélvezeti jogtól.

A kialakult vita során a munkacsoport tagjai a házastárs hasznélvezet-öröklésének megtartását tartották kívánatosnak – mégis azzal, hogy különösen olyan hagyatéki vagyontárgyak tekintetében, mint például a készpénz, takarékbetétkönyv, értékpapírok, hasznosítható jogok, ideértve a szerzői jogot is, nagyobb súlyt kellene kapnia a hasznélvezeti jog megváltásának.

A hasznélvezeti jog megváltása számos további kérdést vetett fel. Így vitatott volt a Ptk. 615. § (3) bekezdésének a hasznélvezet megváltására irányuló jog gyakorlását rendező szabályának a Legfelsőbb Bíróság 84. sz. PK. állásfoglalásában, különösen annak indokolásában kifejtett, és ennek nyomán a bírói gyakorlatban kialakult megszorító értelmezése, pontosabban e megszorító értelmezés jövőbeli kiküszöbölése; észrevételek merültek fel a hasznélvezet megváltásának mértékével kapcsolatban, vitatott volt a házastársi hasznélvezet megváltásához való jog határidőhöz kötött volta, felmerült a kérdés, hogy indokolt-e az özvegy által lakott lakásra nézve a hasznélvezeti jog megváltásának kizárása arra az esetre, ha az özvegy utóbb más lakásba költözik, és felmerült a hasznélvezeti jog megváltása és korlátozása közötti összhang hiányának kérdése is.

A hasznélvezeti jog megváltásának mértékét illetően többek részéről is az a gondolat merült fel, hogy megváltás esetén a túl-

élő házastársnak jutó egy gyermekrészt azzal a korlátozással érvényesüljön, hogy a túlélő házastárs örökrsze a megváltható hagyatéki vagyomból ennek 1/3-át ne haladja meg. Ez a korlátozás voltaképpen csak az egy gyermekkel együtt öröklő házastárs öröklését korlátozná.

A Ptk.-nak a hasznélvezeti jog megváltását rövid, jogvesztő határidőhöz kötő szabályával szemben a munkacsoport tagjainak jelentős többsége a megváltás határidőhöz nem kötendő voltát tartaná kívánatosnak. Ezt a megoldást indokolják a családi viszonyok előre nem látható körülményeinek alakulása, de emellett az is, hogy voltaképpen a hasznélvezet megváltása ad lehetőséget a hasznélvezetből folyó, nem vitásan létező, hátrányok kiküszöbölésére, így ezek elé sem indokolt akadályokat gördíteni.

A házastársi hasznélvezeti jog határidő nélkül való megválthatása adna megoldást annak a ma egyetlen külföldi jogban sem ismert anomáliának a kiküszöbölésére is, amely a Ptk. 615. § (2) bekezdése értelmében ma oda vezet, hogy a túlélő házastárs, ha gyermekekkel örököl együtt, új házasságkötése esetén minden öröklési jogát elveszíti - kivéve mégis, ha akár ő, akár a leszármazó örökösök az új házasságkötéssel számolva, vagy anélkül „időben” kérték a hasznélvezeti jog megváltását. Kézenfekvő lehetne, hogy az özvegy új házasságra lépése esetén akár ő maga, akár az örökhagyó leszármazó örökösök kérvényezhessék a hasznélvezeti jog megváltását.

De a határidő nélküli megváltási lehetőség adhatna módot az özvegy által a hagyaték megnyílása időpontjában lakott, utóbb a lakást bármely okból elhagyó házastárs korábbi lakása tekintetében is a hasznélvezeti jog megváltására.

A megváltás határidőhöz kötése mellett közbülső megoldásként merült fel a megváltás lehetőségének öt éves elévülési időhöz – akkor sem jogvesztő határidőhöz – kötése, de képviselt maradt olyan nézet is, amely a hasznélvezet megváltását változatlanul rövid határidőhöz, esetleg a mai egy éves határidő helyett két éves határidőhöz kötné.

A hasznélvezet megváltása és korlátozása közötti összhang hiánya a gyakorló jogászok többségének tapasztalatai szerint eddig nem igen vetett fel problémát. Nyitott maradt a kérdés, szükséges-e ennek a kérdésnek a törvényi rendezése.

A túlélő házastárs ma Európa egyetlen jogrendszerében sem a leszármazó örökösök mögötti, második helyen álló törvényes örökös. A Ptk. 607. §-ának ezt a látszatát – a valóság szerencsére nálunk sem ez – már a törvényes öröklés rendjének e helyütt való szabályozása során meg kellene szüntetni.

A túlélő házastárs felmenő és oldalági rokonok melletti öröklésének kérdése szorosan összefügg az ági öröklés fennmaradásával, vagy fenn nem maradásával és fennmaradása esetén mai, az ági örökösök irányában nyilvánvalóan méltánytalan szabályainak felülvizsgálatával. A munkacsoport tagjai körében egyetértés alakult ki tekintetben, hogy amennyiben az ági öröklés nem maradna fenn, a túlélő házastárs mellett az örökhagyó szülőjének törvényes öröklési jogát el kellene ismerni, mégpedig úgy, hogy az örökhagyó szülője számára nem hasznélvezettel terhelt hagyatékot kellene biztosítani.

Felmerült az a kérdés is, vajon a „közös balesetben” vagy más „közös okfolyamatban” nem egyszerre, de e baleset, ezen okfolyamat eredményeként igen rövid idővel egymást követően elhaltak utáni öröklés nem kívánna-e az ilyen módon elhaltak utáni öröklést illetően speciális öröklési jogi szabályozást. Ha nem is az egyszerre elhalás fikciójával, de ki lehetne mondani, hogy az így elhaltakat az egymás utáni öröklés szempontjából figyelmen kívül kellene hagyni.

dr. Weiss Emília

JEGYZETEK

¹ Dr. Adorján Lívnia tanulmányát lásd a Magyar Jog 2000. 339–353. oldalain.

² Dr. Besenyei Lajos és dr. Gaál Sándor tanulmánya a Polgári jogi kodifikáció című folyóiratban közlésre kerül.

³ A házastárs hasznélvezet öröklése ellen szóló további érvek részletes felsorolását ld. Adorján Lívnia Magyar Jog, 2000. 347. o.

A szerződési jog szabályozásának egyes kérdései

1999. április 1-jétől három éves program indult „Hungarian–British Joint Academic and Research Programme” címmel. A project célja, hogy – a magyar Ptk. egyes részei, valamint az angol jog paralel területei, így a szerződési jog alapelvei, a kártérítési jog, a magán-tulajdonjog és a kereskedelmi jog vizsgálatával – áttekintse azokat az alapvető jogpolitikai célokat, amelyek megvalósítására egy modern jogrendszernek a kötetli jog, a tulajdonjog és a kereskedelmi jog egyes területein törekednie kell s ennek eredményeként ajánlásokat fogalmazzon meg a magyar polgári törvénykönyv kodifikációja számára. A program érinti az angol kodifikáció egyes kérdéseit is, amelynek alapvető célja – eltérően a magyartól – döntő mértékben az, hogy megismertesse a nem-jogászokkal a jogszabályokat és kézikönyveket adjanak ki részükre.

A program második, a szerződési jog szabályozásának kérdéseiről tartott eszmecserejének színhelye volt 2000. március 25-én az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának dékáni tanácssterme. A tanácskozáson angol részről részt vett Professor Hugh Beale (University of Warwick, a kodifikációs előmunkálatokat végző Law Commission tagja), Professor Andrew Burrows (University of Oxford), Professor Dan Prentice (Pembroke College, Oxford) és Professor Geoffrey Woodroffe (Brunel University). Az eszmecsere témaköreit is meghatározó vitaindító referátumokat Dr. Harmathy Attila egyetemi tanár (A szerződési jog alapkérdéseiről), Dr. Vékás Lajos egyetemi tanár (Fogyasztóvédelem a szerződési jogban), Dr. Burián László egyetemi tanár (AZ UNIDROIT Nemzetközi Kereskedelmi Szerződési Alapelvek lehetséges hatásai a magyar polgári jogi szabályozásra) és Dr. Kisfaludi András egyetemi docens (A kereskedelmi ügyletek polgári jogi szabályozásának kérdése) tartották. Az alábbiakban e tanácskozás eredményeit kíséreljük meg összefoglalni.

A szerződési jog alapkérdéseinek középpontja a szerződés fogalma, azaz annak meghatározása, hogy mikor ruházzuk fel az ígéretet kötelező erővel. Ehhez szorosan kapcsolódik a szerződési szabadság kérdése is. A szerződésfogalom meghatározásához képest kell felépítenünk a szabályozás modelljét.

A szerződésfogalmat alapvetően az határozza meg, hogy a szabad piac és a jóléti állam egymással ellentétes koncepciói közül melyiket választjuk vagy ha kombináljuk őket, akkor ezt milyen módon és milyen mértékben tesszük. A magyar Ptk. kodifikációja során valószínűleg a szabad piac és a jóléti állam kombinált modelljét kellene követnünk és erre alapított szerződésfogalomból kell kiindulnunk.

Figyelembe kell vennünk, hogy az olyan viszonyok mellett, amelyekre nem piaci szemléletet alkalmazunk (családi kapcsolatok és bizonyos partnerek viszonyai, például érdekképviselő), vannak olyanok is, amelyek teljes egészében piaccal nem modellezhetők, legalábbis különleges piacként kell kezelnünk őket. Ez utóbbiak körébe tartoznak a közellátások, a közüzemi szolgáltatások, a közigazgatási szervek jogviszonyai, a szociális ellátások, közoktatás, jogi személyek alapítása és a munkaviszony. A munkaviszony lényeges sajátossága – mely egyúttal különleges szabályozás szükségességét is jelenti –, hogy nem egyenlő pozícióban lévő felek kapcsolatát jelenti. A munkaviszony szabályozása során nem szabad figyelmen kívül hagyni a kollektív szerződés szerepét sem, amelynek eredendő funkciója a munkaviszony feltételeinek standardizálása. A kodifikációnak ugyanakkor az önkéntes megállapodások szabályozására kell korlátozódnia s nem kell olyan speciális területek intézményeivel foglalkoznia, mint például a felsőoktatás.

Alapkérdés az is, hogy mikortól beszélhetünk szerződésről s a szerződésenkötést megelőzően terhelheti-e a feleket valamilyen kötelezettség. Így például felvetődik egy olyan megoldás szükségessége és lehetősége, hogy ha a pályázat kiírója megsérti a feltételeket, a szerződésszegésre vonatkozó szabályok szerint feleljen.

A kódex felépítésének egyik alapvető kérdése az általános és a különös rész arányának meghatározása. Célszerűnek tűnik egy átfogó általános rész s egy olyan különös rész alkotása, mely valóban csak az egyes szerződéstípusokra vonatkozó, valóban speciális szabályokat tartalmazza.

Az UNIDROIT által kidolgozott Nemzetközi Kereskedelmi Szerződési Alapelvek bizonyos kérdésekben szolgálhatnak kodifikációs modellként, hiszen széles bázison nyugodva olyan szabályokat és elveket fogalmaznak meg, amelyek a nemzetközi kereskedelemben általánosan elfogadottak. Így mintaként lehetne figyelembe venni a körülmények alapvető megváltozására vonatkozó szabályokat és a kereskedelmi kapcsolatokban a szerződés alakisága kapcsán a formátlanság elvét.

A kodifikáció szerepe hatékony magánjog biztosítása. A kodifikáció során választ kell adnunk arra a kérdésre, hogy milyen jogot használjunk a kereskedelmi viszonyok szabályozására, azaz szükséges-e önálló kereskedelmi törvényt alkotni vagy sem.

Önálló kereskedelmi kódex alkotásának lehetősége Angliában is felmerült, itt azonban magánjogi kódex hiányában a kodifikáció kérdése általánosabb szinten vetődik fel. A kereskedelmi kódex, ha lenne, szerződéscentrikus volna, nem foglalná magában például a társasági jogot. A Sale of Goods Act tulajdonképpen kódex jellegű jogszabályként működik s gondot jelent, hogy ugyanazokat a szabályokat kell alkalmazni egy bútordarab és egy repülőjegy vásárlása során. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a Sale of Goods Act.-nek a magánszemélyek ügyleteit is le kell fednie.

A kodifikációhoz tisztázni kell azt a kérdést is, hogy valójában mennyiben különbözik a kódex a törvénytől. A kontinentális jogrendszerekben a kódex és a törvény közötti különbséget elsősorban az adja, hogy a kódex – bár törvényként kerül megalkotásra – szisztematikusan szabályozza az adott jogterületet, például a kereskedelmi ügyleteket. Valóban lényeges szempont a jog átláthatóbbá tétele, azonban a jogszabálygyűjtemények, amelyek ebből a célból készülnek – és hatékony eszközt jelenthetnek például a fogyasztóvédelem számára –, akkor sem kódexek, ha annak hívják őket. A common law számára komoly problémát jelenthet a common law és a kódex viszonyának meghatározása: mire terjed ki a kódex s mire alkalmazandó a common law? Járhatóbbnak tűnik ezért az angol kodifikáció számára egy „restate-ment” rendszerű forma alkalmazása, azonban ez nem lehet pusztán kompiláció.

Ami a hazai jogalkotást illeti, az egyik lehetőség olyan szerződési jog, amely egységes és mind a kereskedelmi mind a nem kereskedelmi kapcsolatokban alkalmazandó. Másik lehetőség egy elkülönült, részletes szabályozás a kereskedelmi viszonyokra. Annak eldöntése során, hogy szükséges-e önálló kereskedelmi jog illetőleg kereskedelmi törvény alkotása, a következő kérdéseket kell megválaszolnunk. Mit értünk kereskedelmi jog alatt s a kereskedelmi jog maga kodifikálható-e önállóan? A történelmi háttér lehet-e döntő szempont? A jelenlegi magyar gazdasági és társadalmi viszonyok szükségessé teszik-e kereskedelmi törvény alkotását? Mik lehetnének egy önálló kereskedelmi kódex előnyei? Hogyan elégíthetők ki a kereskedelmi élet különös igényei kereskedelmi törvény nélkül?

Az önálló kereskedelmi jog nem feltétlenül függvénye kereskedelmi kódex létezésének és a kereskedelmi törvény alkotása sem az egyetlen módja a kereskedelmi kapcsolatok szabályozásának. Önmagában a kereskedelmi élet részéről jelentkező igény a speciális szabályozásra nem alapozza meg kereskedelmi törvény alkotásának szükségességét. Kereskedelmi törvényt akkor kell alkotnunk, ha az ez irányú jogalkotás tárgyának specialitása, e különös szabályok egységessége valamint az egyöntetű szabályozási módszer ezt indokoltá teszik. Elsősorban azt kell tehát vizsgálnunk, hogy a kereskedelmi kapcsolatok különös szabályozást

igényelnek-e s ha igen, ennek legjobb módja-e kereskedelmi törvény alkotása.

Egy jogrendszer fejlődését a történelem is befolyásolja és Magyarországon gyakran a tradícióra is hivatkoznak azok, akik szükségesnek tartják önálló kereskedelmi törvény alkotását. Ez önmagában is elegendő érv lehetne, de csak akkor, ha Magyarországon folyamatosan létezett volna kereskedelmi törvény és most egy kereskedelmi törvény alkotása ezen állapot fenntartását célozná. A II. Világháború utáni jogfejlődésre tekintettel azonban ez csak másodlagos érv marad, nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagynunk a jelen és a múlt század második felének gazdasági és társadalmi élete közötti különbségeket. Önmagában a jogtörténet, a tradíció nem lehet döntő annak megválaszolása során, hogy szükség van-e önálló kereskedelmi törvényre vagy sem.

Megalapozzák-e önálló kereskedelmi törvény létezésének szükségességét a jelenlegi gazdasági és társadalmi körülmények? Ha abból indulunk ki, hogy maga a kereskedelmi jog olyan jogi közegben alakult ki, amely a kereskedelmi kapcsolatok számára nem volt kedvező és éppen ezért volt szükség elkülönült szabályozásra, a válaszukunk egyértelműen nemleges. A magánjog kommercializálódása miatt a magánjog mind a kereskedelmi kapcsolatokra mind a magánszemélyek ügyleteire adekvát szabályozást képes biztosítani. A mai gazdasági és társadalmi környezetben a magánszemély és az üzletember státusza olyan közel áll egymáshoz, hogy valójában nem okoz problémát ha ezeknek a státuszoknak a jogi szabályozása alapvetően azonos. A kereskedelmi élet szereplőinek valójában nincsenek olyan különleges érdekei, amelyek ne volnának kezelhetők egy magánjogi kódex keretében. Az a megfontolás, hogy egy kereskedelmi kódex hamarabb megalkotható lenne, mint a polgári törvénykönyv és így a kereskedelmi élet szereplőinek nem kellene kívánnia a teljes kodifikációt, meglehetősen technikai jellegű s nem lehet elegendő érv kereskedelmi törvénykönyv alkotása mellett.

Az egységes, kereskedelmi törvénykönyvet mellőző, magánjogi kódexen alapuló szabályozás természetesen nem jelenti azt, hogy az egyes helyzeteket egyformán kell kezelni. Kétségtelenül szükséges különös szabályok alkotása olyan helyzetekre, amelyekben a kereskedelmi élet sajátos követelményeket támaszt. Ezek a szabályok azonban problémamentesen inkorporálhatók a magánjogi kódexbe. A polgári jogi kodifikáció lehetővé teszi speciális szabályok alkotását kereskedelmi szerződésekre, de a történelmi háttér és a jelenlegi jogi, gazdasági és társadalmi környezetet nem indokolja önálló kereskedelmi törvény alkotását. Az más kérdés, hogy ha a magánjogi kódex szabályait a már említett folyamatok miatt a kereskedelmi kapcsolatokra modellezzük, a fogyasztói szerződések igényelnek külön szabályozást.

Az Európai Unió fogyasztóvédelmi jogának fejlődése egyértelmű tendenciának tűnik. Igaz, hogy az Unió fogyasztóvédelmi irányelvei egy kirakósjáték össze nem illesztett darabjaira emlékeztetnek, mégis kirajzolódik három olyan csomópont, amelyekre ezen irányelvek szabályai koncentrálnak: a szerződés megkötése, a fogyasztó tájékoztatása és a szerződés megszűnése.

A jelenlegi helyzetben úgy tűnik, hogy a magyar polgári törvénykönyv szerződési jogi rendelkezéseinek mind az általános, mind a különös részben kell fogyasztóvédelmi szabályokat tartalmazniuk. Az általános rész tartalmazhatná a fogyasztói szerződések fő szabályait. A jogalkotás szempontjából nagyon lényeges kérdés a fogyasztó fogalmának és annak a meghatározása, hogy az állam milyen mértékben avatkozzon be a szerződéses viszonyokba. Nem lenne szerencsés, ha a jogalkotás az egyensúlyt túlbillentené a fogyasztók túlzott védelmével. A fogyasztóvédelem egyik célja a szabályok átláthatóvá tétele. Ennek elérésére akkor is kell törekednünk, ha az ezzel kapcsolatos székszis megalapozott.

Dr. Menyhárd Attila

Külföldi kitekintés

Konszernjogi felelősség a holland bírói gyakorlat tükrében

Konszernjogi kapcsolatokkal a holland gazdasági életben igen gyakran találkozhatunk, a konszernnek mindennapi résztvevői a gazdaságnak, jelentőségük is igen nagy. Mindezek ellenére a holland jogrendszerben nem találunk egy konszernekre vonatkozó koherens, átfogó szabályozást, hanem az egyes speciális jogterületeken fedezhetők fel a konszernekre vonatkozó rendelkezések, s például az uralkodó vállalatok felelősségére vonatkozóan legfőként a bírói gyakorlat által kimunkált elvek adnak iránymutatást.

A Holland kártérítési jog alapja a Polgári Törvénykönyv 6. Könyvének 162. §-a, amelynek értelmében a szerződésen kívüli károkozás 3 kategóriáját különböztethetjük meg

1. valamely jog megsértése,
2. valamely törvényes kötelezettség megsértése akár tevékeny magatartással akár mulasztással,
3. valamely jogszabályban nem rögzített magatartási norma megsértése akár tevékeny magatartással akár mulasztással.

A konszernjogi felelősség szabályozását illetően Hollandia tehát nem követte a német példát, amely a kötelezettségek, s a felelősség feltételeinek egy átfogó, egységes jogszabályba foglalt rendszerét valósította meg.

A felelősség kérdésével kapcsolatosan a holland bíróságok számos ítéletben megállapították az uralkodó vállalat felelősségét a függő vállalatot terhelő tartozások megfizetésére vonatkozóan. Az ítéletek szinte mindegyike a kártérítés harmadik kategóriáján alapul, s a bíróságok által megfogalmazott indokolás lényege mindig az volt, hogy az uralkodó vállalat az adott esetben megszegte azt a jogszabályban ugyan nem rögzített magatartási nor-

mát, amelynek betartására vonatkozóan a függő vállalat hitelezőivel szemben kötelezettsége állt fent.

Ezekben az esetekben a bíróságoknak lehetőségük van arra, hogy az adott eset konkrét körülményeinek figyelembevételével, akár újabb és újabb kötelezettségeket fogalmazzanak meg az ítéletekben, s ezek alapján állapítsák meg a felelősséget.

Részvényesek felelőssége

Hollandiában a gazdasági társaságok két formája ismeretes:

az NV (részvénytársaság) és a BV (Kft.) Mindkét társasági forma jogi személyiséggel rendelkező társaságokat takar, s a társaságok tagjai, részvényesei személyesen nem felelősek a társaság tartozásaiért.

Az 1980-as évektől kezdődően azonban a holland bíróságok egyre kifinomultabb, magabiztosabb érvekkel alátámasztva hozták meg a részvényesek felelősségével kapcsolatos ítéleteiket.

A részvényesi felelősség általában szerződésen kívüli károkozás alapul, s ezekben az esetekben a részvényesek felelősségét mindig az alapozta meg, tevékenységük valamely jogszabályban ugyan nem rögzített, de társadalmilag nem kívánatos magatartási normába ütközött. (szerződésen kívüli károkozás harmadik kategóriája)

Azok az esetek amelyekben a Legfelsőbb Bíróság által is jóváhagyott okok alapján a részvényesek felelőssége a vállalat hitelezőivel szemben megállapítható volt, két nagy csoportra oszthatók:

1. az esetek egyik részében a részvényes mindenre kiterjedő, bizalmas belső információkkal rendelkezik a vállalatról, tulajdon-

képpen befolyása alatt tartja a céget, s ezt a pozícióját kihasználva a vállalatot anyagi javakat juttat saját magának, vagy egy másik függő vállalatnak, vagy bármely más módon csökkenti a hitelezők kielégítésének lehetőségét. (A holland joggyakorlat „OSBY-féle ügyek”-ként jelöli ezeket az ügyeket.)

2. az esetek másik csoportjára az jellemző, hogy a részvényes a vállalat minden ügyére, de különösen a hitelezőkkel való kapcsolattartás területére kiterjedően egy általános, széles körű ráhatást – beavatkozást gyakorol, és a hitelezőket abban a hiszemben tartja, számukra azt a látszatot kelti, hogy a vállalattal szemben fennálló igényeik, követeléseik kielégítése hiánytalanul meg fog történni. (Az ilyen típusú ügyekben a holland bíróságok az ún. Albada Jelgersma doktrína szerint jártak el, s ezzel jelzik az ide sorolandó eseteket is.)

A legtöbb esetben a probléma forrása az volt, hogy a hitelező szerződéses kapcsolatba került a vállalattal, a vállalat azonban a szerződés alapján őt terhelő kötelezettségeket nem tudta teljesíteni. Jellemző módon a részvényesek közül egy részvényes domináns befolyásoló szerep birtokosa volt, s ezt a részvényesi pozíciót nem egy magánszemély, hanem egy másik vállalat – az uralkodó vállalat töltötte be.

Osby-féle ügyek

Az Osby ügyben a svéd anyavállalatot a csődbe jutott holland leányvállalat egyik hitelezője perelte be szerződésen kívüli károkozás alapján. A tényállás lényege a következő: az anyavállalat – amely egyébként 100%-os tulajdonosa volt a holland leányvállalatnak – nagy összegű hitellel segítette leányvállalatát, ám ezért cserébe „security interest”-et szerzett a leányvállalat valamennyi – ideértve a jövőbeli vagyontárgyakat is – tulajdonára, vagyónára kiterjedően. Ez a tranzakció, amellyel tehát a leányvállalat valamennyi vagyontárgya biztosítékként lekötésre került, tulajdonképpen azt eredményezte, hogy azoknak az új hitelezőknek a számára, akik ettől a pillanattól kezdve nyújtottak hitelt a leányvállalatnak, gyakorlatilag már semmiféle olyan vagyontárgy nem állt rendelkezésükre a leányvállalat vagyonaként, amely a hitelezők kielégítésének alapjául szolgálhatott volna.

A Holland Legfelsőbb Bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy amennyiben az uralkodó vállalat egy ilyen esetben a többi hitelező érdekeit teljes mértékben figyelmen kívül hagyja, akkor természetesen mindig a konkrét körülményektől függően, de elképzelhető, hogy az uralkodó vállalat felelőssége a hitelezőkkel szemben szerződésen kívüli károkozás alapján megállapítható legyen. A felelősség megállapíthatósága különösen nyilvánvaló abban az esetben, ha az uralkodó vállalat olyan széleskörű, bizalmas, belső információkkal rendelkezett a tulajdonképpen irányítása alatt tartott vállalatról (amelynek vagyontárgyai ráadásul a „security interest” révén már tulajdonképpen az uralkodó vállalat-hoz tartoztak), hogy tudta, vagy tudnia kellett volna, hogy az újabb hitelezők minden bizonnyal komoly károkat fognak elszenvedni, hiszen igényeik kielégítésére – az esetleges látszat ellenére – a függő vállalatnál nincs fedezet, ám ennek ellenére nem tett semmit ami megakadályozhatta volna a hitelezők károsodását.

Ugyanez a gondolatmenet jelenik meg a Keulen/BLG-eset kapcsán is. Ebben az ügyben a bíróság megállapította, hogy az uralkodó vállalat felróható magatartást tanúsít a függő vállalat hitelezőivel szemben ha akkor kéri vissza a függő vállalatnak nyújtott kölcsönt, amikor a fizetéseképtelenség veszélye már fennáll.

Az uralkodó vállalat ezen kötelezettsége abból a tényből fakad, hogy részvényesi minőségéből következően széleskörű belső információkkal rendelkezik a függő vállalat anyagi helyzetét illetően, mivel azonban az uralkodó vállalat ebben a helyzetben nem csak részvényese a függő vállalatnak, hanem egyben hitelezője is, ezeket az információkat nem használhatja fel oly módon, hogy az a többi hitelező érdekeinek súlyos károsodására vezessen.

Az ügyek ezen fajtáinál az uralkodó vállalatra úgy tekint a bíróság, mintha ő is egy hitelező lenne a sok közül s az e körbe tar-

tozó tényállások közös jellemzésére a „vállalati javak jogtalan visszavétele” (unlawful withdrawal of assets) elnevezést alakította ki a gyakorlat.

Az Albada Jelgersma doktrína

Az e csoporthoz tartozó ügyekben az anyavállalat általában lehetőséget biztosít a csődközeli helyzetben lévő leányvállalata számára, hogy 3. személyekkel szerződéseket kössön, s ezeket a 3. személyeket abban a hiszemben tartsa, hogy igényeiket ki fogja elégíteni, azonban ennek tényleges megvalósulását az uralkodó vállalat már nem biztosítja.

Amikor a részvényes számára világosan előre látható, hogy a vállalat által megkötendő jövőbeni szerződések a partnerként szereplő harmadik személyek számára hátrányos, káros eredménnyel fognak járni, akkor a részvényest kötelezettség terheli arra vonatkozóan, hogy az ilyen szerződések megkötését, s így újabb adósságok keletkezését megakadályozza, vagy pedig, hogy az esetleg mégis felmerülő újabb kötelezettségek teljesítését biztosítsa.

Az Albada Jelgersma ügyben az „A” Kft. megszerezte az élelmiszerek nagykereskedelmével foglalkozó „B” Kft. üzletrészeinek 100%-át. Az eredeti elképzelések szerint az „A” Kft. lehetővé tette volna „B” Kft. részére, hogy üzleti tevékenységét továbbra is folytassa, amikor azonban kiderült, hogy „B” Kft. anyagi helyzete a vártnál sokkal rosszabb, akkor „A” Kft. nem nyújtott segítséget „B” Kft. – nem, s így „B” Kft. csődbe jutott. „B” Kft. egyik beszállítója – „X” Kft., amely az akvizíció megtörténte után „B” Kft. egyik nagy hitelezőjévé is vált, nem jutott hozzá az őt megillető követeléseikhez, s ezért pert indított „A” Kft. ellen.

A bíróság megállapította, hogy az akvizíciót követően „A” Kft. igen intenzíven belevonta magát „B” Kft. üzleti ügyeinek – különösen pedig a beszerzések területének – intézésébe s emellett nagy nyilvánosságot biztosított annak a körülménynek is, hogy megszerezte „B” Kft. üzletrészeinek 100%-át. A bíróság indokolása szerint tényként megállapítható, hogy „B” Kft. gazdasági helyzete az akvizíció időpontjában igen labilis, bizonytalan volt, s ezért „A” Kft. előrelátta vagy ha nem, akkor is előre kellett volna látnia azt, hogy ha az „X” Kft. továbbra is nagy tételben végez beszállításokat „B” Kft. részére, akkor ez nagy bizonyossággal „X” Kft. részére hátrányos eredménnyel fog járni, hiszen „B” Kft. rossz anyagi helyzete folytán, kötelezettségeinek nem tud eleget tenni.

A bíróság álláspontja szerint „A” Kft. felróhatóan járt el „X” Kft.-vel szemben akkor, amikor a konkrét körülmények tudatában továbbra is lehetővé tette azt, hogy „B” Kft. anyagi gondjai ellenére is még több és több árut vásároljon „X” Kft.-től, s ezzel a magatartásával szerződésen kívüli károkozást követett el.

Megfigyelhető, hogy míg az Osby-féle ügyekben az uralkodó vállalatra mint a függő vállalat egyik hitelezőjére tekintünk, addig az ügyek ezen típusainál az uralkodó vállalatot terhelő kötelezettségek abból a körülményből fakadnak, hogy az uralkodó vállalat a gyakorlati tapasztalatok szerint a függő vállalat „árnyék”-igazgatójaként tevékenykedett. Az ebbe a csoportba tartozó ügyeket közös névvel is illelhetjük: „a jogellenes kereskedés esetei” (wrongful trading cases).

A jogellenes kereskedés szabályozási gyökereit Angliában találhatjuk meg, ahol az 1986-os Fizetéseképtelenségről szóló Tv. 214. §-a értelmében a fizetéseképtelen helyzetbe került vállalkozás igazgatója a bíróság által kártérítésre kötelezhető abban az esetben, ha az igazgató tudta, vagy fel kellett volna ismernie, hogy a vállalat fizetéseképtelen helyzet felé sodródik, de ennek ellenére nem tett meg minden olyan intézkedést, amelyek segítségével a hitelezők veszteségeit csökkenteni lehetett volna.

Ezen rendelkezések szerint az „igazgató” kifejezés az ún. árnyék-igazgatót is magában foglalja. A Fizetéseképtelenségi Tv. 251. §-a szerint: „árnyék-igazgatónak az a személy tekinthető, akinek az utasításainak, javaslatainak megfelelően a vállalat veze-

tői cselekedni szoktak, (de az a személy, aki szakértői minőségéből kifolyólag ad tanácsokat a vezetőknek – s ők ennek megfelelően cselekednek, pusztán emiatt nem tekinthető árnyék-igazgatóknak.)”

Hollandiában nincs ugyan ilyen, az angolhoz hasonló, törvényben rögzített háttér, de ennek ellenére ismert az árnyék-igazgató koncepciója, s igen gyakran alkalmazásra is kerül.

1998 júniusában a holland joggyakorlat egy újabb kötelezettség deklarálásával gazdagította az uralkodó vállalatot terhelő magatartási normák csoportját. A Stalt ügyben a bíróság megállapította, hogy az uralkodó vállalat felelősséggel tartozik a függő vállalat hitelezőjével szemben, ha a hitelező igényeinek kielégítésére azért nincs lehetőség, mert annak ellenére hogy az uralkodó vállalat a függő vállalat végelszámolási eljárásában aktív, intenzív szerepet játszott, nem akadályozta meg a konszernhez tartozó más cégek részére történő „kivételezett kifizetéseket”. Az ilyen típusú eseteket az ún. „szelektív fizetés eseteiként” definiáljuk (selective payment).

A Stalt-ügy

A Stalt Kft. a curacao-i székhellyel rendelkező Forsythe Rt. uralkodó vállalatoként működött.

A Forsythe Rt. a Coral Rt.-től bérbe vett egy hajót abból a célból, hogy Amerikából Angliába olajat szállítson. Az ígéretesnek tűnő olajüzlet azonban meghiúsult, s így a két cég tárgyalásokat kezdett bérleti szerződés felbontása céljából.

A Forsythe eredetileg beleegyezett hogy 394 000 \$-t fizet a bérleti szerződésből fakadó kötelezettségei következtében. Azonban a fizetés nem történt meg, az ügy választott bíróság elé került, s ekkor a bíróság már 454 681 \$, plusz kamatai megfizetésére kötelezte. Az ítélet ellenére a Forsythe a Coral Rt.-nek semmit sem fizetett, miközben a többi hitelező követeléseit többé-kevésbé kielégítette, s időközben a kereskedéssel is felhagyott.

A Coral Rt. szerződésen kívüli károkozás címén pert indított a Stalt Kft. ellen. A Coral Rt. azzal érvelt, hogy a Stalt Kft.-nek ügyelnie kellett volna arra, hogy a Forsythe Rt. végelszámolási eljárása során a cég vagyona valamennyi hitelező között, mindenfajta megkülönböztetés alkalmazása nélkül kerüljön felosztásra.

Az elsőfokú bíróság elfogadta a Coral Rt. érvelését, s szintén kiemelte, hogy a Stalt Kft. annak ellenére hogy a végelszámolási eljárás aktív résztvevője volt nem akadályozta meg, sőt elősegítette azon helyzet kialakulását, amelynek eredményeként a cég többi hitelezőjével ellentétben a Coral Rt. követelése teljes mértékben kielégítés nélkül maradtak. A bíróság álláspontja értelmében a Forsythe Rt. végelszámolásában való aktív részvételéből fakadóan a Stalt Kft.-t kötelezettség terhelte volna arra vonatkozóan hogy a fenti helyzet kialakulását megakadályozza.

A másodfokú bíróság ezzel ellentétes álláspontra helyezkedett, s véleménye szerint az uralkodó vállalatot semmilyen arra vonatkozó jogi kötelezettség nem terhelte hogy a függő vállalat hitelezőinek egyenlő, arányos kielégítését biztosítsa.

Az indoklás szerint nincs olyan jogszabály amely megtiltana az adós számára, hogy egy ilyen esetben a hitelezők közül annak fizessen akinek akar, nincs tehát előírva a hitelezőkkel való egyenlő elbánásnak, az arányos kielégítésnek az elve. A Coral Rt. az ügyet a Legfelsőbb Bíróság elé vitte, s az megállapította, hogy a másodfokú bíróság indokolatlanul figyelmen kívül hagyott egy sor, az ügy megítélése szempontjából lényeges körülményt, melyek lényege a következő:

A tartozások kifizetése során nem pusztán egyes, a cégtől független hitelezőkkel kapcsolatban került sor kedvezőbb elbírálásra – s így kifizetésre is, hanem a lényeg éppen az, hogy a megkülönböztetett elbánásban részesülő hitelezői pozícióban levő cégek mind a Stalt Kft. által vezetett konszernhez tartoztak, s így felettük is, éppúgy mint a Forsythe Rt. felett az uralkodó vállalati pozícióban a Stalt Kft. állt, amely pontosan tudta, hogy ezen kifizetések eredményeképpen a Coral Rt. igényeit már nem lehet majd kielégíteni.

Az ítélet megállapította, hogy: »Tulajdonképpen annak a vizsgálata, hogy melyek azok a körülmények, amelyek fennállása esetén megállapítható, hogy a valamennyi tartozása kifizetésére képtelen adós megszerte a „hitelezők egyenlő elbánásának” elvét ebben az esetben mellőzhető. Ennek a kijelentésnek pedig az az oka, hogy egy valamely konszernkapcsolathoz tartozó cég, – mint a Forsythe is – magatartását, eljárását mindenképpen helytelennek kell minősítenünk, ha ennek lényege az, hogy a cég vagyona a végelszámolás elhatározásakor a hitelezők mindegyikének kielégítésére nem elegendő, s a cég (amely tehát a konszern függő vállalata is egyben) a hitelezők közül önkényesen, elsősorban vagy akár kizárólagosan csak azon hitelezők részére teljesít kifizetéseket, amely hitelezők ugyancsak az adott konszernkapcsolat részét alkotják.«

A hitelezők ilyen »egyenlőtlen elbánásának« a ténye csak akkor igazolható, tehát a konkrét esetben az alperesi cég csak akkor mentheti ki magát, ha bizonyítja hogy a megkülönböztetett bánásmód valamilyen jogszabályban rögzített elsőbbségi előírás (statutory rules of priority) alapult, vagy azt, hogy a konszernhez tartozó cégekkel, mint hitelezőkkel szembeni kivételezett elbírálást a körülmények speciális jellege igazolni tudja.

A fent kifejtett gondolatmenetből kitűnik, hogy a bíróság tartózkodott attól, hogy egy a szelektív fizetésre vonatkozó általános érvényű szabályt fogalmazzon meg, inkább ezzel szemben a konszernjogi tényállások körére szűkítette a megfogalmazott kötelezettséget.

A Stalt ügyben megfogalmazott gondolatmenet nem minden előzmény nélküli, hiszen a bíróságok már korábban is hoztak olyan ítéleteket, amelyek lényegileg a vállalatok vezető tisztségviselőit terhelő azon kötelezettséget fogalmazták meg, melynek értelmében a hitelezők közötti önkényes különbségtétel egy csődközeli helyzetben a vezető tisztségviselő terhére felróható magatartást jelent. Mindazonáltal a Stalt-ügy volt az első, ahol a bíróság ezt a magatartási normát egy speciális konszernjogi tényállás esetén is alkalmazni rendelte.

A Stalt ügyet elemezve megállapíthatjuk, hogy amennyiben valamely konszernkapcsolat részét képező gazdasági társaság elhatározza a végelszámolását, s észleli hogy a még meglévő vagyona a cég valamennyi hitelezőjének kielégítésére nem elegendő, akkor nem teheti meg azt, hogy a hitelezői igények kielégítése során bármilyen előnyben részesíti az ugyanahhoz a konszernhez tartozó hitelezőket, hacsak ezt a kivételezett bánásmódot valamely jogszabályi elsőbbségi előírás vagy a körülmények speciális jellege nem igazolja.

A konkrét ügyek és az ítéletben megfogalmazott fenti gondolatmenettel kapcsolatosan a gyakorlat máris felvetett néhány kérdést:

1. Vajon a bíróság ítélete csak azokra az ügyekre vonatkozik, ahol a tulajdonosok az adott cég végelszámolását határozták el? Remélhetőleg nem. A cégeket terhelő ezen újonnan megfogalmazott magatartási normának akkor is érvényesülnie kellene, ha egy cég tovább folytatja a kereskedést, holott már nyilvánvaló, hogy a csődöt elkerülni nem tudja. Tehát a szelektív fizetés alapján történő felelősségre vonásnak helye lehet akkor is, ha a cég megszüntetésére vonatkozó formális döntés nem született meg ugyan, habár a cég gazdasági helyzetét figyelembe véve azt már meg kellett volna hozni.

2. A bíróság szerint a szelektív fizetés nem jogellenes, ha az valamely jogszabályi elsőbbségi előírás alapján történik. Ezzel kapcsolatban problémát jelenthet az, hogy amikor a vezető ügy véli, hogy az adott cég részére történő kifizetés jogilag elsőbbséget élvez, mindig viseli annak a kockázatát, hogy később kiderül, más igények még ennél is előbbre valók lettek volna.

Ajánlatos, hogy a komoly gazdasági problémákkal küzdő vállalatok esetében a vezetők ne játsszák el a felszámoló szerepét, hanem jelentsenek időben csődöt.

3. Vajon mit jelent a bíróság által használt speciális körülmények kategóriája? Mielőtt erre a kérdésre választ adnánk, vizs-

gáljuk meg az összefüggést a holland csődtörvény hasonló célt szolgáló rendelkezéseivel.

A jogellenes vagyonkimentés (Fraudulent transfer) megakadályozása céljából a holland csődtörvény is tartalmaz különféle rendelkezéseket. A törvény mindenek előtt különbséget tesz az önként végrehajtott valamint az olyan tranzakciók között, amelyek megtételére vonatkozóan az adóst valamilyen jogi kötelezettség terhelte.

A törvény 42. §-a értelmében a felszámoló jogosult az önkéntesen végrehajtott tranzakciók érvénytelenítésére, amennyiben be tudja azt bizonyítani, hogy az ügylet mindkét résztvevője tudott, vagy legalábbis tudnia kellett volna arról, hogy az adott ügylet eredményeként a többi hitelező kisebb mértékben fog majd csak a követeléséhez jutni ahhoz képest, amit akkor kaptak volna, ha ez az adott ügylet nem jött volna létre. Abban az esetben, ha az adóst jogi kötelezettség terhelte, (akár jogszabály, akár szerződés alapján) az adott tranzakció lebonyolítására vonatkozóan, akkor ez az ügylet a törvény 47. §-a értelmében csak akkor érvényteleníthető a felszámoló által, ha az adóssal szerződő fél tudott arról, hogy az adós már csődöt jelentett, illetve akkor, ha az adott ügylet az adós és a másik szerződő fél közötti olyan együttműködés eredménye, melynek célja a többi hitelező megkárosítása volt.

Tehát a 47. § szerint egészen a csődeljárás megindításáig az adós a jogi kötelezettség alapján őt terhelő tartozások kifizetésekor – a fenti két kivétellel – annak a hitelezőjének fizet először, amelyiknek akar.

A felszámolót terheli természetesen annak bizonyítása, hogy az adott ügylet az adós és a másik szerződő fél közötti olyan együttműködés eredménye, melynek célja a többi hitelező megkárosítása volt.

A Stalt ügyben született ítélet többek szerint alátámasztja azt az álláspontot, amely szerint ha a csődközeleli helyzetben lévő vállalat az egyes hitelezői követelések közül azokat részesíti előnyben, amelyek az ugyanazon konszernhez tartozó cégekhez tartoznak akkor vélelmezni lehet a felróhatóságot.

Akkor viszont mit jelent a „speciális körülmények” kategória? Ez valószínűleg olyan helyzetre vonatkozhat, amikor a kifizetés a konszernhez tartozó olyan cég részére történik, amely nélkülözhetetlen alkatrészeket szállít ahhoz a termékhez, amit már előre megrendeltek. Ha a sikeresen befejezett termék árából a többi hitelező is kielégítést nyer, akkor tulajdonképpen a szelektív fizetés még kedvező hatással is volt rájuk nézve.

A Holland Ptk. 6. Könyvének 162. §-a és a csődtörvény 47. §-a alapján indított eljárások tekintetében nagyon lényeges eltéréseket is találunk.

A 47. § csak akkor alkalmazható, ha a vállalat ellen már megindult a felszámolási eljárás, s csak a felszámoló az, aki a peres eljárás megindítására jogosult.

A jogügylet érvénytelenné nyilvánítása azt eredményezi, hogy a kifizetett összeget vissza kell fizetni a felszámolási vagyona, s így ez az összes hitelező javát szolgálja.

A Coral Rt. nem várta meg, hogy a Forsythe csődöt jelentsen, hanem abban a pillanatban, amint világgossá vált számára az, hogy a Forsythe nem fizet, pert indított a Stalt ellen a Ptk. alapján.

Ennek azért van jelentősége, mert, ha a Stalt Rt. felelőssége megállapítható a szelektív fizetésért, akkor a pénzt nem a Forsythe Rt.-nek kell visszafizetnie (mint ahogyan az a csődtörvény alapján bekövetkezne), hanem *közvetlenül a károsult Coral részére kell a szelektív fizetés miatt elszenvedett veszteségeket megfizetni!*

A szelektív kifizetés és a vállalati javak jogtalan visszavétele között szoros kapcsolat mutatható ki, hiszen valahányszor egy adósság törlesztésre kerül, mindig áll valaki a másik oldalon is, aki elfogadja ezt a kifizetést.

A különbség a Keulen/Blg és a Stalt-ügy között abban ragadható meg, hogy a Stalt Rt. nem arra használta fel a pozícióját, hogy a saját követelésének visszaszerzését biztosítsa. A Coral Rt.

éppen azt rótta fel a Stalt Rt.-nek, hogy – mint a Forsythe árnyékigazgatója – megengedte, lehetővé tette a Forsythe számára azt, hogy a Forsythe a konszernhez tartozó más cégek részére teljesítsen kifizetéseket.

Másik különbség a két eset között az, hogy a Stalt ügyben egy olyan kötelezettséget fogalmaztak meg a holland bíróságok, amely elsődlegesen csupán a vállalat ténylegesen megválasztott igazgatóját terhelik. A Stalt Kft.-t csupán azért lehetett felelőségre vonni ezen kötelezettség megszegése miatt, mert a leányvállalata ügyeibe való beavatkozásának szintje már olyan intenzív volt amelynek következtében árnyékigazgatónak minősült.

A fenti esetekhez szorosan kapcsolódik az Albada Jelgersma eset is, hiszen ebben az ügyben is egy olyan kötelezettségről van szó, amely eredetileg csak a leányvállalat formálisan megválasztott igazgatóira vonatkozik, hiszen nekik kell ügyelniük arra, hogy a leányvállalat ne vállaljon el olyan kötelezettségeket amelyek nem fog tudni teljesíteni. Azonban a bíróságok álláspontja szerint, ha az uralkodó vállalat elég intenzíven bevonja magát pl. a leányvállalat beszerzési politikájának kialakításába, akkor az uralkodó vállalat is felelőssé tehető a fent említett kötelezettségek megszegése miatt. Igen szoros a kapcsolat a jogellenes kereskedés és a szelektív kifizetés esetei között, hiszen szelektív kifizetés természetesen csak akkor történhet, ha a vállalat nem hagyja abba a működését kellő időben.

Ezt az összefüggést is figyelembe véve igazán nem meglepő, hogy a Stalt ügyben a Coral Rt. egyszerre több oldalról is támadta a Stalt vállalatot. A Coral nem csupán a szelektív kifizetés elvével operált, hanem azzal is érvelt, hogy a Stalt felróhatóan járt el vele szemben akkor, amikor a bérleti szerződés felbontásáról szóló dokumentumot a Forsythe nevében aláírta, hiszen a Stalt Kft. akkor már tudta, hogy a Forsythe nem lesz képes eleget tenni azoknak a kötelezettségeknek, amelyek ebből az ügyletből fakadóan őt terhelik. A Holland Legfelsőbb Bíróság ezen az alapon is elfogadhatónak találta a Coral Rt. kereseti kérelmét, s így ismét megerősítést nyert az a gyakorlat, amely szerint azok az uralkodó vállalatok, amelyek intenzíven bevonják magukat a leányvállalatok ügyeinek intézésébe fel kell, hogy készüljenek rá, hogy a bíróságok az eredetileg csak a formálisan megválasztott igazgatót terhelő kötelezettségeket ezekre az uralkodó vállalatokra nézve is alkalmazni fogják.

A bizonyítási teher

A Stalt-ügy egyik igen lényeges kérdése, hogy vajon a Stalt Kft. intenzív befolyást gyakorolt-e a Forsythe cég ügyeinek intézésére vonatkozóan, intenzíven beavatkozott-e a Forsythe működésébe egyrészt általános jelleggel, másrészt – s jelen esetben ez a fontosabb – különösen a Forsythe végelszámolását illetően?

Ezeket az állításokat a Coral Rt.-nek, mint felperesnek kell bizonyítania! Abban az esetben, ha a Coral Rt. nem tud elegendő bizonyítékot felmutatni állításainak igazolására, akkor a bíróságnak el kell utasítania a keresetét, hiszen a hivatkozott kötelezettségek megsértése csak a vállalat formálisan megválasztott, valamint árnyékigazgatóinak róható fel.

A Coral Rt.-nek tehát azt kell mindenek előtt bebizonyítania, hogy a Stalt Kft. tevékenysége alapján a Forsythe árnyékigazgatójának minősíthető, ennek sikeres bizonyítását követően azonban egy igen jelentős segítséget nyújt a holland bírói gyakorlat a felperesként eljáró károsultak számára: a Holland Legfelsőbb Bíróság a Stalt-ügy kapcsán is kifejtette azt, hogy amennyiben a felperes által előterjesztett bizonyítékok alapján megállapítható, hogy a Stalt Kft. intenzíven bevonta magát a Forsythe Rt. üzleti ügyeinek intézésébe (tehát árnyékigazgatónak minősül), akkor vélelmezni lehet azt, hogy amikor a szelektív kifizetések megtörténtek, akkor a Stalt Kft. pontosan ugyanolyan információkkal rendelkezett a Forsythe Rt. finansziális helyzetét illetően, mint maga a Forsythe Rt. Ebből a gondolatmenetből viszont az is következik, hogy ha megállapítható az, hogy a Forsythe Rt. rendel-

kezésére álló információk alapján előre kellett volna, hogy lássa azt, hogy a szelektív kifizetés kárt fog okozni a Coral Rt. részére, akkor ez az állítás éppúgy igaz az árnyék - igazgatóként eljáró Stalt Kft.-re vonatkozóan is.

A bíróság fenti érvelése igen haladó gondolatokat tartalmaz, s egyben azt is jelenti, hogy az árnyékigazgatónak minősíthető uralkodó vállalatok nem menekülhetnek meg a felelősség alól az a gyakran hivatkozott állítással, mely szerint ők a leányvállalataik helyzetét illetően nem rendelkeztek elegendő információval.

Ez a gondolatsor mindamellett nem a Stalt ügyben jelent meg először, hiszen a Den Bosch-i helyi bíróság már 1993-ban hasonló gondolatokat fogalmazott meg. Ebben az esetben a leányvállalat ügyébe intenzíven beavatkozó uralkodó vállalatot a konszern egy olyan hitelezője fogta perbe jogellenes kereskedés alapján, aki a leányvállalattól nem jutott hozzá az őt megillető követeléseikhez. Az uralkodó vállalat azzal próbált védekezni, hogy számára egyáltalán nem volt előre látható az, hogy a leányvállalatot csőd fenyegeti, hiszen a leányvállalat a nyári szabadságok ideje alatt egyetlen pénzügyi jelentést sem küldött meg az uralkodó vállalat részére.

A bíróság nem fogadta el az uralkodó vállalat védekezését, s rámutatott, hogy a leányvállalat az idők során eljutott egy olyan, gazdaságilag veszélyesnek minősíthető helyzetbe, amikor az uralkodó vállalatnak aktívan közre kellett volna működnie a leányvállalat felügyeletét illetően. Nagyon lényeges rámutatni arra, hogy ez az elv csupán azokra az uralkodó vállalatokra vonatkozik, amelyek előzőleg intenzíven bevonták magukat a leányvállalat ügyeinek intézésébe. Ezekben az esetekben az uralkodó vállalat nem menekülhet az információhiányra való hivatkozással a felelősség alól, hiszen pozíciójából fakadóan éppen hogy a le-

ányvállalat gazdasági helyzetének a felügyelete is az uralkodó vállalatot terheli. Egyáltalán nem lényeges az, hogy vajon a leányvállalat katasztrofális gazdasági helyzete meglepetésként éri-e az uralkodó vállalatot. A kérdés ezzel szemben éppen az, hogy az uralkodó vállalat megengedhette-e azt, hogy ez a meglepetés bekövetkezzen.

A holland bíróságok álláspontja szerint attól az időponttól kezdődően, hogy az uralkodó vállalat átveszi a felügyeletet a leányvállalat ügyeinek intézése felett, s intenzív beavatkozása alapján árnyékigazgatóként kezd el tevékenykedni, az uralkodó vállalat egyben magára vállalja mindazokat a kötelezettségeket is, amelyek az igazgatói pozíció betöltésével együtt járnak, s ezek közül pedig az egyik igen lényeges kötelezettség az, hogy a leányvállalat gazdasági helyzetét illetően az igazgató mindig, folyamatosan – tehát adott esetben a nyári szabadságolásoktól is függetlenül – rendelkezzen a szükséges információkkal.

A fent bemutatott esetek úgy vélem, világosan jelzik azt, hogy a holland jogalkalmazók a speciális, jogszabályokban rögzített konszernjogi felelősségi szabályok hiányában is mennyire hatékonyan alkalmazzák az általános felelősségi szabályokat. Talán a magyar jogalkotók számára is példaértékű lehet az, hogy egy kreatív, a gyorsan változó körülményekre is reagálni képes bírói kar mennyivel nagyobb fokú védelmet jelent a leányvállalatok hitelezői részére, mint egy olyan rendszer, ahol speciális konszernjogi felelősségi szabályok részletes felsorolását találhatjuk (Németország), azonban a gyakorlat szintjén a konszernjogi felelősség törvénybe foglalt szabályai alapján az uralkodó vállalatok felelősségre vonásának lehetőségéről nem is nagyon beszélhetünk.

Dr. Lampert György

Tanulmányok

A társasági jog helye a jogrendszerben

I. A tanulmány célja és néhány előzetes kikötés

A jelen tanulmánynak az a célja, hogy megvizsgálja azt a kérdést, milyen viszonyban áll a társasági jogi szabályozás a polgári jogi szabályozással, illetve a megalkotandó új Polgári Törvénykönyvnek milyen módon kell kezelnie a társasági jog anyagát. A logikailag lehetséges válaszok egészen távolálló végleteket mutatnak. A társaságokra vonatkozó jogi szabályozásról állíthatnánk azt, hogy teljes egészében kívül áll a polgári jogon, s azzal semmiféle érdemi kapcsolatban nem áll, de juthatunk arra a következtetésre is, hogy a társasági jog valójában semmiféle specialitást nem mutat a polgári joghoz képest, igazából csak a polgári jog egy részéről van szó. Ezeknek a végleteknek a jogszabályi leképezéseként érvelhetnénk amellett, hogy a társasági jog anyaga teljes egészében a Polgári Törvénykönyvben helyezendő el, vagy épp ellenkezőleg: teljes egészében a Polgári Törvénykönyvtől függetlenül, mindenféle szabályozás-technikai kapcsolatot is mellőzve kell megalkotni azt.

Mint általában, a végletes megoldások itt sem számíthatnak sikerre. A valódi, hatékony megoldásnak valahol a végletek között kell elhelyezkednie. Éppen emiatt van szükség tüzetesebb vizsgálatra e tárgy körben, hiszen a lehetséges szélső megoldások között megtalálni azt a pontot, amely a legkielégítőbb megoldást adja, egyáltalán nem látszik egyszerű feladatnak.

Mielőtt belemélyedünk a kérdés vizsgálatába, szükségesnek látszik néhány előfeltevés rögzítése.

1. A társasági jog alatt minden társasági viszony szabályozását értem

Ha a társasági jog helyét keressük a magyar jogrendszerben, akkor nem mellőzhetjük annak tisztázását, hogy mit is érünk társasági jog alatt. Viszonylag egyszerű válasz lenne azt mondani, hogy a társaságok sajátos belső és külső viszonyainak jogi normák formájában való szabályozása jelenti a társasági jogot. Csak-hogy azonnal felmerül annak szükségessége, hogy magyarázatot adjunk arra, mit is tekintünk társaságnak.

Ezen a ponton pedig meglehetősen nehéz helyzetben vagyunk, mert sem a tételes jog, sem a jogtudomány nem szolgál általánosan elfogadott, s a társaságok általános jellemzőit megragadó definícióval. Ezt a hiányt ez a tanulmány sem fogja pótolni. A társaságok fogalmával csak olyan mértékig kívánnék foglalkozni, ameddig ez az elemzés tárgyának meghatározásához elengedhetetlen.

Az elmúlt évtizedben ugyan szokásossá vált, hogy a „társasági jog” fogalma alatt a gazdasági társaságokra vonatkozó joganyagot értsük,¹ ez azonban sem jogi, sem gazdasági szempontból nem helyeselhető. A jog ugyanis társaságként szabályoz olyan alakulatokat is, amelyek nem minősülnek gazdasági társaságnak (pl. a hatályos Ptk. XLVI. fejezete is a „Társaság” címet viseli), tehát a társasági jognak a gazdasági társaságok jogával való azonosítása a pozitív jog alapján nem helytálló. Gazdasági szempontból pedig az, hogy a gazdasági társaságok „eltakarják” a többi társaságot, azért veszélyes, mert az érdekeltek olyankor is gazdasági társaságokat hoznak létre, amikor pedig ez nem lenne feltétlenül szükséges, hiszen elképzelhető, hogy a társaságnak szánt funkciókat más társasági formában hatékonyabban lehetne szolgálni.

Ha azonban a társaságok fogalmát szélesebb értelemben fogjuk föl, akkor csak tovább bonyolítjuk a fogalomalkotást. Sárközy Tamás írta, hogy „a gazdasági társaságok olyan sok formában jelentkeznek, olyan sokfajta igényt elégítenek ki, annyi

vegyes – atipikus alakzatuk van, annyi más szerződéssel képeznek határesetet, hogy igen nehéz számukra egységes fogalmi jegyeket találni.”²

Ha a társaságok egy csoportját alkotó gazdasági társaságokra igaz ez, akkor sokkal inkább érvényes mindez a társaságok általános fogalmára. Olyan jogi jelenségre kellene egységes fogalmat találni, amely – a hatályos jogi szabályozás alapján – magába foglalja az élettársak nem elsősorban vagyoni jellegű kapcsolatának vagyoni következményeire vonatkozó szabályokat és a legnagyobb részvénytársaságok működését szabályozó normákat, s a két véglet közötti sokféle alakzat szabályozását is. Ez az összetettség nemcsak a társasági formák különbözőségében jelenik meg, hanem időnként egy társasági formán belül is különbséget kell tennünk az egyes társaságok között a társaság méretei, gazdasági súlya, a kívülállók szempontjából megítélendő kockázata alapján.

Nyilvánvaló, hogy minél több elemet felölelő fogalmat alkotunk, e fogalom annál általánosabb lesz, annál kevesebb fogalmi jegyet lehet meghatározni. Jószerivel csak az alábbi ismérvek maradnak:

- A társaságok több személy együttműködését jelentik (kivételet jelenthet e kritérium alól az egyszemélyes gazdasági társaságok esete);
- az együttműködés az abban résztvevők autonóm elhatározásán alapul;
- az együttműködés vagyoni jellegű;
- a társaság résztvevői vagyoni hozzájárulást teljesítenek a társaság részére;
- a társaság tevékenységének vagyoni kockázata (a nyereség vagy veszteség lehetősége) közvetlenül vagy közvetve a társaság tagjaira esik.

Mindezek alapján a társaságok közé sorolandónak látom a gazdasági társaságokon kívül a Ptk. XLVI. fejezetében szabályozott formációkat, továbbá a közhasznú társaságot (Ptk. 57–60. §) és az egyesülést (Ptk. 74/H. §, illetve Gt. XIII. fejezet).

Elméleti szempontok alapján a szövetkezeteket is társaságnak kellene tekintenünk, hiszen a társaságok általános jellemzői ezekre az alakulatokra is igazak lehetnek, a szövetkezeti specialitások érvényesülését pedig a társasági szabályok egyáltalán nem zárják ki. Nem véletlen, hogy a Kereskedelmi Törvény (1875. évi XXXVII. tc.) a szövetkezeteket a kereskedelmi társaságok egyikéként szabályozta. Bár a szövetkezeti mozgalom a szocialista társadalmi és gazdasági ideológia keretei között speciális értékelést kapott, s ennek következtében a szövetkezeti jog valamiféle önállósult jogággá vált, az új Gt. előkészítésének idejére már egyértelművé vált, hogy – a szövetkezetek jogi szabályozásában az utóbbi évtizedben bekövetkezett, s a társasági jogi szabályozáshoz közelítő módosítások eredményeként – a szövetkezetek a társaságok rendszerébe beilleszthetőek lennének, sőt ezt Sárközy Tamás jogtechnikailag lehetségesnek, jogdogmatikailag pedig indokoltan tartja.³ Annak ellenére, hogy az aktuális politikai helyzet és a szövetkezetek bizonytalan tulajdoni viszonyai nem tették volna kifizetődővé a társasági jogi szabályozásba való beépítésüket, Sárközy Tamás már 1994-ben azt állapította meg, hogy „a szövetkezet lényegében a hetedik társasági formává vált”,⁴ s a szövetkezetek szabályozásának a társasági jogba való beolvadását kb. 2000-re prognosztizálta.⁵ Azt, hogy a szövetkezet valójában egy társasági forma, az Alkotmánybíróság is tényként kezelte egy ítéletében.⁶ Mindezek alapján tehát nem indokoltan, ha a szövetkezeteket is a társaságok fogalmi körébe vonjuk.

A társaságok egyes fogalmi jegyeivel való rokonság miatt fölmerülhetne további együttműködési formáknak a társaság fogal-

mába sorolása is, ezért érdemes egyértelművé tenni, hogy nem tekintem társaságnak a közigazgatási feladatok ellátására (tehát nem vagyoni célokból) létrejött társulásokat, a szinten nem gazdasági célokat követő társadalmi szervezeteket és köztestületeket, továbbá az alapítványokat – akkor sem, ha esetleg több alapítójuk van. Nyilvánvalóan egészen más szempontok szerint, s esetleg más módszerekkel kell szabályozni azokat az együttműködési alakzatokat, amelyek csak másodlagosan válnak vagyoni jogviszonyok alanyaivá, s másként azokat, amelyek elsődleges célja, létük értelme az, hogy vagyoni jogviszonyokban vegyenek részt. A közigazgatási jogban vagy az alkotmányjogban gyökerező együttműködési formák elsősorban a közjogi elemek által meghatározottak, s a vagyoni jogviszonyok csak másodlagos jelentőségűek lehetnek, ezért nem hiszem, hogy azonos módon, társaságként lehetne kezelni ezeket a szervezeteket.

Az egyes jogi személyek vállalata és a leányvállalat pedig magánjogi lényegű ugyan, de éppen az együttműködési elem hiánya miatt nem tekinthető társaságnak.

2. Nem a hatályos tételes jogi helyzetből kell kiindulni

Amikor a társasági jog és a polgári jog viszonyát vizsgáljuk, kiindulhatunk abból a pozitív jogi helyzetből, amit a hatályos jogi szabályozás mutat, ez a vizsgálódás azonban elsősorban a jogalkalmazás számára járhatna tanulságokkal. Ha azonban a jogalkotás, a kodifikáció szempontjából közelítünk a kérdéshez, akkor a hatályos tételes jog elemzése sok lehetőséget kihasználhatlanul hagy, nem enged meg felvetni és végiggondolni olyan gondolatokat, amelyek pedig a jogalkotás számára hasznosak lehetnek.

Tekintettel arra, hogy a Ptk. újrakodifikálása napirenden van, az aligha kifogásolható, ha a Ptk. oldaláról nem ragaszkodunk a hatályos szabályozás adta keretekhez, hanem viszonylag szabadon kezeljük az amúgy is változtatásra váró anyagot. Némileg más a helyzet a társasági jogi szabályozás zömét kitevő Gt.-vel, amely a gazdasági társaságokra vonatkozó szabályokat nem túl régen, 1997-ben szabályozta újra, s nincs is napirenden az új törvény átfogó módosítása. Ez a körülmény azt indokolná, hogy a társasági jogi szabályozásnak ezt a részét tekintsük adottságnak, s a társasági jognak a polgári joghoz való viszonyát ezen adottságok figyelembe vételével próbáljuk meg rendezni. Úgy gondolom azonban, hogy ezt, az első közelítésben kézenfekvőnek tűnő kööttséget mégsem szabad teljes egészében elvállalni. Az ilyesfajta korlátozás csak akkor lenne elfogadható, ha biztosak lennénk abban, hogy a jelenleg hatályos Gt. a lehető legjobb, aminél jobb nem is szükséges és nem is lehetséges. Úgy vélem, nem biztos, hogy ez megfelelő kiindulás lenne a gondolkodáshoz. Már csak azért sem, mert a Ptk. módosulásával változik a Gt. által szabályozott viszonyok hátterét, keretét adó joganyag, s ekként hiba lenne a Gt. változtathatatlanságához ragaszkodni.

Mindezek figyelembe vételével az elemzés során mind a Ptk.-t, mind a Gt.-t változtatható elemnek fogom tekinteni, de természetesen a Gt. esetében igyekszem mindig erőteljesebben figyelembe venni a hatályos törvény által diktált feltételeket.

A fenti előzetes kikötésekben foglaltak megtartásával a következőkben kísérletet teszek arra, hogy először a társaságok és a társasági jog fejlődése alapján mutassam be azt, hogy a gazdasági célú társaságok nem mindig és nem feltétlenül kizárólag az abban résztvevők magánautonómiaja alapján működő intézmények voltak, hanem a társasági forma elméletileg más célok megvalósítására is alkalmas lehetett.

Ezt követően igyekszem a társaságok jogi struktúrájának leírására vonatkozó modern elméletek segítségével feltárni a társaságok valódi tartalmát, hiszen ez fogja alapvetően meghatározni a szabályozás jellegét is. A társaság lényegének megragadásához a szerződéses célgelmeletet kívánom röviden bemutatni, majd kitérnék a társaságok társadalmi felelősségére vonatkozó elméleteknek a társasági jogi szabályozásra gyakorolható hatására is.

A társaságok lényegének bemutatása után a társasági jog, a társasági jogi szabályozás funkcióival foglalkoznék, hiszen közvetlenül ez határozhatja meg a szabályozás módszerét, jogrendszert elhelyezkedését.

Mindezen vizsgálódások eredményeképpen javaslatot tennék a társasági jog és a Ptk. viszonyának kezelésére a Ptk. kodifikációjának menetében, s végezetül néhány adalékkal szolgálnék ahhoz, hogy a javasolt megoldás milyen előnyökkel, illetve hátrányokkal járhat az alternatív megoldásokhoz képest.

II. Történeti fejlődés: a társaságok államtalánítása

Nem célom, hogy a társaságok és a társasági jog minden részletre kiterjedő fejlődéstörténetét felvázoljam. Ezt a terjedelmi korlátok sem tennék lehetővé, de nincs is szükség feltétlenül ilyen elemzésre, hiszen a történelemnek nem minden mozzanata hordoz üzenetet a most vizsgált témakörrel kapcsolatban. Az a kérdéskör azonban figyelmet érdemel a társasági jog és a polgári jog viszonyának szempontjából, hogy a társaságok funkciói és ehhez képest a társasági jog funkciói hogyan viszonyultak az államhoz, az állami funkciókhoz.

Ebből a szempontból az egyes társasági formák nem teljesen egységesek. A kisebb jelentőségű, a résztvevők körén kívülre hatást nem gyakorló társaságok mindig is a felek magánmegállapodásán, autonómiáján alapultak. Itt is érdemes azonban megjegyezni, hogy azok az okok, amik miatt ezek az ősi társaságok létrejöttek, részben olyanok voltak, amelyek korábban csak állami eszközökkel voltak kezelhetők. A társaságok kialakulásában döntő szerepet játszó távolsági tengeri kereskedelemhez nélkülözhetetlen hajók megépítése, felszerelése, áruval való ellátása és a veszélyes vizekre bocsátása kezdettől fogva olyan kockázatot jelentett, amit jobbra csak az uralkodó vagy az államilag szervezett közösség egésze tudott vállalni. Ez egyben persze bizonyos értelemben a hatalom forrása is volt, hiszen a kereskedelmi és hadihajók, illetve a kalózhajók kezdetben nem differenciálódtak.⁷

Ennek megfelelően az ókori Egyiptomban pl. egyáltalán nem volt hajó magántulajdonban; a tulajdonosok a fáraók, illetve a templomok voltak. A görög városokban is eredetileg a király rendelkezett a hajókkal, s amikor már kialakult a hajók magántulajdona, akkor is még az állam a közellátás biztosítása érdekében kötelezte a hajótulajdonosokat, hogy mindig gabonarakománnyal térjenek vissza kereskedelmi útjaikról.⁸

A Római Birodalomban egészen a császárkorig az állam építette a hajókat, s a gabonaellátást is az állam biztosította hivatalnokai tevékenysége útján. Ez az állapot azonban megváltozott, „a határok védelme ugyanis állandó hadsereget igényelt, s az emiatt pénzügyi kerületbe kerülő császárok kénytelenek voltak munkaszolgálat formájában megszervezni az állami feladatok ellátását. Az állami szükségleteket most már nem adókból, hanem egyre inkább oly módon fedezték, hogy a kincstár az egyes foglalkozási ágakban céh jellegű szervezeteket hozott létre és arra kötelezte ezeket a szervezeteket, hogy robotmunkát végezzenek az állam számára. Cserébe viszont megkapták az illető iparág monopóliumát.”⁹ Ebben az időben tehát „a hivatalnokok nemcsak saját beosztottaikkal rendelkeztek, hanem a szállítótársaságok tevékenységét is ok irányították, vagyis a hivatalnoki szervezet keveredett a munkaszolgálatokat biztosító szervezettel.”¹⁰

Mindezek az adalékok azért lehetnek érdekesekek, mert pontosan ez a terület, a tengeri kereskedelem volt az, ahol – miután az állam szerepvállalása megszűnt – a „magán”-, azaz nem állami kereskedők arra kényszerültek, hogy valamiféle társas formációban biztosítsák az üzleti tevékenység feltételeit. Bár nincsenek pontos adatok a szervezeti keretekről, az olyan törvényekből, mint pl. a *lex Rhodia de iactu mercium*, egyértelműen látszik, hogy egy hajó több kereskedő áruját is szállította, s ekként rendezni kellett valamilyen módon a közöttük kialakuló kockázat-közösséget.

A középkorban ez a folyamat tovább tartott. „A tengeri kereskedelem kevésbé volt kapitalista jellegű, mint az ókorban. Rendszerint egy olyan társulás formájában szerveződött meg, melyben mindenki részt vett, aki az adott kereskedelmi üzletben érdekelt volt. A magas kockázat miatt a középkor folyamán soha nem fordult elő, hogy egyetlen személy a saját számlájára épített volna hajót; a hajóépítésben mindig többen vettek részt, s ennek következtében a hajótulajdon mindig társtulajdon volt. Ugyanakkor a tulajdonostársak több hajónak is társtulajdonosai lehettek. Éppúgy, mint a hajóépítés és a hajótulajdon, egy-egy tengeri vállalkozás is alkalmat adott a társulásra. Ilyenkor összeállt a hajótulajdonos, a kapitány, a legénység és végül a velük utazó kereskedő; közösen létrehozta egy társaságot, és magukkal vitték az árut. A kereskedő nem mindig utazott személyesen a társasággal, sokszor alkalmazottal képviseltette magát, pl. bizományost küldött maga helyett. A társaság közösen vállalta a kockázatot: meghatározott arányok szerint osztották szét a nyereséget, és az esetleges veszteségből is mindenki arányosan vette ki a részét.”¹¹

Ebből a társasviszonyból alakult ki a középkorban a *commenda* intézménye, amelynek lényege abban állt, hogy „az utazás viszontagságait nem vállaló, talán már túl öreg kereskedő tokét bocsátott egy másik rendelkezésére, aki aztán ténylegesen útnak indult. A hasznot megosztották, általában 3/4 részt kapott a helyben állomásozó tőkés, 1/4-et pedig az aktív partner. Ilyen szerződések leggyakrabban a földközi-tengeri kereskedelemben fordultak elő, de alkalmazták a szárazföldi utazásoknál is. Rendszerint egyetlen (kör)utazásra szóltak, de sikeres vállalkozás után gyakran újabb szerződést kötöttek ugyanazok a partnerek. Néha a helyben maradó tőkés megszabta a vitt és hozott áruk fajtáját, mely utóbbiakat aztán esetleg a saját kikötőjében maga értékesített, de nem számított ritkaságnak, különösen akkor, ha egy özvegy, egy alapítványi vagy egyházi intézmény, vagy kisgyermek és árvák gyámja volt a 'kapitalista', hogy minden fontos döntést az aktív partnerre bízták.”¹² Attól azonban óvakodni kell, hogy a *commendat* mint a mai értelemben vett társaságot fogjuk föl. Eleinte ugyanis a társas viszony csak egy-egy üzleti útra alakult, nem volt tehát tartós kockázatközösség. Az üzletenkénti elszámolás még akkor is fennmaradt, amikor pedig már a felek közötti együttműködés tartóssá vált. Az üzletenkénti elszámolás lehetetlenné tette azt, hogy a társaság maga a tagoktól elkülönült vagyonnal rendelkezzen.¹³ Ez pedig lényegesen eltér a mai társaságoktól, bár az üzleti célú társasági forma csírája felfedezhető benne.

A társaságoknak a tagoktól elkülönült vagyona csak a XIV. században kezdett kialakulni azért, mert az üzlet kezdte meghaladni a családi kereteket: a család külső tokét is felhasznált vállalkozásaihoz, illetve kívülálló üzleti partnerekkel lépett társas viszonyra, ezért szükséges volt az üzleti vagyont elkülöníteni a kereskedő magánvagyonától. Ezt tette lehetővé a kettős könyvelés módszerének „felfalálása” is.

Az itt vázolt fejlődési folyamat a vizsgált szempontból azzal a tanulsággal jár, hogy az ősi társasági formák az államot váltották fel (szorították ki) a gazdaság bizonyos területein, ahol az állam korábbi funkciói csak a kereskedők összefogásával, társulásával voltak megvalósíthatók. Ezekbe a társas viszonyokba azonban az állam a kezdeti próbálkozásoktól eltekintve nem avatkozott bele, legfeljebb jogi kereteket biztosított működésük számára.

A modern társaságok kialakulásának másik forrásaként a céhek szokás megjelölni. Itt a közhatalommal való összefonódás sokkal egyértelműbb. „A céhek eredete ... két tényezőre vezethető vissza: a törvényes hatalomra és az önkéntes társulásra. Az előbbi a köz, vagyis a fogyasztók érdekét védi, az utóbbi a kézművesek, vagyis a termelők szabad kezdeményezéséből ered. Kezdetben tehát törekvéseik teljesen eltértek egymástól. Attól kezdve fonódnak össze, amikor a hatóságok hivatalosan elismerik, hogy a dolgozók társulásai kötelező testület jellegével bírnak. A középkori céhet – lényegét illetően – a következőképpen határozhatjuk meg: olyan testület, amely egy meghatározott mesterség kizárólagos gyakorlásának kiváltságát élvezzi a hatóság

által jóváhagyott szabályzatok szerint.”¹⁴ Ezek a szervezetek tehát valamely területen élvezett kizárólagos jogaikért azzal „fizettek”, hogy elviselték a közhatalom beavatkozását belső ügyeikbe is. Ez a közhatalom kezdetben a városi hatóság volt, később azonban (a XIV. századtól kezdve) az uralkodói (állami) hatalom, amely jellegében nem, csak terjedelmében, földrajzi kiterjedésében különbözött a városi politikától.¹⁵ A jellemző továbbra is a protekcionizmus, s ezzel szemben a céhekkel szembeni állami beavatkozás lehetősége, a céhek állami célokra való felhasználása. Ilyen alakulat volt például az angliai Merchant Adventurers, a gyapjúposztót exportáló céhek közössége, amely 1564-ben királyi szabadalomlevéllel törvényes monopóliumot kapott a Németországba és Németalföldre irányuló posztó kivitelre.¹⁶ Az ilyen, privilégiumokkal rendelkező céhek tekinthetők a későbbi társaságok egyik előképeinek.

Az állami célok domináltak a modern részvénytársasági forma előfutárainak tekintett társasági alakzatoknál is. A középkorban az állam által ellátandó feladatok, azok közül is elsősorban a háborúk igényelték olyan mennyiségű pénzt, amit már nem lehetett egyetlen forrásból megszerezni, hiszen még az akkor legnagyobb bankházak tokéje is kevés volt ehhez. E célok finanszírozására jöttek létre az első részvénytársaságok, amelyek azonban csak nagyon általános szinten azonosíthatók a ma ilyen néven ismeretes társasági formákkal. A XII. században „tulajdonképpen háborús vállalkozás finanszírozásáról volt szó például a genovaiak Ciprus ellen indított nagy tengeri expedíciójának esetében, amikor 'maoa', vagyis hajózási részvénytársaság alakult a sziget meghódítására és kiaknázására. Ugyanígy pénzelték sokszor a hitelezők szervezetei a városok egymás elleni háborúit.”¹⁷

Kezdetben az uralkodók a felvett hiteleket nem feltétlenül fizették vissza (s időnként megtalálták annak a módját, hogy a kényelmetlenné váló hitelezőtől akár fizikai értelemben is megszabaduljanak), vagy ha volt is törlesztés, kamatot nem fizettek. Később azonban a helyzet változott, s a hitelhez már csak valamiféle biztosíték, ellentételezés fejében lehetett hozzájutni. Ekkortól „a politikai hatalom csak úgy tudta megszerezni a céljai megvalósításához szükséges pénzt, ha cserébe különféle monopóliumokat adományozott.”¹⁸ Ilyen kedvezmények lehettek kereskedelmi monopóliumok vagy a vám- és adóbeszedés jogának átengedése. A kereskedelmi monopóliumok egyik sajátos esete volt az, amikor a fejedelem vagy a város a közhatalmát felhasználva monopolizálta a bankügyleteket, s utóbb az így monopolizált üzletet pénz ellenében engedte át annak, aki az állami célokra szánt pénzüsszeget rendelkezésre bocsátotta. Ilyen értelemben tehát a bankok alapítása sem volt tisztán üzleti vállalkozásnak tekinthető, az alapítók nem kizárólag, de még talán nem is elsődlegesen autonóm üzleti céljaikat követték, hanem állami politikai célokat valósítottak meg. Ennek utolsó példája a Bank of England volt. Ezt a bankot „1694-ben ... tisztán politikai indítékok alapján, Orániai Vilmos XIV. Lajos ellen folytatott hadjáratának finanszírozására hozták létre. Alapításnál ahhoz az országszerte szokásos eljárásához folyamodtak, hogy elzalogosítottak a hitelezőknél bizonyos adókat – elsősorban a sóadót –, majd pedig egy államilag privilegizált társaságot hoztak létre, melynek élére az illető hitelezőket nevezték ki.” A Bank of England teljes alapítókéjét az állam kapta meg, ennek fejében viszont privilégiumokat biztosított a banknak. Ez ugyebár nem az a társaság alapítás, amit a mai fogalmaink szerint elképzelnénk mint az alapítók gazdasági érdekeit szolgáló társaság létrehozását.

Amikor a társaság egyébként az államot megillető jövedelmek (pl. adó vagy vám) beszedésére szerez jogot, akkor sem történik más, mint az államot később megillető bevételek átengedése az adóbérlő által jelenleg kifizetett összeg ellenében. A bevétel nagyságának és a behajtás bizonytalanságának kockázatát tehát a társaság veszi át, s ekként megint csak az állami feladatok ellátásában kapnak szerepet e társaságok.

A részvénytársasági forma történeti előzményeinek kialakulásához nemcsak az állami feladatok társasági finanszírozásán ke-

resztül vezetett az út. A másik olyan tevékenységfajta, amely ebbe az irányba mutatott, az egyre nagyobb tőkeigényű kereskedelem volt. A kereskedelmi vállalkozások finanszírozására a városközi és a gyarmati kereskedelembe vált szükségessé a társaságok kialakulása.

A XV. és XVI. században a kereskedők anyagi lehetőségeit meghaladó városközi kereskedelmi vállalkozásokat maguk a városok bonyolították le, s ok is finanszírozták azokat. Kialakult azonban a finanszírozásnak egy másik lehetősége is. A város az általa bonyolított ügylet finanszírozásába bevonhatta a városi közösséget oly módon, hogy társaság alapításával gyűjtötte össze az üzlet lebonyolításához szükséges tőkét. Ez a társaság alapítás azonban még mindig elég távol állt a mai fogalmaink szerinti társaságok sajátosságaitól. A város ugyanis rendszerint kötelezővé tette, hogy minden polgárnak lehetővé tegyék a társaságban való részvétel lehetőségét, s ennek megfelelően vagy nem lehetett maximálni a társaság tőke nagyságát, vagy a város meghatározta azt az arányt (a vagyon vagy a vagyonadó alapján), amilyen mértékben egy-egy személy részt vehetett a társaságban. Ezen felül, ha a társaság tőkéje utóbb nem bizonyult elegendőnek, akkor a résztvevők kötelesek voltak további befizetésekre. Ugyanakkor a részvények nem voltak szabadon átruházhatók. Az ilyen társaságok működésének témánk szempontjából legfontosabb jellemzője volt, hogy az üzletvitelt hatóságilag ellenőrizték.¹⁹ Az állami feladatok megvalósításához szükséges hatalmat tehát a feladat finanszírozására hivatott társaságban is megtartották, ekként e társaságok még mindig az állami funkciók megvalósításának eszközei, amelyek szabályozása egyedi aktusokkal, a városi közhatalom alapján történik, nem pedig a társaságban résztvevők magánautonómiája alapján. Ahhoz, hogy modern értelemben vett részvénytársaságról beszélhessünk, éppen ennek a közhatalmi, hatósági befolyásnak kellett megszűnnie a társaságokban.

Hasonló folyamatnak lehetünk tanúi a gyarmati kereskedelemmel összefüggésben kialakuló társaságok esetén. Köztudomású történelmi tény, hogy a gyarmatokkal való kereskedelem lebonyolítására nagy társaságok alakultak,²⁰ amelyeket a modern részvénytársaságok első megjelenési formáiként szoktak emlegetni. Ezt a minősítést azonban csak komoly megszorításokkal fogadhatjuk el, hiszen a szóban forgó intézmények kezdetben még létrehozásuk motívumait, módszereit tekintve sem voltak azonosak a mai társaságokéval. „Az Európában elterjedt részvénytársasági forma voltaképpen azt jelentette, hogy államilag oktrojált és alkalmi jellegű privilégium alapján a társaság szabályozta a részvételi feltételeket és az üzletvitelt, az állam mint felügyeleti hatóság azonban az üzletmenet legapróbb részleteibe is belefolyt.”²¹

Mivel a társaság léte az államilag garantált privilégiumokra épült, ezért már a társaság létesítése is állami akaratelhatározásból múlt, s ennek megfelelően az állam a társaság működésébe is beleszóllhatott. Az, hogy kezdetben ezek a társaságok inkább a privilégiumot nyert céhekhez hasonlatos igazgatási feladatokat láttak el, jól mutatja az angol Kelet-Indiai Társaság fejlődése. E társaságban kezdetben a tagok egyénileg folytatták kereskedői tevékenységüket. A társasághoz tartozásnak az volt az értelme, hogy a társaság maga monopóliummal rendelkezett az indiai kereskedelem lebonyolítása terén, ezért az a kereskedő, aki ezen a területen akart kereskedni, csak úgy tehetett ezt, ha a társaság által szabott feltételek szerint a társaság tagjává vált. Az egyénileg bonyolított ügyletek mellett létezett kereskedelmi forgalomra szánt közös árukészlet is, amihez a tagok önkéntesen járulhattak hozzá. Az ilyen árukészlet egy-egy kereskedelmi út céljára gyűlt össze, s az út lebonyolítása után azzal esetről-esetre el is számoltak az érdekeltek. 1614-től a közös kereskedelem eredményeit már csak évente egyszer, nem pedig kereskedelmi utanként számolták el, majd 1653-tól bevezették az állandó vagyoni hozzájárulás intézményét. 1692-ben pedig már megtiltották a tagoknak, hogy saját számlára, egyénileg kereskedjenek.²² Ettől kezdve a

kereskedelmi tevékenységet már kizárólag a társaság végezte a tagok által rendelkezésre bocsátott tőkével. Alig száz év alatt tehát az önálló kereskedők tevékenységének irányítását, szervezését ellátó szervezetből a tagok anyagi érdekeit szolgáló társaság bontakozott ki.

Az a jelenség, hogy a távolsági kereskedelem céljára létrehozott társaságok alapításánál, sőt működtetésénél is az állam tevékeny szerepet játszik, egyáltalán nem egyedi. „1602-ben az Egyesült Tartományok Kormányzata, Amszterdam városa és több kereskedelmi magáncég megalapította a Holland Kelet-Indiai Társaságot, amely aztán törvényes jóváhagyással monopolizálta az India és Németalföld közötti kereskedelmet.”²³

Még erőteljesebben érvényesült ez a jellegzetesség Franciaországban, ahol szintén létrehozta monopolisztikus részvénytársaságokat, csak hogy ezek még annyi magán-kezdeményezésre sem engedtek teret, mint az angol vagy holland társaságok, valójában kormányzati meghatalmazottként működtek csupán.²⁴

Német területen is megfigyelhető volt, hogy a XVII. század közepétől az uralkodók aktív szerepet játszottak a gyarmati kereskedelem céljaira létrehozott társaságok alapításában.²⁵

A magyar jog szerint is hasonló volt a helyzet. Frank Ignác írta: „Testület (corporatio, corpus, collegium) vagy személyek egyeteme, közönség (Personarum universitas) olyan társaság, melly személy szabadságával bír (hominum consociatio, que in civitate personae iuribus fruitur). Olyan testület létre sem jöhet király vagy törvény engedelmével nélkül.”²⁶

Az eddigiekből jól látható, hogy a társasági formák jelentős része az állam által, a közhatalom befolyása alatt jött létre, s ennek maradványaként az állam még akkor is alakító módon volt jelen a társaságok alapításánál, amikor pedig már a korábbi állami funkciók elhalványultak a társaságoknál, s a társaságok alapítása már valóban egyre inkább a tagok üzleti érdekeinek szolgálatában állt. Az állami ráhatás jogi formája ebben a stádiumban a társaság alapítás állami engedélyezése volt. Ez egy fokkal enyhébb változat ahhoz képest, mint amikor az állam (Angliában például az uralkodó vagy később a Parlament) maga hozza létre a társaságot, s annak szabályait is maga határozza meg.

Ha ezzel szemben a szabályokat már a társaságban résztvevő személyek dolgozzák ki, s az állam csak arról dönt, hogy engedélyezi-e a társaság létrejöttét e szabályok szerint, akkor nyilvánvalóan sokkal kisebb mértékű az állami ráhatás, mint a korábbi rendszerben. Hangsúlyozni kell azonban, hogy itt még mindig diszkrecionális joga az államnak eldönteni, hogy a társaság létrejöttéhez megadja-e az engedélyt. Az engedélyezésnek eleinte nincsenek normatív feltételei, hanem a megfelelő állami szerv esetről esetre dönti el, hozzájárul-e a társaság létesítéséhez.

A további fejlődés eredménye lesz az, hogy az állam előre, normatív módon meghatározza a társaság alapítás feltételeit, s ehhez képest már csak nyilvántartási, illetve törvényességi felügyeleti tevékenységet lát el a társaságok alapításával kapcsolatban. Ez a fejlemény valamikor a XIX. század közepétől figyelhető meg. Angliában például egy 1844-es törvény vezette be azt a rendszert, hogy a társaságok a jogalanyiságukat a puszta bejegyzéssel nyerik el, s megszüntette azt a követelményt, hogy az uralkodótól vagy a törvényhozástól kelljen kieszközölni a társaság létrehozásáról szóló rendeletet vagy törvényt.²⁷ Franciaországban 1867-ben szűnt meg a társaság alapítás állami engedélyezésének rendszere. „Miután a franciák 1867-ben elfogadták a szabadvállalkozást, hamarosan követték őket a többiek is. 1900-ban a nagy országok közül már csak Oroszországban és az Ottomán Birodalomban kellett különleges engedély a cég alapításhoz. Másfelől viszont az Egyesült Államokban, ahol a privilégiumok iránti ellenszenv és az egalitárius szemlélet erősebb volt, mint Európában, és ahol a szövetségi kormányzat is és az egyes államok is engedélyezhették a cég alapítást, a szabadvállalkozás már az 1840-es években általánossá vált.”²⁸

Német területen is érvényesült az az általános tendencia, hogy a részvénytársaság alapításához állami engedély kellett, s ezen en-

gedély elnyeréséig a társaság mint olyan nem létezhetett. Ez a helyzet az 1870. évi részvényjogi reformmal változott meg, amikor a részvénytársaság létezésének feltételei közül törölték az állami engedélyezést.²⁹

Ezzel a fejleménnyel a társaságok elszakadása az állami közhatalomtól teljessé vált, s bár egyes jogrendszerekben előfordulhat az állami engedélyezés intézményének maradványa,³⁰ valójában a modern társasági jogokban a társaságban résztvevő tagok autonóm módon dönthetnek el, hogy akarnak-e társaságot alapítani, s ha igen, akkor milyen céllal, milyen tevékenység megvalósítására, milyen anyagi feltételek mellett. Ezekben a döntésekben az állam legfeljebb a jogi szabályozáson keresztül, a társaságok működési kereteinek meghatározásával játszhat szerepet, de egyedi módon, hatósági aktusokkal nem befolyásolhatja az alapítók döntéseit.

Ilyen feltételek mellett biztonsággal kijelenthetjük, hogy mára a társaságok teljes egészében kikerültek az állami, közhatalmi befolyás alól, s ezért a jogi szabályozásnak is úgy kell közelítenie a társaságokhoz, mint az abban résztvevők magánautonómiáján alapuló intézményekhez. Ha az állam jogi eszközökkel beavatkozik is a társaságok viszonyaiba, ezt nem azzal a céllal teszi, hogy saját pozícióit megteremtse vagy megerősítse ezekben a társaságokban, hanem azért, hogy a társasági viszonyokban érdekelt személyek jogait a társadalmi hatékonyság érdekében optimálisan rendezze. Ebből a szempontból megfigyelhető, hogy a társasági jogi jogalkotás a XIX. század végétől, a XX. század elejétől egyre terjedelmesebben, egyre aprólékosabban szabályozza a társasági viszonyokat. Ez a szabályozás azonban célját és módszerét tekintve nem különbözik lényegesen azoktól a szabályoktól, amelyek a klasszikus polgári jogi intézmények, például a szerződések modern szabályozását jellemzik: az állam nem saját érdekében szabályoz, hanem a jogviszonyokban érintett személyek kiegyensúlyozott védelmére és ezen keresztül a szabályozott intézmények minél kisebb társadalmi költséggel, minél hatékonyabban való működtetése érdekében.

Lehet, hogy a kisebbségvédelem társasági jogi szabályai állami beavatkozást jelentenek a társaság életébe, azonban ez a szabályozás nem az állam közvetlen társasági érdekelttségét szolgálja, hanem a társaságnak mint jogintézménynek a hatékony működését, hiszen a kisebbség teljes kiszolgáltatottsága a szükséges méretű tőkeáramlás gátja lenne. Ezért tehát a fokozódó állami szabályozás ellenére igaz az, hogy az állam közvetlen érdekelttsége megszűnt a társaságokban, s az állam csupán mint külső szabályozó jelenik meg – megrajzolva a magánautonómiájuk keretében működő jogalanyok mozgásterét, illetve biztosítva a magánjogi jogalanyok hatékony védelmét a magánjogi viszonyokban is.

Ebben az értelemben tehát egyértelműnek látszik, hogy a modern társasági jogi szabályozásnak a magánjog körébe kell esnie. Az azonban még nem következik mindebből, hogy a magánjogon belül milyen helyet jelölhetünk ki a társasági jognak. Ehhez meg kell vizsgálni a szabályozás tárgyát, s azt össze kell hasonlítani a polgári jogi viszonyokkal.

III. A szabályozás tárgya: a társaságok mint szerződésrendszerek

A társasági jogi szabályozás tárgyát a társaságok képezik, amelyek lényegének feltárására a hazai modern jogirodalom eddig nem túl sok figyelmet fordított. Az elemzések nemigen mennek túl a társaságok tételes jogi szabályaiból levezethető sajátosságok összegezésén. Ezek a sajátosságok azonban nem mondanak sokat arról a kérdéstről, hogy hogyan kellene szabályozni a társaságokat.

A külföldi jogirodalomban széles körben alkalmazott megközelítés szerint a társaságok lényegét azok szerződéses jellege adja. Ennek kapcsán nemcsak és nem is elsősorban az alapításra szolgáló szerződésre kell gondolni (már csak azért sem, mert vannak olyan társaságok, amelyek nem társasági szerződéssel

jönnek létre), hanem arra, hogy a társaságok a működésük során is lényegében a társasággal kapcsolatban álló jogalanyok közötti szerződések egymással is összefüggő rendszerét alkotják. Tekintünk át röviden a szerződéses cég-elmélet kialakulását és lényegét!

A kifejlett szerződéses cégelmélet közvetlen előzménye Ronald H. Coase jól ismert tanulmánya volt,³¹ amelyben azt fejti ki, hogy a cég olyan eszköz, amellyel a piac funkcióit lehet helyettesíteni a termelési tényezők megszervezése során. Az erőforrások elosztását a piacon az ár-rendszer irányítja, míg a társaságon belül ugyanezt a szerepet a koordinációra hivatott vállalkozó látja el.

A piaci mechanizmusoknak cégekkel való helyettesítése azzal magyarázható, hogy a piac igénybevétele jelentős költségekkel jár: pl. az irányadó árra vonatkozó információ megszerzése, a szerződéskötési folyamat költségei, illetve magának a szerződéskötésnek a költsége.³² Ezek a költségek megtakaríthatóak, ha a szükséges erőforrások olyan vállalkozónak a közvetlen rendelkezése alatt állnak, aki a piaci mechanizmusok kiküszöbölésével tudja átcsoportosítani a forrásokat. A vállalkozónak ez a hatalma az erőforrás-tulajdonosokkal kötött szerződésekben ered.³³ Ennek a megoldásnak az az előnye, hogy a termelési folyamatban felhasznált eszközök tulajdonosainak nem kell minden más, ugyanabban a folyamatban hasznosuló erőforrás tulajdonosával szerződést kötniük, hanem csak egyet megállapodást kell létrehozniuk, mégpedig a vállalkozóval. Ebben a szerződésben meghatározzák, hogy a vállalkozó milyen hatalmat gyakorolhat a neki átadott termelési tényező fölött.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy az erőforrások cégen belüli elosztása szintén költségekkel jár. Cég tehát csak akkor jön létre, és mindaddig növekszik, amíg a termelési tényezőknek a cégen belüli megszervezése kisebb költségekkel jár, mint a piaci mechanizmusok igénybe vétele.³⁴

Coase gondolatmenetét – hosszabb szünet után Alchian és Demsetz fejlesztette tovább,³⁵ akik általában elfogadták a cég Coase által megrajzolt képét, de azt bizonyos értelemben mégsem találták tökéletesnek.³⁶ Nézetük szerint a cég megszervezése nem biztosít fölérendeltségi viszonyt a vállalkozónak az input-tulajdonosokkal szemben, így nincs is velük szemben több hatalma, mint a piaci szereplőknek egymással szemben a szerződéses kapcsolataikban általában. Ok inkább arra helyezték a hangsúlyt, hogy a cégen belül csoport-termelés folyik, ami annyit jelent, hogy

- „különböző típusú forrásokat használnak föl” a termelésben,
- „a munkafolyamat eredménye nem egyszerűen a résztvevő erőforrások összege” és
- „a csoport-termelésben felhasznált erőforrásoknak nem ugyanaz a személy a tulajdonosa”.³⁷

Ilyen feltételek mellett a legfontosabb probléma, hogy hogyan mérjük a csoport-termelésben résztvevő különböző termelési tényezők hatékonyságát, vagyis hozzájárulását a közös eredményhez. Mivel a piac csak az összetett végeredményt méri, nem pedig az egyéni teljesítményeket, a csoport tagjainak teljesítménye csakis az egyéni hozzájárulások megfigyelésével, mérésével lehetséges. Csakhogy a csoport-tagok magatartásának megfigyelése költségekkel jár, ami csak addig kifizetődő, ameddig a tagok teljesítménye az ellenőrzés eredményeként nagyobb mértékben nő, mint az ellenőrzés költsége. Mivel a csoport-tagok megfigyelése az egész csoport számára okoz költséget, de az egyéni teljesítmény-visszatartás teljes haszna a csoport-tagot gazdagítja, mindig lesz valamicske ösztönzés a lazításra.

A klasszikus kapitalista cégben ezt a problémát úgy kezelik, hogy az erőforrás-tulajdonosokkal kötött szerződések közös alanya, a vállalkozó arra szakosodik, hogy megfigyelje a többi erőforrás-tulajdonos teljesítményét. Őt pedig az ösztönzi arra, hogy feladatát hatékonyan lássa el, hogy olyan megállapodást köt a többi input-tulajdonossal, miszerint ő csak a többi tulajdonosnak az általuk rendelkezésre bocsátott erőforrásért kikötött ellenérték megfizetése után fennmaradó összegre, a maradványra

tarthat igényt. Alchian és Demsetz összegzése szerint „két tényező szükséges ahhoz, hogy cég jöjjön létre:

1. Lehetőség a hatékonyság növelése csoport-termelés útján, amely azonban költségesen tudja csak mérni az együttműködő erőforrásoknak az elhatárolt eredményességét. Ez pedig még nehezebbé teszi a teljesítmény-visszatartás megakadályozását az együttműködő erőforrások egyszerű piaci cseréje útján.

2. Gazdaságos az elkülönített hatékonyság megállapítása a résztvevő magatartásának megfigyelése útján.³⁸

A társaság a fenti értelemben vett cég altípusa, amelyet az a módszer jellemez, ahogy a működéséhez szükséges tokét megszerzi. E módszer lényege, hogy a társaság „jövőbeni hozamra szóló ígéreteket ad el azoknak, akik (hitelezőként vagy tulajdonosként) pénztokét biztosítanak.”³⁹ S hogyan tudja a közös szerződő fél, a maradványérdekeltségű vállalkozó hihetővé tenni ezeket az ígéreteket? Hogy tudja „bemutatni azt a képességét, hogy veszteséges működés esetén is ki tudja fizetni az igénybe vett erőforrások árát? Vagy előre fizet az erőforrásokért, vagy elegendő vagyon biztosít a társaságnak ahhoz, hogy a negatív eredményt is fedezni tudja.”⁴⁰

Időnként kifizetődő lehet az ígéreteket nagyszámú befektetőnek eladni, s ekként a nagyobb nyilvánosságtól gyűjteni a társaság tokéjét, ami viszont már a korlátozott tagi felelősség intézményének bevezetését igényli.⁴¹

Bár Alchian és Demsetz a céget mint az input-tulajdonosok közötti szerződéses kapcsolatrendszer fogták föl, a fő hangsúlyt mégsem a szerződéses jellegre, hanem a csoport-termelésre és annak következményeire helyezték. Egy következő, Jensen és Meckling által írott tanulmány⁴² volt az, amely már egyértelműen és közvetlenül mint szerződések eredőjét vizsgálta a cégeket. Ebben az írásban a képviselési költség (agency cost) szélesebb értelmet nyert, mint Alchian és Demsetz elméletében. Itt ez a költségfajta már nem csak a csoport-termelés által indukált monitoring-költségekből áll, hanem magában foglal minden olyan költséget, ami a megbízó és megbízott viszonylatában – a társasági jogi terminológiára lefordítva a társasági tagok és a menedzsment viszonyában – felmerülhet. A hitellel, illetve a vagyoni hozzájárulással való tőkeszerzéssel kapcsolatos képviselési költségek elemzéséhez Jensen és Meckling a cég egy újabb fogalmát fejlesztette ki. Véleményük szerint a „gazdasági társaság vagy cég egyszerű jogi fikció, amely szerződéses kapcsolatok hálózataként működik, s amelyet a vagyon, illetve a nyereség felosztására irányuló maradványigények jellemeznek, amely igények rendszerint a többi szerződő fél hozzájárulása nélkül átruházhatók.”⁴³ A cég ilyen modellje mellett a menedzserista megközelítés fő kérdése, vagyis, hogy „Milyen célokat követhet egy cég?”, elesik, mert „a cég nem egy személy. A cég csupán jogi fikció, amely egy komplex folyamat középpontja, amelyben az egyének egymással ellentétes érdekei szerződéses viszonyok keretében egyensúlyba kerülnek. Ebben az értelemben a cég 'magatartása' olyan, mint a piac viselkedése, azaz egy komplex egyensúlyi folyamat eredménye.”⁴⁴

Ez a lényege az új cég-elméletnek, ami szerint a társaság tagjai nem a társaságnak tulajdonosai,⁴⁵ hanem csak a társaságot alkotó sokféle tényező közül az egyiknek, nevezetesen a társasági tokének. A társaság tagjai és a menedzsment közötti érdekelletét közel sem antagonisztikus (mert ha az lenne, nem juthatnának szerződéses kapcsolatra), és alapvető természetét illetően nem különbözik a más típusú szerződések partnerei közötti érdek-összeütközésektől. A társaság tagsága mint az input-tulajdonosoknak csupán egyik csoportja nem formálhat speciális igényt a társaság ellenőrzésére, s a felaprózott részvénytulajdonosi struktúrával működő nagy társaságokban nincs is a tagoknak igazi érdekeltsége, hiszen a részvényesek a kockázat minimalizálása érdekében diverzifikálják befektetéseiket, így egy-egy társaságban nincs jelentős részesedésük. Ilyen körülmények között a részvényesek és a menedzsment érdekeinek összehangolása a piacon keresztül történik, mégpedig úgy, hogy az a társaság, ame-

lyiknek az irányítási struktúrája a tagok számára nem elég kedvező, csak relatíve magas áron vagy egyáltalán nem fog a befektetőktől tokéhez jutni. A tőke magas ára pedig versenyhátrányt jelent e cégek számára a termékek piacán is, aminek következtében beállhat a cég bukása.⁴⁶

A fenti elmélet azokról a társaságokról szól, amelyek a tagoktól elkülönült léttel bírnak, ahol tehát a társasági szerződés önálló jogalany létrehozatalát célozza. Azoknál a társaságoknál viszont, ahol a társasági szerződéssel nem jön létre önálló jogalany, föl sem merülhet, hogy a társaság lényegét a szerződéses viszonyokon kívül keressük. Ilyen módon tehát általában elmondhatjuk, hogy a társaságok lényegüket tekintve szerződéses viszonyok. Az pedig vitán felül áll, s nem is igényel különösebb magyarázatot, hogy a szerződéses viszonyok a magánjogon belül a polgári jogi szabályozás körébe esnek.

A teljesség kedvéért megemlítem, hogy a szerződéses cég-elméletet nem fogadják el maradéktalanul a társaságok lényegét helyesen kifejező elméletként.

A kritika meglehetősen széles skálán mozog: kezdve az enyhe figyelmeztetéstől, miszerint az elmélet nem mindenható,⁴⁷ a modell egyértelmű és teljes elvetésével bezárólag.⁴⁸ Az új elmélet legélesebb elvetése a következőképpen fogalmazódik meg: a társaság nem egy szerződéses rendszer, hanem „személyek és vagyontárgyak szabályok által irányított, haszonszerzési céllal működött vállalkozása. A szabályok egy része szerződésből vagy más formájú megállapodásból ered, más részüket azonban a jog szabja meg, a legtöbbet pedig a társasági szervek vagy tisztségviselők egyoldalú aktusai határozzák meg.”⁴⁹

Véleményem szerint ez az intézményi felfogást tükröző tétel – hasonlóan a cégelméleti irodalom nagyobb részéhez – csak a társasági tagok és a menedzsment közötti viszonyt veszi figyelembe, amely kétségtelenül a cégelmélet alapját képezi,⁵⁰ de nem meríti ki a céget alkotó szerződések teljes körét. Továbbá a szerződéses cégelmélet támogatói azt az ellenérvet is hangoztatják, hogy a jog, illetve a társaság által egyoldalúan meghatározott feltételek léte nem mond ellent az e feltételekre épülő viszonyok szerződéses jellegének, hiszen az egyoldalú feltételeket a piac értékeli, s így azok a kétoldalú megállapodások részévé válhatnak. A jogi normák léte pedig a többi, általános szerződéses viszony esetén is szokásos, és még ha kogensenek is ezek a szabályok, a felek akkor is dönthetnek arról, hogy kötnek-e szerződést vagy sem.⁵¹

A szerződéses elmélet cáfolataként felmerül még, hogy az egy személyes társaságok nyilvánvalóan ellentmondanak a társaság szerződéses jellegének, hiszen a szerződéshez legalább két félre lenne szükség, továbbá – ha a társasági jog a társasági tagokon kívül mások érdekeit is figyelembe veszi, akkor már nem tartható az az álláspont, hogy a társaság csak a tagok szerződés által szervezett csoportja.⁵² Véleményem szerint ezek a kifogások a következők miatt nem igazán meggyőzőek. Az egyszemélyes társaságról senki sem állítja, hogy annak lényege a társas viszony lenne. Ehelyett az intézmény célja a felelősségkorlátozás intézményének biztosítása akkor is, ha a vállalkozó egyedül folytatja az üzletet. Jól tükrözi ezt a gondolatot az Európai Közösségek 12. számú társasági jogi irányelve, amely eltekint attól, hogy a tagállamok egyszemélyes társaságot intézményesítsenek, ha egyébként létezik más olyan gazdálkodási forma, amely biztosítja az egyénnek a vállalkozásba bevitt vagyonra korlátozott felelősségét az üzleti tevékenység során.⁵³ Az ilyen korlátozott felelősség, s nem a társas viszony az egyszemélyes társaságok lényege. Ami a társasági jog által érintett személyek körét illeti, a szerződéses cég-elmélet éppen azt fejt ki, hogy a társaság nem csak a tagok közötti szerződéses viszony, hanem ennél jóval többet jelent, s ha a szó szigorú jogi értelmében a többi szereplő között nem is jön létre közvetlenül szerződés, az érintettek viszonyai mégis szerződéses jellegűek.

Azt gondolom, a fentiek értelmében a kritikák ellenére sem elhibázott az, ha a társaságokat mint a társaság működésében ér-

dekelt személyek közötti szerződéses hálót fogjuk föl. Ebből pedig az is következik, hogy a társasági jogi szabályozás tárgya ez a szerződéses rendszer lehet. Ez pedig – véleményem szerint – további két következtetésre vezet.

Egyrészt minden olyan szabálynak helye van a társasági jogban, ami – akár közvetve is – a fentebb vázolt szerződési rendszerre gyakorol hatást. Ezért kaphatnak helyet a társasági jogban olyan technikai jellegű, működési szabályok, amelyek első látásra egyáltalán nem tűnnek szerződési szabályoknak, tüzetesebb vizsgálat eredményeként azonban kiderül, hogy valamely relatív jogviszony tartalmát nagyon is erőteljesen befolyásolhatják. A legfőbb szerv határozatképességi vagy szavazási szabályai például nem semleges lebonyolítási szabályok csupán, hanem a társasági tagok egymás közötti viszonyának meghatározó elemei.

Abból, hogy a társasági jog tárgya csak a társaságot alkotó erőforrás-tulajdonosok közötti szerződéses viszonyrendszer szabályozása lehet, másrészt az is következik, hogy testidegennek minősül minden olyan szabály, amely ezen túlmutató szempontokat kívánna beépíteni a társasági jogi szabályozásba. A fejlett nyugati társadalmakban hosszan tartó, nagy terjedelmű és politikai felhangoktól sem mentes vita zajlott (zajlik) arról, hogy vajon a nagy társaságoknak van-e, lehet-e más funkciója, mint tagjaiknak vagyoni jólétét szolgálni. A hagyományos felfogás a társaságok egyetlen legitím céljaként a tagok érdekeinek szolgálatát ismerte el, s ennek megfelelően a társaságok irányítását ellátó management egyetlen kötelességeként a társaság vagyonának a tagok érdekében történő működtetését, a profit vagy a vagyon növelését jelölte meg.

Ezzel szemben kialakult egy olyan nézet-csoport is, amelyik a társaságok funkcióját ennél szélesebb körben határozná meg. E felfogás szerint a nagy társaságok társadalmi intézményekké váltak, amelyeknek nemcsak a tagjaikkal, hanem az egész társadalommal szemben vannak kötelezettségeik, felelősséggel tartoznak azért is, hogy a társadalom jólétét, érdekeit szolgálják, nemcsak a tagokét.⁵⁴

A jelen tanulmányban nincs mód és szükség sem arra, hogy a társaságok társadalmi felelősségének kérdéskörét részletesen elemezzük, netán megpróbáljuk eldönteni a több évtizedes vitát. Mindössze arra kell itt utalni, hogy a társadalmi felelősség problémája kívül esik azon a körön, amit a társasággal kapcsolatba kerülő jogalanyok a társaság alapításakor vagy működtetésékor számításba vesznek, és számításba vehetnek. A szerződő felek viszonyain kívül esik a társaságtól elvárt, kizárólag vagy elsősorban a társadalom számára hasznosnak és ezért esetleg szükségesnek minősített magatartás. Nem is beszélve arról, hogy e felelősség kedvezményezettje, a „társadalom” valószínűleg nem is jelenhet meg a szerződéses viszonyokban.

Azt gondolom, vita tárgya lehet, hogy helyes lenne-e, ha a társasági jogi szabályozás tárgya lenne a társaság társadalmi felelősségének megfogalmazása és konkrét szabályokban való megjelenítése. Megítélesem szerint veszélyes utakat nyitna meg az, ha a társasági jogi szabályozás eltérne attól a kiindulási ponttól, hogy a társaság a tagok többségének az érdekeit hivatott szolgálni. Ez persze nem jelenti azt, hogy más jogág eszközeivel – például büntetőjogi vagy közigazgatási jogi korlátozásokkal – ne lehetne gátat szabni a társasági tagok érdekérvényesítésének. Magának a társasági jognak azonban aligha lehet más logikája, mint hogy a társaságot a tagok (a tagok többsége) érdekében működő szervezetként tételezi.⁵⁵

Ezzel ellentétes tendenciákra utaló jelek a gazdasági társaságokról szóló, jelenleg hatályos magyar törvényben (1997. évi CXIV. tv. – a továbbiakban: Gt.) felfedezhetők. Azok a szabályok, amelyek pl. felelőssé teszik a társasági tagokat a legfőbb szerv ülésén hozott olyan határozatokért, amelyekről tudták, vagy az elvárható gondosság mellett tudhatták volna, hogy a társaság jelentős érdekeit nyilvánvalóan sértik [Gt. 19. § (2) bek.], vagy amelyek a vezető tisztségviselők felelősségét a társaság érdekeinek elsődlegességére hivatkozva szabályozzák [Gt. 29. §

(1) bek.], fölvetik egy olyan értelmezésnek a lehetőségét, hogy a társaságnak vannak a tagjaitól, sőt a tagok többségétől elkülönült, a tagok érdekeit megelőző érdekei is. Onkéntelenül fölvetődik a kérdés, hogy vajon milyen szempontból kell megközelíteni a társaság érdekeit, ha nem a tagok érdekei felől? Netán egy magasabb, társadalmi szempontnak kell mozgatni a társaságot? S ha igen, akkor ki, vagy kik ennek a magasabb érdeknek a hordozói?

Azt gondolom, nyilvánvaló, hogy a társaság tagjai ilyen felettük álló érdekek megvalósítására aligha szerződnenek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy elméletileg vagy technikailag ne lehetne ilyen jogi szabályokat alkotni, ha jogpolitikailag valóban kívánatosnak tartanánk a társaságok alapkonstrukciójának olyan átalakítását, ami szerint a társaság nem a tagok és más erőforrástulajdonosok kiegyensúlyozott érdekviszonyait jelentené, hanem az egész társadalom érdekében működne.

Ennek a jogpolitikai kérdésnek az eldöntése nem ennek a tanulmánynak a feladata, azt azonban a téma szempontjából fontos leszögezni, hogy az a társasági jog, amely nemcsak a magánautonómián alapuló, lényegük szerint szerződéses viszonyokat akarna szabályozási körébe vonni, hanem valamiféle társadalmi elhivatottság, felelősség szabályozását tűzné ki célul, a szabályozás tárgyát tekintve nem azonosítható a hagyományos társasági joggal, s kérdéssé válhat, hogy egyáltalán a magánjog vagy azon belül a polgári jog anyagába tartozhat-e. Ebben az értelemben tehát az is döntés kérdése, hogy a társasági jogot a polgári jog keretei között helyezzük-e el vagy sem. De ez a döntés attól függ, hogy milyen társasági jogot akarunk. A felek magánautonómia körébe tartozó viszonyain alapuló társasági jogot vagy a jogalkotó által telepített társadalomszervező funkciókat megvalósító társasági jogot.

Megítélesem szerint helyesebb lenne, ha az első változatnál maradnánk, mert úgy gondolom, hogy ez biztosíthat olyan ösztönzést a gazdasági erőforrás-tulajdonosok számára, ami lehetővé teszi az erőforrások társaságokon keresztül történő hatékony átcsoportosítását. Véleményem szerint az olyan törekvések, amelyek a társaságokat a tagok fölötti célok szolgálatába akarnák állítani a társadalom javára hivatkozva, ellenkező hatást érnének el: a hatékony tőkeáramlás korlátozásával nagyobb társadalmi költséget okoznak, mint amilyen eredményt esetleg a szabályozás révén elérhetnek.

IV. A társasági jog funkciója, a szabályozás módszere

A szabályozás tárgyán kívül a szabályozás módszere az a tényező, ami segíthet egy joganyagot elhelyezni a jogrendszerben. Ez az adott esetben szorosan összefügg a szabályozás funkciójával is. Ha abból indulunk ki, hogy a társasági viszonyok lényegében szerződéses viszonyok, akkor ennek megfelelően kell megvizsgálnunk, hogy mi lehet a társasági jog szerepe ezeknek a viszonyoknak a rendezésében, s e funkciónak megfelelően lehet állást foglalni arról a kérdéstről, hogy milyen szabályozási módszer illik ennek a funkciónak a megvalósításához.

Nézzük meg tehát röviden, hogy miért, milyen mélységig és milyen módszerrel kell a jognak szabályoznia a társasági viszonyokat? John Stuart Mill nézete szerint a jognak arra kell szorítkoznia, hogy elősegítse a társaságok nyilvánosságát és átláthatóságát. Szerinte „ha a jog minden alkalmas eszközt megteremtett ahhoz, hogy a társasággal üzleti kapcsolatba kerülő személyek megismerhessék mindazokat a körülményeket, amelyeket gondos döntéshozataluk során mérlegelniük kell, akkor már nem lehet nagyobb szükség az így meghozott egyéni döntésbe való beavatkozásra, mint a privát üzleti élet bármely más területén.”⁵⁶

A modern elméletek azonban nem hagyhatják figyelmen kívül azt a tény, hogy jelentős mennyiségű társasági jogi norma létezik, amelyek a társaságok tevékenységével, s nemcsak a társaságok nyilvánosságával kapcsolatosak. Ilyen körülmények között a társasági jogot mint „standardizált modell-szerződést”⁵⁷ értel-

mezhetjük, amely olyan feltételeket határoz meg, „amiket maguk a szerződő felek is kikötöttek volna, ha kifejezetten foglalkoztak volna a kérdéssel.”⁵⁸ (A korlátozott tagi felelősség történelme bizonyos mértékig alátámasztja ezt a tételt, tudniillik az üzleti társulások a hitelezőikkel kötött magán-megállapodásaikban már jóval azt megelőzően rendszeresen elérték a tagok felelősségének kizárását, mielőtt ezt a kiváltságot a társasági jog megadta volna ezeknek a társaságoknak.)⁵⁹

Ilyen összefüggésben vizsgálva a kérdést, azt mondhatjuk, hogy a társasági jogi szabályozás akkor hatékony és elfogadható, ha a szerződő felek közös akaratát tükrözi, s így megkíméli őket ezeknek a feltételeknek az egyenkénti megtárgyalásával járó tranzakciós költségektől. Megfordítva a tételt: „a társasági jog nem hatékony, ha nem képes olyan tipikus szerződési feltételeket megfogalmazni, amelyek azt a védelmet nyújtják a hitelezőnek a szerződésszegéssel szemben, amihez normális esetben a hitelezők ragaszkodni szoktak a kérdés kifejezett tárgyalásakor. Az ilyen jogi szabályozás azért kárhozzatható, mert a kifejezett tárgyalással járó, egyébként elkerülhető költségek viselésére kényszeríti a feleket. Bizonyos esetekben az ilyen jogi szabályozás azzal a nem kívánt hatással is jár, hogy a hitelezők lemondanak a szükséges garanciákról, s e helyett – mint második legjobb megoldás – magasabb kamatot kötnek ki.”⁶⁰ Ha a társasági jog a fenti kritériumok szerint hatékonyan minősül, akkor nem okoz externalitásokat, és nem befolyásolja a források allokációját.⁶¹

A társasági jognak ez a funkciója a szabályozás módszerét illetően az alábbi következtetésekre vezethet. A társasági jogi szabályok mint szerződési szabályok csak kiegészítő jelleggel kell, hogy érvényesüljenek mindazokban az esetekben, amikor a szerződő felek olyan helyzetben vannak, hogy a szerződés feltételeiről tárgyalhatnak egymással, s megállapodásuk nem gyakorol külső, harmadik személyekre hátrányos hatást. Ilyen esetekben a jog legfeljebb orientál, lehetséges megoldást ad, illetve lehetővé teszi a feleknek azt, hogy megtakarítsák a szerződéskötéssel kapcsolatos költségeket azokkal a szabályokkal kapcsolatban, amelyek a tételes jogban megjelennek. Ebből a szempontból a társasági jogi szabályozásnak – a szabályozás tárgyában fellelhető hasonlóságnak megfelelően – a polgári jogi szerződési szabályokhoz hasonló szabályozási módszert kell követni, s diszpozitív szabályokat kell alkotni. A diszpozitív szabályok körét a jelenleg hatályos szabályozásnál jóval tágabb körre lehetne kiterjeszteni. Amennyiben elfogadható az a megközelítés, hogy még a szervezeti szabályok is lényegében szerződéses jellegűek, akkor például a társaságok belső szervezeti viszonyainak szabályozását teljes egészében diszpozitív szabályokra lehetne bízni. Ha ilyen elvi szempontok alapján próbálnánk meg a társasági jogi szabályok kogens vagy diszpozitív jellegéről dönteni, akkor nagy valószínűséggel azoknak a mennyiségi szemléletű elemzéseknek is más lenne az eredményük, amiknek alapján a hatályos Gt.-ben a szabályozás módszerének alapulvát a korábbihoz képest megfordították, s a kogens szabályozást tették általánossá.⁶² Sokkal nagyobb számban lehetne ugyanis diszpozitív szabályokkal operálni ott, ahol ennek csak az egymással közvetlen kapcsolatban lévő szerződő felekre van kihatása. Ha például a tagok a társasági döntéshozatal szabályaiban a törvénytől eltérően akarnának megállapodni, mi értelme volna ezt megakadályozni, ha egyébként fennmarad az az elv, hogy a belső döntéshozatal mikéntje (sőt esetleges hibája) nem hat ki a külső jogviszonyokba. Még konkrétabb példát véve: mi indokolná, hogy megakadályozzuk egy kft. tagjait abban, hogy a taggyűlés határozatképességét 50%-os jelenlét alatt határozzák meg. Ez a tagokon kívül senki másnak az érdekét nem sérti, ha pedig a tagok így állapodnának meg, akkor fel kell tételeznünk, hogy ez elfogadható megoldás számukra.

Természetesen azokban a viszonyokban (de csak ezekben), ahol a felek közötti alku realitása csekély, vagy a törvényi szabálytól eltérő megállapodásnak harmadik személyre nézve hátrányos hatása van, ott a jognak kogens szabályokkal kell korláto-

kat felállítani. Ezek az elvek azonosak a szerződésekre vonatkozó szabályozás módszereivel, ebben a tekintetben tehát a társasági jog a tárgyának megfelelően a szabályozás módszerében is követhetné a polgári jogban elfogadott és megszokott megoldást.

V. A jogforrási elhelyezés

Az előző pontokban kifejtettekkel álláspontom szerint az következik, hogy a társasági jog a szabályozás tárgya és módszere alapján is a polgári jog körébe sorolható. Ez azonban még mindig nem feltétlenül dönti el azt a kérdést, hogy milyen jogforrásban kerüljön elhelyezésre a társasági jog anyaga, hiszen ez a kérdés már a társasági jogi szempontokon túlmutató, általánosabb, polgári jogi kodifikációs problémákra utal.

Ha a Polgári Törvénykönyvet – legalább is a készülő törvénykönyvet – a polgári jog „anyagjának” szánjuk, amely a polgári jogi szabályozás tárgykörét teljes egészében lefedi, akkor a társasági jognak is meg kell jelennie a Ptk.-ban. Ezzel szemben Petrik Ferenc úgy látja, hogy a valódi kódexnek a különböző szabályok azonos absztrakciós szintje is feltétele, s álláspontja szerint a társasági jog éppen emiatt nem illeszthető be a Ptk.-ba. Szerinte „nem a jogviszonyok különeműsége, hanem az alacsonyabb absztrakciós szint miatt nem lehet a Polgári Törvénykönyvben szabályozni a szerzői jogot, a szabadalmi jogot és a társasági jogot”.⁶³ Ezt az érvelést kiegészíti azzal, hogy a jogi személyek valamennyi fajtájára amúgy sem lehet a kódexben teljes körű szabályozást adni, egyes jogi személy fajták szerepeltetése a törvényben méltatlan megoldás lenne, a párhuzamos szabályozás pedig felesleges. Ebből Petrik Ferenc azt a konklúziót vonja le, hogy a helyes megoldás az, ha a Ptk. csak a jogi személyek általános szabályait foglalja magába, de azokat az eddigieknél sokkal alaposabban kidolgozva, az egyes jogi személy fajták speciális szabályait pedig külön törvények tartalmazzák.⁶⁴

Álláspontom szerint lenne más megoldás is. Nyilvánvaló, hogy minden jogi személynek minden részletszabályát nem kell és nem is lehet a Ptk.-ban rögzíteni. Erre azért sem kerülhet sor, mert vannak olyan jogi személyek, amelyek nem a magánjogban gyökereznek, s ezért a létesítésükre, működésükre vonatkozó szabályok nem magánjogi jellegűek. Ezeknek a szabályozása nem tartozhat a Ptk.-ra csak azért, mert a polgári jog ezeket a jogi személyeket is polgári jogi jogalanyként ismeri el. Ezzel szemben vannak olyan jogi személyek (illetve jogi személyiség nélküli jogalanyok), amelyek keletkezése és szervezeti működése is a résztvevők polgári jogi jogviszonyainak keretében történik, s ezért – azon túl, hogy a polgári jog jogalanyként ismeri el ezeket – a rájuk vonatkozó szabályozás is teljes egészében vagy jelentős részben polgári jogi jellegű. A magam részéről nem tartom elvtelen és méltatlan különbségtételnek azt, ha a polgári jogtól idegen, közjogi szabályozás kimarad a Ptk.-ból, míg a jogi személyekre vonatkozó polgári jogi szabályok a jogág kódexében kerülnek szabályozásra. Ez kétségtelenül azzal az eredménnyel járhat, hogy bizonyos jogi személyek részletes szabályokkal szerepelnek a Ptk.-ban, mások pedig nem, ennek azonban csak annyi „üzene” lenne, hogy az érdemben, részletesen tárgyalt jogi személyek jogviszonyait a jogalkotó polgári jogi viszonyoknak minősítette, míg más jogi személyek esetében úgy ítélte meg, hogy a részletes, belső szabályok kívül esnek a polgári jog körén.

Ami az absztrakciós szint eltérőségét illeti, nem látok olyan érveket, amelyek a társasági jognak a Ptk.-hoz viszonyított alacsonyabb absztrakciós szintjét alátámasztanák. Jelenlegi Ptk. absztrakciós szintjét álláspontom szerint nem tekinthetjük egységeseznek. Vannak benne igen magas absztrakciós szinten álló normák, s egészen részletező, szinte kazuisztikus szabályok is. A társasági jog alacsonyabb absztrakciós szintjére való hivatkozás esetleg akkor zárná ki a társasági jog Ptk.-beli szabályozását, ha azt mondhatnánk, hogy a Ptk. legkevésbé absztrakt szabálya is magasabb absztrakciós szinten áll, mint a társasági jog legmaga-

sabb absztrakciós szintű rendelkezése. Azt gondolom azonban, hogy ez a tétel nem lenne tartható. Nem hiszem, hogy például a tervezési szerződésen belül a korszerűségi felülvizsgálatra vonatkozó szabályozás [Ptk. 410. § (2)–(3) bek.] feltétlenül magasabb absztrakciós szintet jelentene, mint a társaságok jogalanyiságára vonatkozó szabály a Gt.-ben [Gt. 2. § (3) bek.].

Különösen nem áll az absztrakciós szint különbözőségére alapított érv a készülő Ptk.-val kapcsolatban, amelyről még nem lehet tudni, hogy milyen absztrakciós szinten óhajt szabályozni, s a társasági jog jelenlegi részletességgel szabályozott anyaga e szempontból beleférhet-e. Azt azonban már most leszögezhetjük, hogy a társasági jogi szabályozásnak van olyan magas absztrakciós szintje is, ami bizonyosan kiállná egy kódex-beli szabályozás próbáját. Ezért, ha az absztrakciós szint alapvető szempont a kérdés vizsgálatakor, a következetes megoldás az lenne, hogy a kódexbe illő absztrakciós szintnek megfelelő társasági jogi szabályokat a Ptk.-ban kellene elhelyezni, az alacsonyabb szintűeket pedig – ha egyáltalán szükség van ilyenekre – ki kellene hagyni a kódexből. Azt gondolom viszont, hogy ez olyan megoldás lenne, amit senki nem tartana elfogadhatónak, s én magam is határozottan elleneznék.

Mindezek után véleményem szerint egyetlen megfontolandó szempont marad, mégpedig az, hogy terjedelmileg „elbírja-e” a készülő Ptk. a társasági jog anyagát. Erre a kérdésre adandó válaszunk attól függ, hogy milyen szerkezetű Ptk.-t képzelünk el. A jelenlegihez hasonló törvénykönyv valószínűleg kezelhetetlené válna egy ilyen méretű, egységes tömb beiktatásával. Azonban a családjog polgári joggal való kapcsolatának megvitatása során az az álláspont alakult ki a Kodifikációs Szerkesztőbizottságban, majd később a Kodifikációs Főbizottságban is, hogy az új Ptk. viszonylagos önállósággal rendelkező könyvekből fog állni, amely könyvek egy-egy nagyobb jogterület anyagát ölelnék fel. Ez a szerkezet megteremtené a lehetőséget annak, hogy a társasági jog anyaga minden technikai nehézség vagy megrázkódtatás nélkül beépüljön a Ptk.-ba. Erre egyébként a Holland Ptk. mutat viszonylag modern példát, ahol a 2. könyv a jogi személyekre vonatkozó rendelkezéseket, s közte a társaságokra irányadó szabályozást tartalmazza.

VI. Összefoglalás és javaslat

Az eddig elmondottakat az alábbi tézisekbe lehet összefoglalni:

1. *A társaságok gazdaságilag legjelentősebb fajtái történeti gyökereiket tekintve az állami, közbatalmi feladatok ellátására jöttek létre, s ennek megfelelően szabályozásuk is közjogi elemektől erőteljesen befolyásolt volt, fejlődésük során azonban megszámt a közvetlen állami beavatkozás a társaságok alapításába és működtetésébe, s a társaságok tisztán a magánjog által szabályozott intézményekké váltak.*

2. *A társaságok létesítésével és szervezeti működésével kapcsolatban kialakuló viszonyok az érintett felek mellérendeltségén, egyenjogúságán, magánautonómiáján alapuló, tág értelemben vett szerződéses viszonyoknak tekinthetők, amelyek a polgári jogi jogviszonyokkal azonos sajátosságokat mutatnak.*

3. *A társasági viszonyok hatékonyan szabályozhatók a polgári jogi szabályozásra jellemző módszerrel.*

4. *A szabályozás tárgyának és módszerének azonosságára tekintettel a társasági jogot a polgári jog keretében, a polgári jog alap-kódexében, a Ptk.-ban kellene szabályozni.*

5. *A Ptk.-ban való szabályozás technikailag megoldható akkor, ha a Ptk. önálló, ám egymással összefüggő könyvekből fog állni.*

VII. A társasági jog Ptk.-beli szabályozásának lehetséges előnyei és hátrányai

Véleményem szerint az előző pontban tett javaslat az e tanulmányban kifejtett elméleti szempontoknak való megfelelésen, s

ezért az elméletileg is tiszta szabályozáson túl közvetlenebb előnyökkel is járhat, amiket itt csak jelzésszerűen sorolnék föl:

1. A társaságok minden fajtája egy jogszabályban kerülne szabályozásra, ami lehetővé tenné a társaságot alapítók számára, hogy valóban a célnak, funkciónak leginkább megfelelő formát választhassák ki, s ne essenek abba a tévedésbe, hogy társaságot csak a Gt.-ben szabályozott formában lehet alapítani. Ennek kapcsán a jogalkotónak világossá kell tennie, hogy az egyes társasági formák hogyan viszonyulnak egymáshoz, milyen szerep betöltésére hivatottak.

2. Egyértelművé válna, hogy a polgári jog általános elveit a társasági jogban is alkalmazni kell – nemcsak a jogalkalmazás, hanem a jogalkotás során is. Ahol esetleg a szabályozás sajátos tárgyára tekintettel valamely általános elv alóli kivétel indokolt, ott ennek szükségessége a mostaninál sokkal jobban érzékelhető lenne.

3. A társaságokat a jogalanyiságra vonatkozó általános polgári jogi szabályokra tekintettel lehetne szabályozni, s esetleg tisztázható lenne a nem jogi személy gazdasági társaságok jogalanyiságával kapcsolatos, jelenleg nem igazán megnyugtatóan rendezett helyzet.

4. Ha bekövetkezik a jogi személyekre vonatkozó általános szabályok eddiginél részletesebb szabályozása, ez valószínűleg „elvonna” szabályozási témaköröket a társasági jogból is. Ha a külön törvény el akarja kerülni a felesleges ismétléseket, akkor lehet, hogy önmagában kezelhetetlen lesz, míg a Ptk.-ba beillesztett társasági jog az általános szabályokkal kiegészítve a gyakorlatban is jól használható jogforrásként működne.

5. Nemcsak a társasági jogi szabályozás igazodna a Ptk. egyéb szabályaihoz, hanem valószínűleg a Ptk. egyes szabályainak megalkotásakor is inkább figyelembe lehetne venni a társasági jogviszonyok sajátosságait akkor, ha ezek szabályozása is a törvénykönyvben történe, mint ha attól független jogszabály lenne. Így biztosabban megteremthető lenne összhang pl. a szerződés érvénytelenségére, illetve módosítására vonatkozó általános polgári jogi és társasági jogi szabályok, követelmények között.

6. A társasági jog beépülése bizonyos értelemben a Ptk.-ra is megtermékenyítőleg hathatna. Elkerülhetetlenné válna olyan kérdéseknek általánosságban való szabályozása, amelyek a társasági jogban megjelentek, de ennél általánosabb szabályozásra is szükség lenne. Ilyen lehetne például a jogi személyek jogutódlásának kérdése.

7. Határozott előnye lehet az egy jogforrásban való szabályozásnak a jogi terminológia remélhető azonossága.

A fenti – valószínűleg nem teljes – listával szemben a hátrányok általam belátható köre szűkebbnek tűnik. Önmagában az, hogy jogforrásilag hol helyezük el a társasági jogot, valószínűleg semleges lenne, ha a szabályozás érdemét változatlanul hagyánánk. A változatlan beillesztés azonban nem felelne meg a kódexalkotás követelményeinek, ezért a társasági jognak a Ptk.-ban való szabályozása csak akkor indokolható, ha ezáltal ki is használjuk a kódex-szerű szabályozás előnyeit,⁶⁵ amelyek közül néhányat az előbbieken felsoroltam. Mindez pedig a társasági jogi szabályozás módosítását igényli, ami a stabilitásra törekvő jogrendszer szempontjából hátrányosnak tekinthető. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy egy meglehetősen új társasági törvény van hatályban Magyarországon, amely törvény nem is tudta még kifejtetni valódi hatását. Egy ilyen friss jogszabálynak a Ptk.-ba való beillesztésével elkerülhetetlenül együttjáró viszonylag nagy terjedelmű módosítás a jogbiztonság érzetét veszélyeztethetné.

Kisfaludi András

- ¹ A Fazekas Judit, Harsányi Gyöngyi, Miskolczi Boznár Péter és Újváriné Antal Edit által írt, 1998-ban a Novotni Kiadónál, Miskolcon megjelent „Magyar társasági jog” című egyetemi jegyzet példái a társaságok rendszerezésére szánt egy-két oldalon túl kizárólag a gazdasági társaságokkal foglalkoznak.
- A gazdasági társaságokról szóló törvényt – akár az 1988. évi VI. törvényről, akár az 1997. évi CXLIV. törvényről legyen szó – gyakran emlegetik a jogászok is „társasági” törvényként, azt a látszatot keltve, hogy ezek a törvények – s csak ezek – szabályozzák a társaságok viszonyait.
- ² Sárközy Tamás (szerk.): *A társasági törvény magyarázata*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1993. 14. old.
- ³ Sárközy Tamás (szerk.): *Társasági törvény, cégtörvény*, HVG-ORAC, Budapest, 1997. 18. oldal; Sárközy Tamás: *A társasági és cégjog felülvizsgálatának alapeivel*, Gazdaság és Jog, 1996/12. 5. old.
- ⁴ Sárközy Tamás: *Társasági jogunk a privatizáció és a szövetkezetek átalakulása tükrében*, Gazdaság és Jog, 1994/12. 3. old.
- ⁵ „Remélhetőleg továbbá már a közeljövőben elindul az új, korszerű szövetkezetek alapítási folyamata is, és a távolabbi jövőben (kb. 2000-re) a szövetkezet mint a szövetkezeti elvek szerint működő sajátos gazdasági társaság beolvadhat a társasági jogba.” Sárközy Tamás: *Gazdasági jogunk fejlődési lehetőségeiről*, Gazdaság és Jog 1994/7–8. 10. old.
- ⁶ „Márpedig a szövetkezet, így a mezőgazdasági termelőszövetkezet a gazdasági társaság egyik fajtája, függetlenül attól, hogy – a törvény megalkotásakor fennálló politikai okok miatt – nem tartozik a gazdasági társaságokról szóló 1988. évi VI. tv. hatálya alá” mondta ki az Alkotmánybíróság a 21/1990. (X. 4.) AB számú határozatának indokolásában.
- ⁷ Vö. Max Weber: *Gazdaságtörténet*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 168. old.
- ⁸ Max Weber: Id. mű 169. old.
- ⁹ Max Weber: Id. mű 169. old.
- ¹⁰ Max Weber: Id. mű 223–224.
- ¹¹ Max Weber: Id. mű 171. old.
- ¹² Rondo Cameron: *A világgazdaság rövid története a korszaktól napjainkig*, Maecenas könyvek, Budapest, Talentum Kft. 1998. (második kiadás) 93. old.
- ¹³ Max Weber: Id. mű 172., 186–188. old.
- ¹⁴ Henri Pirenne: *A középkori gazdaság és társadalom története*, Gondolat, Budapest, 1983. 270. old.
- ¹⁵ Henri Pirenne: Id. mű 313–314. old.
- ¹⁶ Rondo Cameron: Id. mű 160. old.
- ¹⁷ Max Weber: Id. mű 212. old.
- ¹⁸ Max Weber: Id. mű 213. old.
- ¹⁹ V. ö. Max Weber: Id. mű 226–227. old.
- ²⁰ A legismertebb ilyen társaság az angol Kelet Indiai Társaság volt, de érdemes utalni arra, hogy létezett holland Kelet-Indiai társaság is, amit 1602-ben alapítottak, sőt Angliában egy egész sor, a külföldi kereskedelem lebonyolítására államilag alapított társaság alakult. „A XVI. század második felében az angolok monopolisztikus előjogokat biztosító kereskedelmi szabadsággal ellátott több más céget is létrehozhat. Ilyen volt például a Willoughby-Chancellor expedíció következményeképpen született Moszkvai Társaság (1555), a Spanyol Társaság (1577), a Kelet (Balti) Társaság (1579), a Levantei (Törökország) Társaság (1583), az afrikai társaságok sorában az első megalakulása 1585-ben, a Kelet-Indiai Társaság (1600), és egy francia társaság.” Rondo Cameron: Id. mű 161. old.
- ²¹ Max Weber: Id. mű 228. old.
- ²² Gower's Principles of Modern Company Law, Sweet & Maxwell, London, 1992. p. 21.
Mellesleg a részvénytársaságokra ma is használt „joint stock company” elnevezés éppen erre, a közös örökségletnek a létre utal.
- ²³ Rondo Cameron: Id. mű, 156. old.
- ²⁴ Rondo Cameron: Id. mű, 191. old.
- ²⁵ 1647-ben alapították a Kurbrendenburgisch-Ostindische Kompagnie-t, 1682-ben a Brandenburgisch-Afrikanische Kompagnie-t, 1719-ben az Orientalische Kompagnie-t, 1722-ben pedig az Ostindische Kompagnie von Ostende elnevezésű társaságokat. Karl Lehmann: *Recht der Aktiengesellschaften*, 1898, 75–76. old.
- ²⁶ Frank Ingácz: *A közigazgatás törvénye Magyarországon*; Buda, 1845. 138. old. A városi hatóságoknak is voltak a társaságalkotással kapcsolatos erőteljes jogaik. „Részvénytársaság alapításáról 1839-ből vannak adataink. Bezeredy Miklós kért engedélyt a tanácstól, hogy a házában lévő teremben álórcás táncmulatságokat tarthasson, mégpedig úgy, hogy az engedélyt egy részvényes társaságra ruházzák. A tanács célirányosnak tartotta egy izléses (izletes) terem felállítását, de csak úgy, ha a részvényes társaságban a város a legnagyobb részvényes.” Emellett a társaság 50 évre kizárólagos jogot kapott táncmulatságok szervezésére, viszont vállalta, hogy ezen időszak lejártá után a tánctermet fél áron átadja a városnak. Ld. *Kállay István: Városi Bíraskodás Magyarországon 1686–1848*; Osiris, Budapest, 1996. 573–574.
- ²⁷ Gower: Id. mű, 39. old.
- ²⁸ Rondo Cameron: Id. mű, 260. old.
- ²⁹ Karsten Schmidt: *Gesellschaftsrecht*; 2., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage, Carl Heymanns Verlag Kg, Köln–Berlin–Bonn–München, 1991. 641. old.
- ³⁰ A holland társasági jogi szabályozás szerint például a társaság bejegyzésének feltétele, hogy a királynő nevében eljáró Igazságügyi Minisztérium ehhez hozzájárulását adja, illetve ne emeljen kifogást. *Warendorf-Thomas: Companies and Other Legal Persons under Netherlands Law and Netherlands Antilles Law*, Kluwer Law International, The Hague-London-Boston, 1988. 9. old., Új Holland Ptk. 2:64. §
- ³¹ Ronald H. Coase: *The Nature of the Firm*, 4 *Economica*, n.s. November 1937, 384–405.
- ³² Ld.: Ronald H. Coase: *The Problem of Social Cost* (Part VI. The Cost of Market Transactions Taken into Account), 3 *Journal of Law & Economics*, 1960, 15–19.
- ³³ Ronald H. Coase: 30. l.j.-ben id. mű, 391. old.
- ³⁴ Ua. 394–395. old.
- ³⁵ Armen A. Alchian–Harold Demsetz: *Production, Information Costs and Economic Organisation*, 62 *American Economic Review*, 777–795.
- ³⁶ Másrészt Steven N. S. Cheung nézete szerint Coase tanulmánya a tökéletes szerződéses modell leírása. (Cheung: *The Contractual Nature of the Firm*, 26 *Journal of Law & Economics*, 1983, 1–21. old.)
- ³⁷ Alchian & Demsetz: Id. mű, 779. old.
- ³⁸ Ua. 783. old.
- ³⁹ Ua. 787. old.
- ⁴⁰ Ua. 791. old.
- ⁴¹ Ua. 788. old.
- ⁴² Michael C. Jensen–William H. Meckling: *Theory of the Firm. Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure*, 3 *Journal of Financial Economics*, 1976. 305–360.
- ⁴³ Ua. 311. old.
- ⁴⁴ Ua. 311. old.
- ⁴⁵ Alchian & Demsetz: Id. mű, 789. old., 14. lábjegezet.
Eugene F. Fama: Agency Problems and the Theory of the Firm, 88 *Journal of Political Economy*, 1980, 288–307.; *J. E. Parkinson: Corporate Power and Responsibility*, Clarendon Press, Oxford, 1993, 178. old.
- ⁴⁶ Frank H. Easterbrook–Daniel R. Fischel: *The Corporate Contract*, 89 *Columbia Law Review*, 1989, 1416–1448. Ugyanennek módosított változata: *Easterbrook–Fischel: The Economic Structure of Corporate Law*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1991. 1–39.
- ⁴⁷ William W. Bratton, Jr.: *The New Economic Theory of the Firm: Critical Perspectives from History*, 41 *Stanford Law Review* (1989) 1471–1527; *William W. Bratton, Jr.: The Nexus of Contracts Corporation: A Critical Appraisal*; 74 *Cornell Law Review* (1989) 407; *J.E. Parkinson: id. mű, Mary Stokes: Company Law and Legal Theory*, in: Twining (ed.): *Legal Theory and Common Law*, Basil Blackwell, 1986, 155–183. vagy *Sally Wheeler (ed.): A Reader on the Law of the Business Enterprise*, Oxford University Press, 1994. 80–116. old.
- ⁴⁸ *Melvin Aron Eisenberg: The Structure of Corporation Law*, 89 *Columbia Law Review*, 1989, 1461–1525.
- ⁴⁹ Ua.
- ⁵⁰ *Fama & Jensen* szerint „bármely szervezetben a központi szerződésnek rendeznie kell (1) a maradványérdekeltség jellemzőit és (2) a döntési szintek megosztását az ügynökök között” *Eugene F. Fama–Michael C. Jensen: Separation of Ownership and Control*, 26 *Journal of Law & Economics*, June 1983, 302. old.
- ⁵¹ *Easterbrook–Fischel: Id. mű 15–17. old.*
- ⁵² *Jean Paillusseau: The Nature of the Company*; in: *Robert R. Drury–Peter G. Xuereb (eds.): European Company Laws. A Comparative Approach*, Dartmouth-Aldershot, 1991. 19–24. oldal
- ⁵³ Council Directive (EEC) 89/667 (OJ L395 30. 12. 89 p40) 7. cikkely.
- ⁵⁴ Az e kérdéskörre vonatkozó, igen tekintélyes mennyiségű irodalomból csak néhány fontosabbat emelnék ki. *James W. McKie (ed.): Social Responsibility and the Business Predicament*, The Brookings Institution, Washington, D. C. 1974.; *David L. Engel: An Approach to Corporate Social Responsibility*, 32 *Stanford Law Review* (1979) 1–98.; *Daniel R. Fischel: The Corporate Governance Movement*, 35 *Vanderbilt Law Review* (1982) 1259–1292.; *Klaus J. Hopt–Günter Teubner (eds.): Corporate Governance and Directors' Liability. Legal, Economic and Sociological Analyses on Corporate Social Responsibility*, *Walter de Gruyter*, Berlin–New York, 1985.; *J. E. Parkinson: id. mű; Dwight F. Burlingame–Dennis R. Young: Corporate Philanthropy at the Crossroad*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1996.
- ⁵⁵ Ennek a véleménynek az alapja lehet *Milton Friedman* álláspontja, aki szerint „Egyre szélesebb körben elfogadott az a nézet, hogy a vállalatvezetőknek és a szakszervezeti vezetőknek azon felül, hogy részvényeseik vagy tagjaik érdekeit képviselik, 'szociális felelősségük' is van. Ez a vélemény a szabad gazdaság jellegének és természetének alapvető félreértését jelzi. Pedig egy ilyen gazdaságban a vállaltoknak egy, és csak egy társadalmi felelősségük van; erőforrásaik oly módon való felhasználása, tevékenységük kiterjesztése olyan területekre, mely elősegíti profítjuk gyors növekedését, amennyiben ez család és megtevéstés nélkül, a nyílt és szabad verseny játékszabályainak megtartásával lehetséges.” „Kevés fejlődési irány tudná úgy aláírni egy szabad társadalom alapjait, mint annak az alapötletnek az elfogadása, hogy a vállalati vezetőknek, azon kívül, hogy részvényeseik számára a lehető legtöbb pénzt biztosítsák, más szociális felelősségük is van. Ha az üzletembereknek van más kötelezettségük is, mint részvényeseik számára a maximális profit elérése, akkor honnan tudják, hogy mi az? El tudják-e dönteni önkiválasztott magánszemélyek, hogy mi a társadalmi érdek? Eldönthetik-e, hogy mekkora terhet vehetnek magukra, vagy róhatnak részvényeseikre ezen társadalmi érdek szolgáltatában?” *Kapitalizmus és szabadság*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996. 144–145. old.
- ⁵⁶ *John Stuart Mill: Principles of Political Economy*, Penguin Books, 1970. 261. old.

⁵⁷ Easterbrook–Fischel: 45. lj.-ben id. mű, 15. old.

⁵⁸ Ua. 14. old.

⁵⁹ Gary M. Anderson–Robert D. Tollison: *The Myth of the Corporation as a Creation of the State*, 3 International Review of Law and Economics (1983) 115. old.

⁶⁰ Richard A. Posner: *The Rights of Creditors of Affiliated corporations*, 43 University of Chicago Law Review (1976) 506–507. old.

⁶¹ Ua. 506. old.

⁶² Ld. Sárközy Tamás (szerk.): *Társasági törvény, cégtörvény*, HVG-ORAC, Budapest 1997. 54. old.

⁶³ Petrik Ferenc: *Az új Polgári Törvénykönyvről*, Magyar Jog 2000/3. 137. old.

⁶⁴ Petrik Ferenc: Id. mű, 141. old.

⁶⁵ Ezekről az előnyökről általánosságban szól Vékás Lajos: *Elméleti és szerkesztési előkérdések az új Polgári Törvénykönyvhöz* című tanulmányában. Jogtudományi Közlemény 2000/2. 41–51. old., különösen a 41–45. old. terjedő rész.

A szellemi alkotások joga és az új Ptk.

1. A szellemi alkotások jogának ágazati besorolása és kodifikációjának fejlődése világszerte

1.1. A szellemi alkotások joga a polgárosodás függvényében, a szabad piaci verseny kibontakozásával jött létre. A fejlődés szükségszerűen vezetett a különböző szellemi alkotások kizárólagos felhasználását az újkor első századaiban még Európaszerte diszkriminatív módon és vállalkozásokra tekintettel biztosító közjogi privilégiumok eltörléséhez. A szabad áru piac szükségszerűen megkívánta, hogy minden vállalkozó az uralkodó személyválogatásától függetlenül, egyenlő jogi eséllyel léphessen versenybe. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy a verseny fenntarthatóságához valamely meghatározott találmány vagy szerzői mű vonatkozásában a szabad piacon is szükségesnek bizonyult kizárólagosság forrásaként az uralkodó helyett az alkotót ismerték el, akitől elvileg bárki felhasználói kizárólagosságot szerezhetett. A jogosítás a *közjogi alárendeltség viszonyrendszeréből átkerült a magánjogi mellérendeltség árujellegű vagyoni viszonyainak* a szabályozási körébe. Meghatározott szellemi termék felhasználására irányuló kizárólagosság biztosítása nélkül a hasonló termékeket felhasználók szabad versenye anarchiába fulladt volna: a privilégiumok eltörlése után azonos alkotások többek által való párhuzamos piaci kínálata a befektetések megtérülésének lehetetlenségével és az érintett piac összeomlásával fenyegetett.

A szabad áru piaci követelményeknek meghatározott jellegű szellemi termékek alkotóit eleve megillető *alanyi jogok* biztosítása felelt meg. Az ilyen jogok eredeti jogosultjaitól elvileg bárki *szerződéssel* szerezhet az érintett alkotás felhasználására irányuló kizárólagosságot. Az új elvárások szerinti jogi szabályozás kibontakozását a 17. és 18. században a természetjognak a felvilágosodással járó perspektívaváltása, a jogi szabályozást már nem örökérvényű elvek rendszeréből levezető, hanem az ember veleszületett természetes jogainak tételezésére építő filozófia segítette elő, amely 1989-ben a francia forradalom egyik vívmányaként „Az emberi és polgári jogok nyilatkozatához” vezetett. A szellemi alkotások jogvédelme irányában elsősorban Hobbes, Locke, Pufendorf tulajdonra építő, majd Kant személyközpontú gondolatai hatottak. A szellemi termékek meghatározott fajain fennálló, nem dologi abszolút jogok meghatározásával és a rájuk épülő relatív szerkezetű jogviszonyok szabályozásával új jogterület született, amely a polgári jogon belül mindmáig sajátos elbírálást igényel. Megítéléséhez sokban segít alakulásának történeti áttekintése.

1.2. Legkorábban a találmányok *szabadalmazásának* általánosan irányadó feltételekkel szabályozott lehetősége szorította ki az egyedi privilégiumokat, a Velencei Köztársaságban már 1474-ben (Parte Veneziana). Angliában az alanyi jogok törvényi elismerése felé vezető úton az 1623. évi Statute of Monopolies arra kötelezte a királyt, hogy a különféle kiváltságok addig belátásától függő szempontok szerint adományozása helyett a vonatkozó kérelmeket kizárólag a common law szerint bírálja el. A státutum hatálya azonban nem terjedt ki az uralkodói hatalom gyakorlása szempontjából kiemelkedően fontos puszkaporgyártásra és nyomtatásra. Az új találmányokra kért privilégiumokra nézve csak azok objektív előfeltételeit írta elő és időbeli hatályukat szorította 14 évre, a szabadalmak megadását még meghagyta az uralkodói elhatározás körében. Szabadalmi törvény Nagy-

Britanniában csak 1852-ben született. A *szerzői jog* törvényi elismerésére Angliában 1709-ben került sor, a kiadók által a szerzőktől megszerezhető „author’s copyright” státútumba foglalt tételezésével. Az Amerikai Egyesült Államok 1787. évi Alkotmánya a Kongresszust hatalmazta fel, hogy szövetségi szinten adja meg a szerzők és feltalálók kizárólagos jogát. A Kongresszus 1790-ben meg is alkotta mind a szabadalmakról, mind a copyright-ról szóló törvényeket. Franciaországban 1791-ben a feltalálók természetes jogáról, 1791-ben és 1793-ban az irodalmi és művészeti tulajdonról hoztak forradalmi dekrétumokat. A 19. század folyamán tételes jogi elismerést nyert a *védjegy* első piaci használójának (idővel első bejelentőjének) joga is. A francia védjegy törvény 1857-ben kelt. A common law védelmet Angliában az ipari mintaoltalmat általánosító 1839. évi státutumot követően a védjegyek, ipari minták és szabadalmak védelmét egyaránt rendező 1883. évi törvény váltotta fel. Az Egyesült Államokban csak 1870-ben született védjegy törvény. A német állam törvényhozása ezekhez a korai példákhoz képest jelentős késéssel kerített sort a szerzői jog, a találmányok és a védjegyek szabályozására. Magyarországon az abszolutizmus idején hazánkra is kiterjesztett hatályú osztrák törvények helyébe az 1861. évi Országbírói Értekezleten alkotott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok I. része a szellemi alkotásokra vonatkozóan sommásan tulajdonként rendelte védeni „az ész szüleményeit”; az első magyar törvény a szerzői jogról 1884-ben, a védjegyek oltalmáról 1890-ben, a szabadalmakról 1895-ben született.

Aránylag fiatal, különböző szellemi termékekre vonatkozó szabályozások *szakterületeiből* összeálló *jogterületről* van tehát szó, amely nem dologi abszolút jogok nevesítésével már eleve a *polgári jog* különböző törvényekben szabályozott részeként keletkezett. A rohamosan bontakozó jogterület mind tárgykörét, mind a különféle szellemi alkotásokon elismert alanyi jogok dogmatikai megragadását tekintve *erjedésben* van, máig a polgári jog rendszerében keresve kodifikációs helyét. Csupán a szellemi alkotásokon elismert alanyi jogok *megsértése* von maga után meghatározott esetekben büntetőjogi szankciót is, a gazdasági illetőleg vagyoni elleni bűncselekmények nevesített tényállásai körében.

1.3. A polgári jog rendszerébe köti a szellemi alkotások jogát az a piaci követelmény is, hogy a szellemi termékek felhasználói az eredeti jogosulttól *szerződéssel* szerezheszenek kizárólagos piaci jogosultságot. A felvilágosodás idején az ember természetes jogait kereső gondolkodás nemcsak bizonyos szellemi termékek alkotói javára fennálló alanyi jogok, hanem az azok gyakorlását lehetővé tevő, az ember szerződéskötési szabadságára épülő, általános szerződés–fogalom elismeréséhez is vezetett. Ezáltal töltötték be a nem dologi abszolút jogok alapvető funkciójukat: a törvényszabta korlátokon belül a szellemi termékek társadalmi méretű felhasználásának joggyakorlás útján történő szabályozását. Az 1794. évi porosz Allgemeines Landrecht 996. §-ában kiadói jogot (Verlagsrecht) határozott meg és a továbbiakban előírta, hogy a kiadó ezt a jogot szabályként csak a szerzővel írásban kötött szerződés útján kaphatja meg. Szerzői jogot akkor még nem biztosított törvény Poroszországban, az csak a természetjog elméletéből következett. Ugyanígy, filius ante patrem módján kodifikálta a kiadói jogot az osztrák abGB 1811-ben. A magyar kereskedelmi törvénykönyv 1875-ben és a svájci Obligationenrecht 1881-ben szintén a szerzői jog tételes elisme-

reše előtt szabályozták a kiadói ügyletet. Ebből is kitűnik, hogy a szellemi alkotásokon fennálló kizárólagos anyagi jogok piaci célja nem egyszerűen tiltásban, hanem a jogok másokat jogosító gyakorlásában rejlik. Ezért a szellemi alkotások tárgyi joga szükségképpen felöleli az alkotások felhasználására irányuló szerződések sajátos jogát is, amely a jogok gyakorlására tekintettel az érintett alkotói, felhasználói és társadalmi érdekek kívánatos egyensúlyának feltételrendszerét szabályozza.

Ennek megfelelően a nemzeti törvényhozások, az angol–amerikai megközelítéstől eltekintve, a különböző szellemi termékeken elismert jogok védelméről szóló külön törvényekben – elsősorban a szerzői jog területén – fokozódó mértékben terjednek ki az alkotások felhasználására irányuló szerződésekre is, általános rendelkezésekkel, vagy egyre inkább nevesített szerződések szerint (jogot átruházó vagy felhasználást engedélyező szerződések). A sajátos felhasználási tényállásokra tekintettel nagyszámú olyan vonatkozást is szabályoznak, aminek rendezése nem következik minden további nélkül sem a kötelmi jog általános szabályaiból, sem a hagyományos szerződéstípusokra vonatkozó rendelkezésekből. A szellemi alkotások más által történő felhasználására irányuló szerződések szabályozása, jogunkban és a rájuk kiterő külföldi törvényekben egyaránt, a terméket piacra közvetítő vállalkozóval szemben általában gyengébb alkuhelyzetben lévő alkotó anyagi jogai felől egyengeti az érdekek egyeztetésének útját, szorosan kapcsolódva az alkotói anyagi jogok védelmét célzó szabályozáshoz. A jogok gyakorlásának körébe sorolnak a munkaviszonyban alkotott szellemi termékek felhasználására vonatkozó rendelkezések is, amelyek nem a munkaviszonyt szabályozzák, hanem az annak alapján létrehozott alkotások felhasználását, az alkotó és a szellemi termékén jogot szerző munkáltató közötti sajátos polgári jogi jogviszonyt. A szellemi alkotások joga tehát egyaránt felölel sajátos és egymásra vonatkoztatott abszolút és relatív polgári jogi viszonyokat, ami a Ptk. rendszerébe illesztésének mérlegelésekor sem hagyható figyelmen kívül.

1.4. A szellemi alkotások jogának rendszerezését tekintve az elmélet és a vonatkozó két alapvető nemzetközi egyezmény (az 1883. évi Párizsi Unió és az 1886. évi Berni Unió egyezménye) ugyan egyrészt az iparjogvédelem, másrészt a szerzői jog gyűjtőmedencéjébe sorolták a különböző alkotásfajtákat, a nemzeti törvényhozások azonban továbbra is külön törvényekben szabályozták még az iparjogvédelem körébe tartozó különböző jogi kategóriákat is. A 20. század során a gyorsuló fejlődés egyre újabb szellemi termékek és azokon elismert jogok védelmi szakterületeihez vezetett (pl. a szerzői joggal szomszédos jogok, új növényfajták sui generis védelme, mikrobiológiai szabadalmak, a találmányi szintet el nem érő újításokon, majd az integrált áramkörök topográfiáján (kivitelezési mintáján) elismert jogok, adatárak létesítójének sui generis joga, a „know-how” jogosultjának védelme, stb. esetében). Ugyanakkor a nemzeti és nemzetközi jogalkotásban egyaránt érvényre jutottak a különböző szellemi termékek jogvédelmét legalább részben egybefoglaló szabályozására irányuló törekvések is.

Nagy-Britannia 1988-ban foglalta közös kódexbe a copyright, ipari minták és szabadalmak törvényeit („Copyright, Designs and Patents Act”). A francia törvényhozó a 92-597. sz. 1992. július elsejei törvény keretében „Szellemi tulajdon” (propriété intellectuelle) címen egybefoglalta az „Irodalmi és művészeti tulajdon” (propriété littéraire et artistique) felirattal újraszabályozott szerzői és azzal szomszédos jogokat a második részben „Ipari tulajdon” (propriété industrielle) elnevezéssel csokorba szedett iparjogvédelmi jogokkal. Nemzetközi szinten a Szellemi Tulajdon Világszervezetét (WIPO, Genf) létrehozó 1967. évi stockholmi Egyezmény 2. Cikke gazdagon illusztrált (vii) pontja szerint a „szellemi tulajdon” már magában foglalja az iparjogvédelem, valamint a szerzői és azzal szomszédos jogok minden válfaját, ide sorolva még a tisztességtelen versennyel szembeni, nem anyagi jogot biztosító védelmet is. Az 1994. évi WTO/TRIPS Egyezmény a „Szellemi tulajdonjogok kereskedelmi vonatkozású

szempontjairól” együtt szabályozza a szerzői és szomszédos jogok, a védjegyek, a földrajzi megjelölések, az ipari minták, a szabadalmak, az integrált áramkörök topográfiájának és a nyilvánosságra nem hozott információknak a védelmét, a versenyellenes gyakorlatnak licenc szerződések körében történő ellenőrzését is felölelve.

1.5. A szellemi alkotások társadalmi méretű felhasználása mennyiségileg és a bruttó hazai össztermékhez viszonyított értékét tekintve is világszerte nő, ezért jogvédelmük nemzeti és nemzetközi jelentősége is fokozódik. A szellemi alkotások jogterületének szabályozása ennek megfelelően egyre terjedelmesebb és szakterületekre ágazóbb. A hatályos polgári jogi törvénykönyvek így általában csak a külön törvények mellett, mögöttes vagy együtttható jogforrásként kerülnek alkalmazásra, anélkül, hogy a szellemi alkotások jogát részletesebb rendelkezésekkel, vagy legtöbbször akár csak nevesített utalással is meggyökereztetnék szabályrendszerükben. A jogok gyakorlását illetően ma is hatályban vannak az osztrák abGB és a svájci Obligationenrecht kiadói ügyletet szabályozó rendelkezései. A kiadói szerződéseket Etiópia polgári törvénykönyve (1960) is szabályozza (2672–2697 szakaszok). Kínában egy, a gazdasági szerződésekről szóló 1981. évi törvényen alapuló Rendelkezés a nemzetközi technológia transzfert szabályozza. Az 1994/1995. évi Orosz Polgári Törvénykönyv 769–778 szakaszai bizonyos konstrukciók tervekére és technológiára vonatkozó engedélyezési szerződéseket szabályoznak. A szellemi alkotásokon biztosított anyagi jogokat tekintve az 1959. évi magyar Ptk. az alkotáshoz fűződő személyi jogok védelmének külön szabályait eredetileg egyetlen szakaszban (84. §) a személyhez fűződő jogok körébe horgonyozta, rájuk utalással. Az 1977. évi mélyen szántó módosítása során a Ptk. a személyhez fűződő jogok védelmének szabályait követően, azonos Fejezetben, de külön felirat alatt magát a szellemi alkotást helyezte a törvény oltalma alá, érdemi szabályokkal közvetlenül is rendezve védelmének különböző vonatkozásait és csak saját rendelkezésein kívüli körben utalva az alkotások meghatározott fajtáira vonatkozó külön jogszabályokra. A Cseh Köztársaság 1964. évi csehszlovák Ptk.-ra épülő, 1996-ig módosított törvénykönyve tárgyának meghatározásakor, általános része lelegején külön törvények szabályozási körébe utalja az alkotó szellemi tevékenységből eredő jogviszonyokat [1. cikk (3)]. Az új holland Polgári Törvénykönyv keretében azonban (amelyet 10 könyvre terveznek, amiből eddig csak 8 lépett életbe 1992-ben, azóta többször is módosítva), a 9. kötetet, a polgári jog minden területére kiterjedő kodifikációs igényt tükrözően, egészében a szellemi tulajdon jogának kívánják szentelni. A holland igazságügyminiszter 1995-ben úgy nyilatkozott, hogy „A kilencedik könyv, amelyet az érintett körben terjedelmes nemzetközi szabályozás miatt részkodefikációként terveztünk, négy-öt év múlva álljon törvénytervezet formájában rendelkezésre...” (a holland Ptk. 1996. évi németnyelvű kiadása, Előszó, 1. l. láb. nyomán idézve). Még nem került rá sor.

Az Európai Unióban a Parlamentnek egy Európai Polgári Törvénykönyv megalkotásának gondolatát 1989-ben felvető, puhatolódzó felhívása nyomán tudományos szinten megindult előkészítő munka keretében (ismeretesk a Lando bizottság szerződések jogára vonatkozó, 1995-ben közzétett elvei, a kérdéssel foglalkozó jogászok publikációi, így különösen az 1998-ban két kiadást megért „Towards a European Civil Code”) még fel sem merült a szellemi alkotások jogának a kódex keretében való európai szabályozása. Annak ellenére nem, hogy az Európai Bíróságnak az EK Szerződést alkalmazó és az annak 30. (eredetileg 36.) cikkébe foglalt „ipari és kereskedelmi tulajdon” megjelölést a szerzői és szomszédos jogokra is kiterjesztő ítéletei alapján az Európai Közösség rendeletek és irányelvek sorával folyamatosan szabályozza a szellemi alkotások jogának minden, a belső piac szempontjából sürgetően felmerülő vonatkozását.

2. A szellemi alkotások jogának ambivalens jellege

2.1. A szellemi alkotásokon biztosított jogok *polgári jogba integrálásának mikéntje* máig is megoldatlan kérdés. A polgári jog alapvetően birtokba vehető dolgok tulajdonának, vagyis a *tulajdon* fizikailag létező tárgyának és az arra vonatkozó vagyoni érdekű alanyi jogoknak a védelmére épült. Ebbe a fészekbe települt az anyagi hordozóiktól függetlenül létező, testetlen és fizikailag nem birtokolható, nyilvánosságra hozataluk után elvileg bárki által időben és térben korlátlanul hozzáférhető szellemi alkotásokon meghatározott alanyi jogok kakukktója. A kibontakozott és gyorsan proliferáló új jogterület elméleti és gyakorlati kérdések sorát vetette fel.

Az új fajtájú jogok vagyoni jellegük folytán kerülhettek a polgári jog köpenyge alá. Dogmatikai integrálásukat talán leginkább John Locke 1690-re megérlelt, új alanyi tulajdonjogok keletkezését a polgárosodás szellemében átfogóan az egyes ember munkájából eredeztető koncepciója segíthette elő („Two Treatises of Government”, a második tanulmány vonatkozó szakaszai). Locke visszájára fordította a transcendens természetjog korábban Grotius vagy Pufendorf írásaiban, később lényegében még Rousseau elméletében is tükröződő tételét, amely szerint a föld az emberiség közös tulajdonába adatott és abból másokat kizáró egyéni tulajdonjogot származtatni csak az emberek természetjogi elveken alapuló megállapodása alapján lehet. Locke szerint minden embernek *eredendő tulajdona van saját személyén*, ebből következően teste munkáján is; munkájával pedig *az általa létrehozott javakon* mások közös jogát kizáró, legsajátabb tulajdonra keletkezik, még ha saját munkáját a természetben már meglévő dolgokhoz adta is hozzá (27. §). A munka tulajdonjogot eredményez (45. §). A *tulajdon fogalmát* Locke, összhangban Hobbes majdnem négy évtizeddel korábbi idevágó megállapításaival, általános értelemben egyaránt vonatkoztatta az életre, a szabadságra és a vagyonra (123. §).

Már Hobbes-nál és Locke-nál csirázik a genézisében árutulajdonosi vagyoni viszonyokra összpontosító polgári jogi szabályozásnak a személyi jogok területére való kiterjesztése iránti igény, amely századunkban törvényalkotási szinten is kifejezésre jutott. Ervényesülését azonban mindmáig nehezíti a *tulajdonosi és személyiségi viszonyok összefüggéseinek és elhatárolásának*, a személyiségi jogok pozitív jogi meghatározásának, nemzetközi jogi, alkotmányjogi vagy polgári jogi minősítésének és védelmük ehhez igazodó jogrendszeren belüli elhelyezésének korántsem nyugvó pontra jutott problematikája. Locke rávilágított a probléma magánjogi lényegére: A tulajdonjog végső soron személyi jogviszony, a személyiségi jog pedig kiterjed vagyoni viszonyokra is. A *tulajdonjogi–személyiségi jogi ambivalencia* különösen a szellemi alkotások jogának történeti alakulása tükrében tűnik szembe. E jogterület Ptk.-ba tartozására, illetőleg az abban való szabályozásának módjára és mélységére nézve kialakítandó álláspont függ a személyhez fűződő jogok kodifikálásának mikéntjétől, általános vagy nevesített jogokra bontott megközelítésétől és meghatározásuk jogforrási szintjétől is.

A szellemi alkotások tételes jogának kibontakozása a *szerezők* alanyi jogának tételes jogi elismerése irányában indult. Stuart Anna már említett 1709. évi, 1710-ben kihirdetett törvénye az angol bírói szokásjog, a méltányosságon alapuló „*common law*” *dologi tulajdon–fogalmát* alkalmazta a kiadói viszonyok rendezésére. Anna királynő könyvek és más íráskor példányain fennálló kizárólagos jogot („title to copy”) iktatott törvénybe, amit a „szerező vagy tulajdonos” (author or proprietor of copies) javára védett és amit a könyv példányának vagy példányainak eredeti jogosultjától jogátruházással szerezhetett meg a nyomdász vagy a kiadó („assignee”). A szerzői jog születését elősegítő dologi tulajdonfogalom az angol–amerikai jogrendszerben máig is több vonatkozásban érezteti hatását, amennyiben például a mű anyagi formában való rögzítése a copyright védelem feltétele maradt, vagy hogy az Amerikai Egyesült Államok szövetségi tör-

vényhozása a képzőművészeti alkotásokon elismert bizonyos jogokat kivéve mindmáig nem terjed ki a műre vonatkozó személyhez fűződő jogok biztosítására, a common law deliktumok körében hagyva azt.

2.2. Már az első copyright törvény alkotásakor kitűnt azonban, hogy a tulajdon hagyományos fogalma nem alkalmazható maradéktalanul a szellemi alkotások védelmére. A dologi tulajdonra építkezés nem vezethetett kellő védelemre a műnek példányai többszörözésétől eltérő, például előadás formájában történő *nem dologi felhasználásával* szemben. A műpéldányok tulajdonosa nem birtokolhatta az azokban foglalt művet. Másrészt a kiadatlan mű kéziratán fennálló örökös common law tulajdont a mű kiadásával felváltó tételes jogi „Copy Right of Books” eleve a tulajdon intézményétől idegen *időbeli korlátozással* született, mert a kiadók versenye magánjogi alapokon sem tűrte újabb örökös monopóliumok keletkezését. A további fejlődés ezért először az alkotásnak, mint a tulajdon tárgyának a dologi hordozójától való elválasztását, „szellemiesítését”, majd a szellemi alkotások védelmének természetjogias tulajdoni koncepciójától a közhasznúság pozitív jogi célja irányában történő *elmozdulást* vonta maga után.

1747-ben W. Warburton, Pope irodalmi hagyatékának gondozója, a Parlament egyik tagjához az irodalmi tulajdonról („*literary propriety*”) névtelenül írt nyílt levelében tovább fejlesztette Locke elméletét, kiterjesztve azt *nem dologi, szellemi termékeken való tulajdonszerzés* eseteire (A letter from an author to a member of Parliament; concerning literary Propriety, London). Kimutatta, hogy a könyv nem azonos a benne felhasznált *írásművel*, amelyet annak szerzője szállít, és amin megalkotásával saját tulajdont szerzett, amit jogként kell védeni (3. old.) és amit csak a szerző saját kizárólagos hasznára lehet többszörözni (9. old.). Hasonlóan kimutatta a *találmány* tulajdoni különállását is az azt megvalósító szerkezettől, az utóbbi megvalósításában azonban a mechanikai kivitelezőnek a könyvnyomtatóhoz képest nagyobb szerepét ismert fel, aminek következtében szerinte „a feltalálónak nincs tökéletes tulajdonjoga a találmányán” (9. old.). Hasonló megfontolások alapján fejtette ki Fichte 1793-ban, hogy a valamely könyvben közölt elgondolások közkinccsé válnak mindenki számára, a feldolgozásukkal formált *kifejezésükön a szerzőnek van elidegeníthetetlen tulajdona*, míg a könyv példányai a kiadó elidegeníthető tulajdonát képezik (Beweis der Unrechtmäßigkeit des Büchernachdrucks. Berliner Monatsschrift, Vol. 21., 443. old. és köv.).

A 18. század végén kibocsátott francia forradalmi dekrétumok a törvényhozás rangjára emelték az *irodalmi és művészeti tulajdon* fogalmát. Az emberi és polgári jogok 1789. évi Nyilatkozata 2. cikkelyében elismert négy természetes és elidegeníthetetlen emberi jog, a szabadság, a tulajdon, a biztonság és az elnyomással szembeni ellenállás jogai közül a tulajdonhoz való jog kibontásával megszületett a *szellemi* tulajdon általános polgári jogi kategóriájának magva. Ennek alapján már 1791-ben lehetővé vált az írói művek engedély nélküli színházi előadásával szembeni tulajdonjogi védelem is.

2.3. A jogfejlődés hamarosan szembesülni kényszerült a szellemi alkotásokon meghatározott jogok *tulajdoni minősítéséből adódó visszásságokkal* és gyakorlati következtésekkel. Nemcsak azért, mert a szellemi tulajdon tárgya nem birtokolható és ubi-quitása a hagyományos tulajdonjogi védelemtől eltérő szankciórendszert igényelt, vagy mert a szellemi tulajdonjog időben szükségképpen korlátozandónak bizonyult; hanem azért is, mert a természetjogi igazolást kapott tulajdonjoggal nem igen volt összeegyeztethető a szellemi alkotások jogának eltérő fázisú fejlődéséből adódó, mindmáig jellemző és nehezen felszámolható territorialitása sem. Az *Egyesült Államok* alkotmánya által a Kongresszusnak a szerzői és feltalálói jogoknak „a tudomány és hasznos művészetek előmozdítását” szolgáló biztosítására adott felhatalmazás ezért már 1787-ben a természetjogias common law tulajdoni koncepciójától való elhatárolódást és a *közhasznú-*

ságot szolgáló pozitív jogi megközelítést tükrözte. A Kongresszus Szabadalmi Bizottsága 1838. június 25-i jelentésében a brit állampolgárok szerzői jogainak Egyesült Államok-beli elismertetésére irányuló törekvései kapcsán leszögezte, hogy „Nemzetek viszonylatában sohasem tekintették a copyright intézményét tulajdonnak, ...és az sohasem minősült külföldi felhasználással szembeni védelem tárgyának.” A tulajdonjogtól való elhatárolódás elsősorban a szerzői jog fejlődésében izmosodott. Az Egyesült Államok copyright törvényének 1909. évi reformját célzó tervezet indokolásában (H. Rept. No. 2222., 60th Cong. 2d. sess.) leszögezték, hogy „A szerzői jogi jogalkotásnak törvénybe iktatása nem valami természetes jogon alapul,mivel a Legfelsőbb Bíróság úgy tartotta, hogy a jogok merőben törvényből fakadó jogok...” Az 1976. évi copyright reform során ennek megfelelően megváltoztatták a törvényben maradt, még Stuart Anna királynő statútumából átvett tulajdonjogi terminológiát is, „proprietor of copyright” helyett a „copyright owner” kifejezést iktatva be. Ma már az angol jog is ezt a megjelölést alkalmazza. Az európai kontinensen először az 1867. évi bajor szerzői jogi törvény szakított a tulajdonjogi felfogással, már címében is „szerzői jogot” (Urheberrecht) és nem szerzői tulajdont említve.

2.4. A tulajdonjogi koncepció amerikai eredetű megkérdőjelezése Európában, mindenek előtt a kontinensen, egyre inkább a kizárólagosság forrásaként elismert alkotók személyes érdekeinek figyelembe vételével járt együtt. Az újszerű megközelítés szintén a szerzői alkotások jogvédelme körében kristályosodott, ám idővel a szellemi termékek más eredeti jogosultjaira, így a feltalálókra, majd az úgynevezett szomszédos jogi teljesítmények létrehozóra is kihatón.

2.4.1. Franciaországban a bírói gyakorlat érlelte meg a 19. század végére a szerzők műveikkel kapcsolatos személyiségi érdekvédelmét, sajátos „droit moral” (szellemi érdeket védő, „erkölcsi” jog) biztosítása formájában, pragmatikusan, a felmerülő szerzői igényeknek megfelelően. Nem az általános értelemben vett, magára a személyre, így a szerző személyére is vonatkozó személyhez fűződő jogból („droit de la personnalité”) következett; a mű megalkotásával keletkezik és a műre vonatkozóan illeti a szerzőt. Több, az idők folyamán elismert részjogosítványból tevődött össze, amelyek egy része a jogosítvány gyakorlásával vagy a szerző halálával megüresül, mint a mű nyilvánosságra hozatalának vagy a nyilvánosságból való visszavonásának jogosítványai. A droit moral élők között elidegeníthetetlen, örökös, a nyilvánosságra hozatal jogát tekintve csak meghatározott körben, egyébként azonban – a szerzőség elismerésére irányuló és a mű megváltoztatásával szembeni jogosítványai tekintetében – a Code Civil szabályai szerint örökölhető. Először 1957-ben kodifikálták az irodalmi és művészeti tulajdonról alkotott törvényben, a vagyoni szerzői tulajdonjog mellett biztosítva a droit moral-t és megerősítve a gyakorlatban kialakult és a szerzői jog eredeti, egységesen vagyoni jogi felfogását felváltó dualista koncepciót. Ezt a törvényi koncepciót 1985-ben annyiban módosították, hogy az új törvény már címe szerint sem eleve tulajdonról, hanem a szerzői jogról (és meghatározott, azzal szomszédos jogokról) szól, és azon belül határozza meg a szerző jogait. A szerzői jog természetét azonban a módosítás nem érintette, azt az új szabályozás változatlanul nem dologi kizárólagos tulajdonjogként határozta meg, amelynek tartalma szellemi és erkölcsi, valamint vagyoni természetű jellemzőkből („attributs”) áll. A szellemi tulajdonról szóló 1992. évi kódexbe foglaláskor új rendszerbe igazították a korábbi törvény rendelkezéseit, amelynek keretében a szerző személyéhez tapadó jogok csokorba gyűjtve a vagyoniak előtt nyertek felsorolást, most már többes számú (droits moraux, erkölcsi jogok) megjelöléssel. A francia elmélet a szerzői jog egybefoglaló fogalmának jegyében módosított dualizmust hangsúlyoz, a szerző változatlanul kétféle szabályozásban részesített erkölcsi, illetve vagyoni jogait egyazon tulajdonjog különböző tényezőiként fogva fel, ám a személyhez fűződő összetevők meghatározó voltának hangsúlyozásával.

2.4.2. Az angol copyright szabályozás az eredetileg egységesen vagyoni jogi vágyánról a törvény 1988. évi újrakodifikálásakor dualista szemléletre tért át, a teljes IV. fejezetet a szerzők műveire vonatkozó „erkölcsi jogok” (moral rights) szabályozásának szentelve. Ezek személyhez fűződő jellegét azonban lerontja, hogy írásban le lehet róluk mondani [„waiver”, 87. § (2)].

2.4.3. Közép-Európában német nyelvterületen Kant már 1785-ben úgy következtetett, hogy „valamely könyvben, mint írásműben, a szerző beszél olvasóihoz; és aki azt nyomtatta, példányain keresztül nem önmagáért szól, hanem teljességgel a szerző nevében.” Majd hozzátette, hogy a beszédek, mint műveletek (operae) „kizárólag a szerző személyének tudandók be és annak azokon elidegeníthetetlen joga (ius personalissimum) van ahhoz, hogy mindenki más révén mindig saját maga beszéljen...” (Von der Unrechtmäßigkeit des Bücherabdrucks. Berlinische Monatsschrift, Vol. 5., 403. old.).

Jó száz évvel később Kohler is bírálta a szellemi tulajdon fogalmát, mivel „téves abban, hogy azonosít, ahol csak analógiáról lehet szólni”. Helyette a szabadalmi és szerzői jogra egyaránt alkalmazandó „anyagtalán javak jogának” (Immaterialgüterrecht) gyűjtőfogalmát vezette be és fő feladatként az anyagtalán jogtárgy „quasi dologi” sajátosságának megragadását jelölte meg (Das Immaterialgüterrecht und seine Gegner, Buschs Archiv 47., 1887). Kohler azonban az anyagtalán javak jogát merőben vagyoni jogi kategóriának tekintette, Kant személyközpontú jogi megközelítését „egy nem jogási zseni kalandos szüleményének” minősítve (Die Idee des geistigen Eigentums, 1894. 7. §). Kohler koncepciója ugyan egyértelműen elhatárolta a szerzői és feltalálói jogokat a tulajdon kategóriájától, a szellemi munka személyhez fűző következményeit azonban figyelmen kívül hagyta. Az anyagtalán javak vagyoni fogalmával végső soron olyan egyéb, a hagyományos „res incorporalis” fogalma alá soroló eszmei javakkal rokonította a szellemi munkával közvetlenül létrehozott eredmények meghatározott körét, mint a hagyaték, a közös dologon fennálló eszmei tulajdonhányad, a pénzbeli követelés és a követelések általában, vagy az újabban tért nyerő dematerializált értékpapírok.

Otto von Gierke viszont 1895-ben a személyhez fűző gyökerekhez nyúlt vissza (Deutsches Privatrecht, I. kötet, 2. könyv, Különös rész, Személyi jog, IV. fejezet: Személyiségi jogok). A nevesített személyiségi jogok körében az árnyjelzőkön fennálló jogokat a névjoggal közös cím alatt tárgyalta, a szerzői és feltalálói jogokat külön-külön címek alatt. A szerzői jogot olyan, a szerző alkotótevékenységéből folyó jognak minősítette, amelynek tárgya a szerző személyiségi szférájának részét képező szellemi mű. A szerzői jog lényegéből következő elidegeníthetlenségét tanította; ő szögezte le először, hogy csak annak gyakorlását lehet másra átruházni. Ez az eredendően személyiségi jog szerinte gyakorlása során vagyoni jogosítvánnyá is kiteljesedhet, azonban nem szükségszerűen, hiszen olyan művön is fennáll szerzői jog, amelynek nincs piaci értéke, vagy amelyet sohasem hasznosít szerzője. Az általa műve felhasználását illetően másra ruházott új jog leányjogként viszonyul a szerző anyajogához. Gierke szerint a feltalálói jog is szellemi alkotásból ered és a szerzői joghoz hasonlóan személyiségi jog, amelyet egy szellemi terméken mint meghatározott személyiségi szféra alkotórészén biztosítanak. „A találmányi gondolat a szellemi múltén is nagyobb mértékben kivonja magát a polgári tulajdonnal összehasonlítható uralom alól. Az anyagtalán javak jogának elmélete még a szellemi műhöz viszonyítva is kevésbé képes a feltalálói gondolatnak azt a tárgyszerű önállóságát... kimutatni, ami szükséges lenne a feltalálói jognak a testetlen javakon fennálló dologi jogi fogantatású uralom nézőpontja felőli magyarázatához” (859. old.).

A szellemi termékek jogának lényegét kutató elméleti elemzések az 1895-ben született osztrák szerzői jogi törvényben éreztették először a jogalkotásra kifejtett hatásukat. E törvény szerint a szerzői jogokat csak felhasználásuk tekintetében lehetett másra ruházni, egyébként azok a szerzőnél maradtak. Ezt a koncepciót

építette tovább az 1936. évi osztrák szerzői jogi törvény, amely egyrészt nevesítette a szerző szellemi érdekeinek (geistige Interessen) védelmét szolgáló személyhez fűződő jogokat, másrészt, a filmszerzők jogainak kivételével, a vagyoni szerzői jogokat a szerzői személyiségi jogokkal együtt a szerző személyéhez tapadónak nyilvánította. Különbséget tett a szerző értékesítési jogai (Verwertungsrechte), és az általa jogosítottaknak engedett felhasználási jogok (Nutzungsrechte) között. Utóbbi jogokat a szerző vagy örököse a felhasználás engedélyezésével keletkezeti anélkül, hogy saját jogától megvált volna. Amennyiben az engedélyezett felhasználási jog kizárólagos, az a szerző –akár előzetesen adott– hozzájárulásával forgalomképes (másokra átruházható, következésképpen akár vagyoni apportként is gazdasági társaságra ruházható), és a jogosított felhasználó által perben is érvényesíthető. A 19. század végére tehát létrejött a szerzői jog egységes, a műre vonatkozó szellemi érdekeket védő és a vagyoni értékesítést lehetővé tevő jogosítványok gyakorlatilag elválaszthatatlan voltát és egyaránt kizárólagos engedélyezési jogban tetőző jellegét tükröző *monista* szabályozás, amely a szerzői jogot a maga egészében a szerző személyéhez fűződőnek és alapvetően elidegeníthetetlennek nyilvánította, a védelmi idő leteltével a szellemi érdekeket védő jogosítványoknak is véget vetve. Ezt a koncepciót tette magává a Német Szövetségi Köztársaság 1965. évi törvénye is, E. *Ulmer* elméleti alapvetésével.

A szerzői jogot egészében a szerző személyéhez kapcsoló *monista* felfogáson alapult az 1956. évi román, az 1965. évi cseh-szlovák és lényegileg az 1969. évi, továbbá alapvetően, a szerzői jog elidegeníthetőségét csak meghatározott kivételek esetében engedő 1999. évi magyar szerzői jogi törvény is. *Monista* alapon szabályozza a szerzői jogot az 1992. évi új svájci szerzői jogi törvény is, azonban, a magyar szabályozáshoz képest fordított megközelítéssel, alapszabályként az egységes szerzői jog élők közötti elidegenítését engedve, ez alól állapítva meg kivételeket.

2.4.4. A szellemi alkotásokon fennálló kizárólagos jogoknak a tulajdonjogtól való elhatárolása a 19. század derekától a *magyar* jogászokat is foglalkoztatta, anélkül azonban, hogy ennek a jogterületnek lényegi meghatározása terén a második világháborút megelőző polgári jogi kodifikációs törekvések számára hasznosítható eredmény született volna. *Szemere* Bertalan az 1844. évi, az országgyűlés mindkét háza részéről jóváhagyott, a király által azonban alá nem irt és az elbukott szabadságharc után a napirendről lekerült szerzői jogi törvény javaslatának indokolásában felülemelkedett az akkori még a külföldi jogalkotásban egyaránt uralkodó és a jogi megközelítést leegyszerűsítő tulajdonjogi felfogáson: „...én mindennek fejtegetésébe nem bocsátkozom, ...mivel itt nem a tudomány, de a törvényhozás terén állunk, s ha a philosophia anyja is a törvényhozásnak, de ez újszülött, amely mindig az idő és körülmények befolyása alatt növekedik fel.” Az első, 1884. évi szerzői jogi törvényünk előkészítése során *Kováts* Gyula viszont már bírálta a tulajdonjogi koncepciót és eredménnyel javasolta a sajátlagos „szerzői jog” máig is használatos fogalmát (Az írói és művészi tulajdonjog, 1879. Havi Szemle, I–V. folyt.). Rámutatott a szerzői jog személyhez fűződő jellegére is: „A kiadó megveszi a munkát, mondjuk, de azért a szerzői jog, a személyes jog nincs elidegenítve. A szerzői jogéletnek egyéb alakulatai is a tiszta vagyoni jogi felfogás ellen szólnak.” Első szerzői jogi törvényünk ezt annyiban tükrözte, hogy 4. §-ában kimondta: a szerzői jog, amíg fennáll, végrehajtás tárgya nem lehet. 1900-ban *Grosschmid* a szerzői jogot, a védjegy-jogot és a szabadalmat annyiban határolta el a tulajdonjogtól, hogy azok nem koncentrálnak dologra, a kizárólagossági jogból folyó tilalmak cselekvési nemekkel vannak körülrva. Ezért ezeket „nem dologi absolut jogoknak” minősítette, azonban tekintet nélkül tárgyuk szellemi alkotás jellegére. Ennek következtében egy sorba helyezte az utóbbiakra vonatkozó jogokat a malomtartási vagy a vadászati joggal [fejezetek, XVI. C) b) (138. §) 30. jegyz]. Ugyanakkor, *Kohler*rel ellentétben, „materiális, kiható” jognak nevezte a szellemi termékeken biztosított joga-

kat, szemben az „*immateriális*, beható, az embernek saját személyre vonatkozó” jogokkal, a tulajdonképpeni személyiségi jogokkal (uo. 32. jegyz.) Ez a különbségértel példailag megengedi előbbieket örökölhetőségét. Jó másfél évtizeddel később *Szladits* Károly „tulajdonhoz hasonló kizárólagos jognak” minősítette a „bizonyos vagyonértékű eszmei javakon” biztosított jogokat, anélkül, hogy közelebből minősíteni kívánta volna azokat. (A magyar magánjog vázlat, 1917.; 22. §: Az eszmei javakon való jogok, 92. old.). Az 1921. évi, merőben vagyoni jogi szerzői jogi törvény meghozatala után a festőművész bíróság által elismert jogát a kontár átfestéssel szembeni tiltakozáshoz mint a művész a szerzői jogon *felül* megillető személyiségi jogot értékelte (Magánjogunk újabb szabályai, 1926. 37. old.). A Berni Unió Egyezmény 1928-ban felülvizsgált szövegének 1931. évi hatálybaléptetése után a Kuria mondta ki, hogy a szerzői jog átruházása esetén is, a védelmi idő lejártáig a szerzőnél maradnak meghatározott, személyhez fűződő jogosítványai (P. I. 348/1932). A szerzői jog terén nagyot lépett előre *Balás* P. Elemér, akinek 1934-ben megbízásra készült, ám a közbejött politikai viszonyok miatt csak 1947-ben kiadott szerzői jogi törvényjavaslata már első szakaszában leszögezte, hogy „a szerzőnek joga van a törvény és mások jogának korlátai között arra, hogy személyiségét alkotására vonatkozóan szabadon érvényesíthesse.” A *Szladits* szerkesztette Magánjog Szerzői Jog c. fejezetében pedig ezt írta 1941-ben: „Gyökere a szerzői jognak a személyiségi jogba nyúlik le, technikusnak kidolgozott szabályai a dologi joggal rokon vonásokat mutatnak” (664. old.).

2.5. Az eredetileg a szerzői jog körében kristályosodott személyhez fűződő jogok törvényi elismerése nem maradt hatástalanul a szellemi alkotások más területein sem. Az ipari tulajdon védelmére létesült Párizsi Unió Egyezmény 1934. évi londoni felülvizsgálata során beiktatták a 4ter cikket, amely szerint a *feltalálót* megilleti a jog, hogy e minőségében a szabadalmi okmányban feltüntessék. Ezt a jogot biztosítja a feltalálónak az 1973. évi Európai Szabadalmi Egyezmény 62. cikke és a magyar 1995. évi XXXIII. törvény 7. §-a is. Szabadalmi törvényünkkel összhangban biztosítja jogunk az *ipari minta vagy topográfia szerzőjének* személyhez fűződő jogát. Az *előadóművészek* személyhez fűződő jogait a Szellemi tulajdon Világszervezete (WIPO) 1996. évi, még hatályba nem lépett, az előadásokról és hangfelvételekről szóló egyezménye 5. cikkében a Berni Unió Egyezményben előírányzott szerzői személyhez fűződő jogoknak megfelelően határozza meg. Szerzői jogi törvényünk 75. §-a szabatosan meghatározza az előadóművészek nevük feltüntetéséhez és előadásaik eltorzítása vagy becsületüket, jó hírnevüket sértő megváltoztatása elleni védelemhez való jogait.

2.6. A szellemi alkotásokon fennálló jogok minősítésének a személyiségi jogi gyökerek felé tájolódnása Magyarországon is párhuzamosan bontakozott ki az emberi személyiség természetes szabadságon alapuló jogai elismerését a 19. század folyamán felváltó pozitív jogi szabályozással. Európa-szerte törvényi védelemben részesítették a személyiség lényegi tulajdonságát, az ember *általános magánjogi jogképességét* és fokozatosan utat tört magának a személy *alapvető érdekeinek diszkriminációtól mentes törvényi védelmére*, azok megsértését a személyiség jogának sérelmeként értelmezve. Az 1881. évi svájci Obligationenrecht (lényegében kereskedelmi törvény) már *általános személyiségvédelmet* ismert el, kártérítés mellett *pénzbeli nem vagyoni elégtételt* rendelve annak a javára, akit személyi viszonyaiban súlyosan és felróhatóan megsértettek [55. § (1911 óta 49. §)]; a személyiségi jogvédelem kiépítése a bírói jogalkalmazásra maradt. Megkezdődött a személyiségvédelem *alanyi jogok* formájában történő, nem kimerítő *nevesítése* is. Az 1896. évi *német* BGB kizárólagos jogok felróható megsértése cím alatt írta elő, hogy aki más életét, testi épségét, egészségét, szabadságát, tulajdonát vagy egyéb jogát gondatlanságból és jogtalanul megsérti, az ebből eredő kár megtérítésével tartozik; testi sértés, szabadság megvonása és nőekkel szembeni nemi erőszak esetén a sértett nem vagyoni kárért is

méltányos pénzbeli kártalanítást igényelhet (823., 847. §§). A francia magánjogban a magánélet tisztelgetben tartásához való tág ölelésű jogot emelték törvénybe (a Code Civil 1970. évi módosításakor beiktatott 9. §), amire az emberi és polgári jogok forradalmi nyilatkozata még nem tért ki. A francia kódex az elszennvedett kár reparációját is biztosítja. A magyar magánjogi törvény sokban a német és svájci jogot is figyelembe vevő, 1928-ra elkészült javaslata (Mtj.) általános jogként határozta meg „a személyiség jogát” (III. fej.), mindenkinek alanyi jogot biztosítva személyiségének szabad érvényesítésére, a törvény és mások jogai korlátai között; erről a jogról nem lehet lemondani, sem annak gyakorlását jóerkölcsbe ütközőben korlátozni (107. §). A Mtj. kiemelte a személyiség meghatározott objektivációinak védelmét, a névjog és a képmáshoz, valamint levéltitkokhoz fűződő jogos érdekek védelmének bevezetésével és tetelesen meghatározta a személyiségi jogsérelem sajátos szankcionálásának a ma hatályos intézkedések skálájához közelítő eszköztárát (108). A személy ellen irányuló tiltott cselekmények meghatározásakor azonban lényegében nem terjeszkedett túl az ókori gyökerei inuria deliktumok körén (II. fej. 1. cím) és a nemvagyonai kártérítés lehetőségét is csak meghatározott rendkívüli esetben, számos feltételhez kötötten irányozta elő. Az Mtj. a korabeli magánjogi törvényhozásnak megfelelően nem terjedt ki a szellemi alkotásokon fennálló személyhez fűződő jogok néven nevezésére. Az általános személyiségvédelem javaslatba foglalt szabálya azonban szokásjogi keretben biztosíthatott a Kúriának a szerzői személyiségi jogok Berni Uniós Egyezménynek megfelelő, már említett védelméhez, a szerzőség elismerésére irányuló különös jog és a mű megváltoztatása elleni fellépést eredetileg csak a becsület és jóhírnév mindenkit megillető védelme alapján lehetővé tevő személyiségi jog meggyökeresítéséhez.

2.6. A szellemi alkotásokon fennálló jogoknak a polgári jog rendszerébe illesztésével kapcsolatos dilemma a különböző tétel-tes jogi megoldások és jogelméleti megközelítések tükrében abból adódik, hogy minősítésük a tulajdonjog és a személyiségi jog kategóriái között ingázik, e két alapvető jogintézmény erőterébe fogva, noha a szellemi alkotások közös lényegüket tekintve egyik alá sem vonhatók aggálytalanul. *Önálló helyet* követelnek maguknak, a kérdés csupán az, hogy a tulajdonjog, vagy a személyiségi jog vonzásába esnek-e inkább.

3. A szellemi alkotások jogának heterogén jellege

3.1. A szellemi alkotások jogának a polgári jogágon belüli *egységes jogterületként való telepítését nehezíti a szellemi alkotásoknak nevezett kör heterogén összetétele* is. A nem dologi jellegüknek fogva egybefogott jogtárgyak köre nem csupán alkotás jellegű termékeket (pl. művek, szabadalmazható találmányok, ezek törvényi fogalmát nem kimerítő ipari vagy használati minták, felfeztető áramkörök topográfiái, újítást jelentő műszaki illetőleg szerzési megoldások), hanem *teljesítményeket* (pl. előadás, hangfelvétel, vezetékes vagy vezeték nélküli műsorszolgáltatás, filmalkotás rögzített formába öntése, adattár létrehozása és működtetése, az angol jogban a tipográfiai elrendezés is), árukra, szolgáltatásokra vagy vállalatokra vonatkozó *sajátos jelzőket* (pl. védjegy, földrajzi árujelző, kereskedelmi név), ismeretű szűrt *tapasztalatokat* (know-how) is magába foglal. Mindezek *együtt* nem jelölhetők sem a „szellemi alkotások” szűkebb, sem a „nem dologi javak” tágabb ölelésű fogalmával; ezzel szemben valamennyien sajátos szellemi termékek.

Ugyancsak eltérnek egymástól a jelenlegi jogunkban a „szellemi alkotások” területéhez tartozó jogtárgyak aszerint, hogy *szubjektíven* eredetiek és elválaszthatatlanul létrehozójuk személyéhez kapcsolódóak-e, mint a szerzői művek vagy a szomszédos jogi teljesítmények, a kereskedelmi név, vagy akár a személyes tapasztalásból leszűrt titkos és lényeges know-how; vagy inkább *objektíven* újnak kell lenniük, mint a szabadalmaknak, a használati és

ipari mintáknak, kivitelezésmintáknak, újításoknak, védjegyeknek. Különböző a különféle szellemi termékeken keletkező kizárólagos jogok törvényi megadásának módja is: *létrejöttükkkel* keletkezik-e rajtuk a törvény által meghatározott alanyi jog, mint a szubjektíven eredeti termékeken, vagy csak újdonságuk vizsgálatát követő, bejelentésük időpontjára visszaható *bejegyzéssel*, mint a találmányi szabadalom, mintaoaltalmak vagy védjegy esetében. Az EK jogában a licenc szerződések tárgykörében kristályosodni látszik a „technológia” nevesített termékfogalma is, valamely szabadalom és a vonatkozó know-how együttesét is felölelően (a kartelltilalom alól csoportmentesítést adó 240/96 EK Bizottsági Rendelet preambulájának 4. pontja, 1. cikke, 10. cikke 7. pontja). A jogterület egységes meghatározásának kulcsa ezért csak különböző szakterületei közös *nevezőjének* megállapítása, egyrészt a különböző jogok különféle *tárgyaira jellemző azonos sajátosság*, másrészt az azokon biztosított különböző kizárólagos jogok keletkezését *kiváltó személyes tevékenység* vonatkozásában.

3.2. A jogfejlődésből kitűnik, hogy a szellemi termékeken törvényben biztosított kizárólagos jogok minden esetben *nem dologi termékek létrehozására közvetlenül irányuló szellemi munkára* tekintettel illetik meg létrehozójukat, függetlenül a szellemi erő kifejtés mértékétől és attól, hogy létrehozásuk tényénél fogva, vagy bejelentésüket követő hivatali aktussal nyernek-e elismerést. Átfogóan tehát valaminő *szellemi munka törvényben meghatározott közvetlen és nem dologi eredményének* védelméről, ennek megfelelően *szellemi termékek jogáról* illetőleg a *szellemi termékeken biztosított kizárólagos jogokról* van szó.

A szellemi termékekre vonatkozó alanyi jogi védelmet továbbá minden esetben *létrehozójuk* javára keletkezteti a törvény, eredendően a szellemi tevékenységet kifejtő természetes személy javára, a fejlődés során kialakult esetekben a természetes személy vagy személyek szellemi tevékenységét szervező jogi személy javára is. Az eredő pont végső soron minden esetben a terméket létrehozó *személy*, ami a szellemi termékek sajátos jogterületét a *személyhez fűződő jogok vonzáskörébe* hozza.

3.3. Mindennek fényében *nem minősíthető szellemi terméknek pl. a földrajzi árujelző*, sem a dologi termék eredetének, sem a származásának megjelölése, mivel annak tartalma objektíven adott és létrehozása nem szellemi munka eredménye. Azonos földrajzi árujelző *önmagában* – ha nem minősül árut vagy szolgáltatást egyébként is megkülönböztető tanúsító védjegynek („generic trademark”) – *a valóságnak megfelelően* szabadon használható. Csupán célszerűségi szempontok miatt, „jelző” funkciója révén sorol az árut vagy szolgáltatást jelölő védjegy mellé; amíg azonban a védjegy kizárólagos jogot biztosít a törvény, addig utóbbiak *megettésztő* használatát lényegében versenyjogi alapokon tiltja. Azonos földrajzi árujelzőt bárki használhat, akinek áruja azonos földrajzi helyről származik, vagy akinek az onnan származó árujára az adott földrajzi környezetből fakadó tényezők jellemzőek. Nemzetközi téren az ipari tulajdon oltalmára létesült 1883. évi Párizsi Unió Egyezmény az ipari tulajdon körébe vonja ugyan a földrajzi árujelzőket (10. cikk), azonban nem azok meghatározott személyt illető oltalmát, hanem *hamis* földrajzi megjelölések tilalmát írja elő. A következő cikkben pedig a tisztességtelen verseny elleni oltalom körében *általában tilt* minden olyan megjelölést vagy utalást, amelynek kereskedelmi használatára alkalmas arra, hogy a közönséget az áruk természetét, előállítási módját, jellemzőit stb. illetően megtévesztse (10 bis cikk).

A tisztességtelen verseny elleni oltalmat az iparjogvédelem közfelfogásban élő tulajdoni felfogásának jegyében a Szellemi Tulajdon Világszervezetét létesítő 1967. évi egyezmény is a szellemi tulajdon fogalmába sorolja. [2. cikk (viii)], noha nyilvánvaló, hogy *a verseny tisztaságára irányuló érdekek védelme alapvetően nem másokat kizáró alanyi jogokon alapul*. Polgári törvénykönyvben nem illeszkedik sem tulajdonjogi, sem személyiségvédelmi alapon, a Ptk. csupán a tisztességtelen verseny tilalmának megszegésével okozott kár megtérítésére nézve irányadó.

Ugyanakkor a szellemi termékekre vonatkozó jogok védelme nem olvasható a személyek önmagukra irányuló („beható”), az ókori iniuria keresetre visszavezethető személyvédelem körébe sem, amihez a nevesítő jogfejlődés tükrében lényegében az élethez, testi épséghez, szabadsághoz, becsülethez, később a névhez, a levéltitokhoz és a magánszférához, valamint a hangfelvételhez és a képmáshoz való jogok soroltak. A *szellemi termékekre vonatkoztatott, „kiható” személyes jogviszonyok az általános személyiségi joghoz rokonuló, ám sajátlagos jogterület* elismerését kívánják.

Természetesen adódnak kumulatív védelmet eredményező dogmatikai *átfedések*, így például a kereskedelmi névre vonatkozó speciális jog és az általános névjog polgári jogi védelme vonatkozásában, vagy a „know-how” védelme és az üzemi vagy üzleti titok általános személyiségi jogi, illetőleg a tisztességtelen verseny elleni védelem körébe eső védelme tekintetében. Ilyen átfedések a szellemi alkotások jogterületén belül is adódnak, például iparművészeti alkotások szerzői jogi és mintajogi, kumulált védelmét eredményezve, ahol ezt a törvény nem korlátozza.

Adódnak továbbá *határterületek*, így például a biotechnológia körében a felfedezéseknek a senki földje és a szabadalmazható találmányok mezsgyéjén, ahol szabadalmazhatónak bizonyult a genetikai információt tartalmazó, természetes környezetéből izolált és biológiai rendszerben reprodukálható vagy reprodukálható anyag illetőleg az előállításához vezető eljárás, akkor is, ha az ilyen biológiai anyag korábban már előfordult a természetben, ahol eredeti összefüggéseiben felfedezték [98/44 EK Irányelv a biotechnológiai találmányok jogi védelméről, 2. cikk (1) be., 3. cikk].

4. Személyiségi jog vagy tulajdonjog?

4.1. A szellemi termékek széles skáláján a létrehozójuk személyéhez fűző elemek *személyiségi jogi értékelésükhöz* vezettek. Az alkotói jogok szabályozásának mikéntjéért ezért az általános személyiségi jog és nevesített összetevő jogai jogrendszeren belüli besorolása is érintette. A természetes emberi jogok tételezéséből pozitív jogalkotás tárgyává vált és a polgári jog által a vagyoni jogok mellett felkarolt személyiségi jogok a 20. század folyamán fokozódó mértékben és egyre több országban a polgári jog keretein túllépve, *alkotmányos alapjogok* szintjére emelkedtek, amelyek a törvényhozást, végrehajtó hatalmat és az igazságszolgáltatást egyaránt kötik. Az 1958. évi francia alkotmány az 1946-ban szövegezett alkotmány preambuluma is épít, amely szerint „a *személyiség védelme* a személyes szabadság nagy fontosságú részének” tekintendő. A személyiségvédelem keretében az alkotók jogát 1919-ben kifejezetten is biztosította a Weimari Alkotmány, amelynek 158. cikke szerint „A szellemi munka, a szerzők, feltalálók és művészek joga a Birodalom védelmét és gondoskodását élvezzi”. Az 1949. évi német alkotmány (Grundgesetz) ezt a nevesített védelmet már nem tartalmazza, de az alkotók szellemi érdekeit is védi az emberi méltóság és *elidegeníthetelen emberi jogok védelmét* általában előíró 1. cikkével, valamint a személyiség szabad kibontakoztatásának jogát biztosító 2. cikke (1) bek.-e révén.

Megjegyzendő, hogy a szellemi alkotásokra vonatkozó személyhez fűződő jogviszonyok védelme nem vezethető le a szabad vélemény-nyilvánítás jogából, amivel sokszor összefüggésbe hozzák. Az alkotó tevékenységhez való jog nem azonos az alkotással létrehozott termékre vonatkozó személyhez fűződő jogokkal, amelyek önálló nevesítést kívánnak. Ennek figyelembevételével a hatályos magyar alkotmány az emberi méltósághoz való veleszületett jog biztosításával [54. § (1)] csak szűkös támpontot nyújt a létrehozott alkotásra vonatkozó személyiségi érdekek védelmére, a polgári jogra hagyva a vonatkozó jogok megalapozását. Ugyanakkor a nemzeti törvényhozásoknak szem előtt kell tartaniuk, hogy a természetes személy alapvető jogai *mint emberi jogok* a második világháború után az alkotmányos alapjogok szintjéről az *egyetemeség igényével tovább emelkedtek a nemzetközi*

közjog szintjére, ami védelmüket az egyes államok kötelességévé teszi. Az idevágóan vállalt nemzetközi jogi kötelezettségek és a belső jog összhangjának biztosítását Alkotmányunk 7. §-a írja elő.

Az ENSZ Közgyűlése 1948. december 10-én kinyilvánította az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, amely a 17. cikkében biztosított tulajdonhoz való jogtól függetlenül, önmagukért sorolja az emberi jogok közé az alkotó jogait, amennyiben 27. cikke (2) bekezdésében leszögezi, hogy „mindenkinek joga van minden általa alkotott tudományos, irodalmi és művészeti termékkel („production”) kapcsolatos erkölcsi és vagyoni érdekeinek védelméhez.” Ennek megfelelően lépett hatályba 1975-ben az a két 1966. évi nemzetközi egyezségokmány, amelyekben az ENSZ a Nyilatkozatban foglaltakat nemzetközileg kötelező szerződéses rendelkezésekké formálta. E két okmány közül az egyik a polgári és politikai jogokat szabályozza; a másik, a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, amelynek részes államai a 15. cikk (1) bek.-ének c) pontjában elismerik mindenki jogát arra, hogy „minden olyan tudományos, irodalmi vagy művészeti termék („production”) tekintetében, amelynek szerzője, erkölcsi és anyagi érdekei védelemben részesüljön.” Ennek az egyezségokmánynak ma már több, mint 140 ország szerződő állama, köztük az Amerikai Egyesült Államok és Kína kivételével minden szellemi termékek jogvédelme szempontjából is jelentős állam. Magyarország az 1976. évi 8. tvr.-ben tette közzé. Ez az egyezségokmány jelentős lépés a szellemi termékek joga territorialitásának felszámolása irányában. Értelemszerűen vonatkozik minden olyan szellemi termékre, amely tudományosnak, irodalminak vagy művészetinek tekinthető, és amelynek létrehozója szerzőnek („auteur”, „author”) minősül. Jogunkban a művek mellett az ipari minták és topográfiai alkotóit is szerzőnek nevezi a törvény és a „szerző” (auctor) fogalmát a jog sokszor az alkotó feltalálóra is érti, így az Egyesült Államok már idézett alkotmánya, vagy akár a találmányok szabadalmi oltalmáról szóló hatályos magyar törvény is, amely pl. a feltalálók szerzőségi részarányairól szól (7. §). Nem szerzői művek esetében az Egyezségokmányban érintett termékek művészeti vagy tudományos minősítése szorult kiterjesztő értelmezésre.

4.2. A szellemi termékek körében az alkotótevékenység különböző foka, minimális szinten maradása (pl. védjegyeknél), vagy éppen hiánya (földrajzi árujelzők esetében), továbbá a létrehozott szellemi termékek kulturális, vagy inkább ipari-kereskedelmi funkciója, nemkülönben a különböző szellemi termékeken biztosított alanyi jogok automatikus, vagy bejegyzéssel történő keletkezése szerinti különbségek, vagy a különböző jellegű jogok védelmi idejének eltérő volta és bizonyos esetekben a jogosult akaratától függő meghosszabbíthatósága a szellemi termékek jogának két nagy területre oszlását eredményezték. A jogi köztudatba ivódott a szerzői jog és az iparjogvédelmi jogosultságok közötti különböztetés, ami a fejlődés során keletkezett újabb jogokat illetően az ún. szomszédos jogoknak a szerzői joghoz társítását és az újabb mintavédelmi, áru- és vállalatjelzői vagy know-how hajtásoknak az iparjogvédelemben sorolását eredményezte. Ugyanakkor fennmaradt az igény a szellemi termékek sajátos jogának rendszerbeli egybefoglalása iránt, ami azonban nem a jogterület lényegi elemzésével, hanem az ipari tulajdon 1883 óta a vonatkozó Párizsi Egyezmény révén nemzetközileg meggyökeresedett gyűjtőfogalmának kiterjesztésével, a „*szellemi tulajdon jogbiztonságot sugalló eszméje*” (Bobrovsky J. MIE 1989. évi programjához csatolt tanulmánya, 21. old.) jegyében tűnt megvalósíthatónak.

A 19. században több irányban is túlhaladott tulajdoni koncepció újraéledését a szellemi termékek árupiaci jelentőségének növekedésével járó jogpolitikai átértékelődésük is segíti (vö. különösen Bobrovsky J.: Iparjogvédelem és csúcstechnika, 1995. 66. old. és köv., „A szellemi szubsztancia és a szellemi tulajdon szerkezete”). A szellemi termékeken meghatározott jogok kizárólagos jellege e jogoknak a tulajdonjogtól való minden külön-

bőzsége ellenére is segíti a tulajdon kategóriája, mint az abszolút jogok köztudatban mélyen gyökerező archetipusa felé tájolásukat. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy amíg gyűjtőfogalomként teret nyer az irodalomban valamint a szellemi termékek egész körét átfogó újabb nemzetközi egyezmények kereteinek meghatározását és az illetékes világszervezet nevét illetően, addig sem az 1886. évi Berni Uniói Egyezmény, sem a szomszédos jogokról szóló 1961. évi Római Egyezmény vagy az 1971. évi hangfelvétel egyezmény, sem a WIPO 1996. évi szerzői jogi és az előadásokra illetve hangfelvételekre vonatkozó egyezményei nem említenek szellemi tulajdont. Ezt a megjelölést – a francia példát követő több „latin” koncepciójú törvényalkotást, így az 1987. évi spanyol kódexet is kivéve – a nemzeti törvényhozások nem igen alkalmazzák. Az EK jogában érthető, hogy a Bíróság az 1957. évi, piacra orientált alapító szerződésben használt, fentebb már hivatkozott „ipari és kereskedelmi tulajdon” fogalmát kiterjesztő értelemben alkalmazza minden szellemi termék vonatkozásában. Az EK szerzői és szomszédos jogi vonatkozású jogforrásaiban azonban a tulajdon kifejezés nem használatos; az Európai Szabadalmi Egyezmény is alapvetően a szabadalom jogosultjáról szól, bár 64. cikke szerint az európai szabadalom tulajdonosának biztosít ugyanolyan jogokat, mint amelyek adott állam nemzeti szabadalmából következnek, IV. fejezete címében pedig úgy szól a szabadalmi bejelentésről, mint tulajdon tárgyáról („as an object of property”, amit a kiadott magyar szövegben tévesen „vagyontárgy” szóval fordítottak). Az Európai Unió Tanácsának a közösségi védjegyről szóló 40/94 EK rendelete viszont eleve a védjegy tulajdonosának minősíti annak jogosultját. Jogunkban a „szellemi tulajdon” megjelölést gyűjtőfogalmi utalásként tartalmazza a „szellemi tulajdonjogok” megsértése folytán alkalmazható vámigazgatási intézkedésekről („border measures”) szóló 128/1997. (VII. 24.) Korm. rendelet címe is. Külön törvényeink azonban szerzőről, feltalálóról, szabadalmasról és védjegyjogosultról, valamint ezek jogairól szólnak, tulajdoni viszonyokra nem utalva. Szabadalmi törvényünk, amely a szabadalmas kizárólagos hasznosítási jogát szabályozza (19. §), a szabadalmas szavatosságára meghatározott *eltéréssel alkalmazza* a tulajdonjog átruházásáért való szavatosság szabályait. Büntető-törvénykönyvünk sem használja akár a szellemi, akár az ipari tulajdon fogalmát; nevesítő módon hamis termékjelzést, szellemi alkotás, találmány, újítás vagy ipari minta bitorlását, szerzői és szomszédos jogok megsértését rendeli büntetni.

Az *Egyesült Államok és Nagy Britannia* copyright törvényeiben is szerzőről és a szerző eredeti copyright jogosultságáról („copyright vests initially in the author”, „ownership of copyright”) szólnak, amikor is az „ownership” a tulajdonhoz képest jogilag tágabb értelemben vett személyhez tartozást jelent. Az Egyesült Államok jogában az alkotót foglalkoztató jogi személy is szerzőnek minősül („is considered as author”); a szomszédos jogok egy részének tárgyait is felölelően a szerzőség műveit („works of authorship”) említik, illetőleg Nagy Britanniában a „copyright művek” kifejezést használják. Szabadalmak vonatkozásában sem a „property” fogalmát, hanem az „ownershipról” kifejezést alkalmazzák. Ezzel szemben az Amerikai Egyesült Államok kormánya és a Magyar Köztársaság kormánya között a szellemi termékek kölcsönös védelméről 1993-ban létrejött megállapodás a „szellemi tulajdonról” szól.

A *német Szövetségi Köztársaságban* is szerzői jogról és iparjogvédelemről („Urheberrecht und gewerblicher Rechtsschutz”) alkotnak törvényeket, az elméletben és gyakorlatban mégis előszeretettel minősítik a szellemi alkotásokon fennálló jogokat szellemi tulajdonnak („geistiges Eigentum”), a szerzői jogot egyenesen elidegeníthetetlen szellemi tulajdonnak („unveräußerliches geistiges Eigentum”), ami árutulajdoni viszonyok között önmagában is fogalmi ellentmondás. Teszik ezt azért, hogy a szellemi termékeken fennálló vagyoni jogosultságok védelmét a német *alkotmányának a tulajdon alapjogi védelmét* előíró 14. cikkére vezethessék vissza, amit közvetlenebbnek és erősebbnek

ítélnék, mint a sérthetetlen és elidegeníthetetlen emberi jogokat általában biztosító 1. cikket és a személyiség szabad kifejtésére irányuló jogot alapító 2. cikket. Figyelmen kívül marad, hogy Németország is részese az ENSZ fentebb említett emberi jogi egyezségokmányának, amely a szellemi alkotásokon elismert jogok védelmét a tulajdon védelméről függetlenül nevesíti. A Szövetségi Alkotmánybíróság ítéletek sorában alkalmazta az alkotmányból folyó tulajdonvédelem szabályait a szerzői és szomszédos jogok vagyoni jogi vonatkozású védelmére, az Alkotmány 14. cikk (2) bek.-éből folyó kötelezettségre is tekintettel, hogy a tulajdonjog gyakorlásának egyben a köz javát kell szolgálnia. Az Alkotmány 14. cikkére hivatkozás ugyanakkor nem terjed ki annak (3) bekezdésére, amely a törvényhozást a tulajdon kisajátításának szabályozására is felhatalmazza.

A szellemi tulajdon fogalma tehát a szellemi termékeken fennálló különféle abszolút jogok leegyszerűsítő foglalatoként használt és a tulajdonjog lényeges tartalmi elemeit figyelmen kívül hagyó, csupán célszerűen orientáló kifejezés, amely nem fejezi ki a közvetlen szellemi munkával létrehozott nem dologi termékeken biztosított jogok sajátosságát; ezért a szellemi termékek jogának a polgári jog rendszerébe való törvényi beépítéséhez nem használható jellemző. Mindennapos tájékozódásunk szempontjából hibátlanul eligazít, ha azt határozzuk meg, hol és mikor kel a Nap, hol és mikor nyugszik; csillagászatilag azonban tudnunk kell, hogy nem a Nap kering a Föld körül, hanem utóbbi forog saját tengelyén.

5. A szellemi termékek joga és Polgári Törvénykönyvünk új kodifikálása

5.1. A szellemi termékek polgári jogi védelmének a polgári törvénykönyvben való *meggyökereztetésének* fenntartása több okból is indokolt. (i) *Először* is szükséges a szellemi termékek jogterületének *átfogó beillesztése jogrendszerünkbe*, ami az egyes szakterületi külön törvényekből nem adódik. (ii) Másrészt kifejezetten biztosítani kell a *Ptk. együtthatható (vagy mögöttes) hatályát* azokban a kérdésekben, amelyeket nevesített kategóriájú szellemi termékekre vonatkozóan az irányadó külön jogszabályok nem rendeznek (pl. kártérítés, elévülés, szerződések általános szabályai, öröklés), függetlenül attól, hogy az egyes szellemi termékfajtákra vonatkozó és a polgári jog ágazatához tartozó szakterületi szabályozás hivatkozik-e a Ptk.-ra és mennyiben. (iii) Továbbá szükséges, hogy a Ptk. bizonyos, *más jogterületekre vonatkozó szabályait a védelme alá vont szellemi termékek jogára is tekintettel határozza meg* vagy egészítse ki, ami eddig nem mindenben történt meg kielégítő módon; így pl. az örökösársaknak a hagyatéki osztályt követő rendelkezési viszonyát illetően abban az esetben, ha valamely szellemi terméken fennálló jog több örökösöt illet meg; vagy az özvegyi haszonélvezet szellemi termékek hasznosítására vonatkozó tartalmának meghatározását tekintve, amiről eddig csak a Legfelsőbb Bíróság rendelkezett (LB.P. törv. III. 20. 178/1970., BH 1972/6). Ezeket a kérdéseket a szellemi termékek egyes szakterületeinek külön szabályozása sem rendezte. (iv) Fontos a szellemi termékek jogának a Ptk. rendszerébe illesztése azért is, mert *olyan ide tartozó jogokat is biztosítani kell, amelyeket külön törvény nem rendez* (pl. a know-how, vagy más olyan egyedi, nem nevesített szellemi alkotás védelmére, amihez létrehozójuk törvényes, esetleg alkotmányos alapjogból folyó érdeke fűződik) vagy amelyek a fejlődés során *újjonnan kristályosodnak*, mint például a licencszerződések körében a technológiára vonatkozó jogok kategóriája. (v) Végül, de nem utolsó sorban általános érvennyel biztosítani kell a Ptk. *személyhez fűződő jogok megsértése esetén irányadó polgári jogi igények sajátos rendszerének* a szellemi termékekre vonatkozó jogok megsértésére való kiterjesztését.

5.2. A Ptk. a védelmet kimerítően felsorolt szellemi termékfajták körében saját rendelkezésein kívül külön jogszabályokra uta-

lással határozza meg. Az „alkotások meghatározott fajtáira, valamint egyes rokon tevékenységekre” vonatkozó jogszabályok és az általuk szabályozott termékfajták köre azonban időközben bővült. A következő jogforrások tartoznak ide: A szerzői jogról és az azal szomszédos jogokról (a hangfelvételek előállítóinak eredetileg említett jogvédelme mellett az előadóművészek, rádió- és TV műsorszolgáltatók és audiovizuális művek rögzítését előállítók jogait is szabályozó) 1999. évi LXXVI. tv., a találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. tv., az újításról szóló 63/1998. (III. 31.) Korm. r., a használati minták oltalmáról szóló 1991. évi XXXVIII. tv., az ipari minták oltalmáról szóló 1978. évi 18. tvr., a mikroelektronikai félvezető termékek topográfiájának oltalmáról szóló 1991. évi XXXIX. tv., a védjegyek (és egyben –a megtévesztő használatukkal szemben valójában a tisztességtelen piaci magatartás külön törvényben szabályozott tilalmával védett– földrajzi árujelzők) oltalmáról szóló 1997. évi XI. tv. Szellemi terméken fennálló jog gyakorlásával kapcsolatos védelmet érintenek a versenykorlátozás tilalma alól csoportmentesítést biztosító következő kormányrendeletek is: Az áruforgalmazási és szolgáltatási franchise megállapodások egyes csoportjainak mentesítéséről szóló 246/1997. (XII. 20.) Korm. r., és a technológia átadási megállapodások egyes csoportjainak mentesítéséről szóló 86/1999. (VI. 11.) Korm. r.

Ennek a hatalmas anyagnak a maga egészében való Ptk.-ba építése megbontaná a Ptk. jelenlegi szabályozási körében kialakult arányokat és csak úgy lenne elképzelhető, ha az új kódex a polgári jog valamennyi területét a teljesség igényével kívánná magába foglalni, önálló könyvet szentelve a szellemi termékek jogának, ám a személyiségi joghoz szintén sokban kapcsolódó családjognak, továbbá a munkajognak és a nemzetközi magánjognak is. Ebben az esetben a szellemi termékek jogának kodifikálása új utat törő, részcodifikációs munkát igényelne, a különböző szakterületek közös szabályainak leparlásával, a kizárólagos jogok keletkezésük és tartalmuk szerinti rendszerezésével, a bejelentési eljárások szabályozásának egységes keretbe foglalásával és az egyes szellemi termékek felhasználására vonatkozó sajátos és bőséges szabályoknak a szerződések általános kötelmi jogi szabályaihoz igazodó, ám a kötelmi jog keretében eddig nevesített szerződésekhez képest külön csoportba rendezésével. Az ilyen nagy lélegzetű munka a fentebb említett holland kodifikáció elakadásából is kitűnően aránytalanul nagy nehézségekkel járna. Ha jogalkotásunk nem ezt az utat választja, úgy a jelenlegi polgári törvénykönyvünkben követett megoldást kell a törvénykönyv alkalmas részében korszerűsíteni, a szellemi termékek jogterületének folyamatos bővülésével számolva.

5.3. A szellemi termékek jogának szabályozása a Ptk. jelenlegi rendszerében sem címe, sem elhelyezése szerint nem tükrözi a jogterület lényegét. Az „alkotás” gyűjtőfogalmát használó feliratozással szemben ma már indokoltan felhozható, hogy sem az ide sorolódó ún. szomszédos jogi teljesítmények, sem a know-how vagy a technológia komplex intézménye nem alkotások. A szerzői mű fogalma felől szemlélve még a védjegy alkotás-jellege is megkérdőjelezhető. Ugyanakkor valamennyien szellemi termékek, amennyiben *szellemi munka közvetlen, nem dologi eredményei*. Figyelmet érdemel, hogy még az irodalmi és művészeti műveken fennálló jogok védelmére létesült Berni Unió Egyezmény sem az alkotás („création”, „creation”, „Schöpfung”) fogalmával jelöli jogvédelme tárgyát (ez a fogalom az EK szerzői jogi irányelveiben kapott először tételes jogi elismerést), hanem – hiteles francia, angol és német szövegeiben – a „production”, illetve „Erzeugnis” kifejezést használja. Felmerülhet annak a lehetősége is, hogy az új cím a Ptk.-ban pragmatikusan „Szerzői jog és iparjogvédelem” legyen. Ez a különösen a német irodalomban elterjedt megjelölés azonban egyrészt nem utal a terméket létrehozó személyhez kapcsolódó „szellemi” minősítés közös nevezőjére, másrészt nem fedli sem az ún. szomszédos jogoknak a szerzői jog mellé nőtt hatalmas körét, sem a szerzői jogi védelemhez szükséges követelmények szintjét el nem érő szellemi alkotások oltal-

mát, melyek azonban a Ptk. 86. § (3) bek.-e szerint –a piaci verseny felől nézve is csak helyesülhető módon– ugyancsak részesülhetnek valamiféle védelemben. Ezért az új kódexben „a szellemi alkotásokhoz fűződő jogok” helyett „A szellemi termékekre vonatkozó jogok” cím alatt célszerű a szóban forgó jogterület meggyökereztetése. Az ide tartozó jogok nem a termékekhez fűződnek, hanem a termék létrehozójának személyiségéhez, és a termék vonatkozásában annak tiszteletben tartását védik akkor is, ha mortis causa jogutódokra szálltak át.

A vizsgált jogterület Ptk.-n belüli elhelyezését tekintve, azt egyrészt a termékek létrehozó szellemi tevékenység okán a személyiségi jogokhoz rokonítva, másrészt a szellemi termékeken biztosított jogoknak a termékekre „kiható” jellege folytán a személyre magára vonatkozó, „beható” személyhez fűződő jogoktól elkülönítve célszerű szabályozni. Jelenlegi törvénykönyvünk a személyekről szóló Második részben, annak a személyek polgári jogi védelméről szóló IV. címében, „A személyhez és a szellemi alkotásokhoz fűződő jogok” felirattal kapott VII. fejezetében rendelkezik a szellemi termékek jogáról. Amennyiben az új kódex is külön címet szentelne „A személyek polgári jogi védelmének”, úgy célszerű lenne ezen belül a személyhez fűződő jogok szabályozását követően külön fejezetben szabályozni a szellemi termékekre vonatkozó jogok sajátos területét, ami a jelenlegi szerkezetben VIII. fejezet beiktatását jelentené.

Az előrebocsajtottaknak megfelelően a Ptk. 86. § (1) és (2) bekezdésében foglalt korszerűsítése a következőképpen képzelhető el, az újonnan javasolt szövegrészek kurzív jelölésével: „(1) A szellem törvényben meghatározott termékei védelem alatt állnak. (2) A védelmet e törvény rendelkezéseinek kívül a szellemi alkotásokra, teljesítményekre és egyéb termékekre vonatkozó más, különösen a szerzői és azzal szomszédos jogokat, a szabadalmi, újítói, használati és ipari mintavédelmi jogokat, valamint a védjegyjogokat védő jogszabályok határozzák meg.”

5.4. Ezen az általános, a szellemi termékek védelmét a Ptk.-ban meggyökereztető szabályozáson túl továbbra is indokolt általában rendezni azoknak a szellemi alkotásoknak a védelmét, amelyekről külön jogszabály nem intézkedik, ám amelyek felhasználásához adott esetben létrehozójuk törvényes érdeke fűződhet. Az ilyen alkotások védelmének a Ptk. 86. § (3) bek.-e szerinti általános törvényi feltételei a bírói gyakorlatban alkalmazhatónak tűnnek: a szellemi alkotás egyrészt legyen a társadalomban széleskörűen felhasználható, másrészt nem legyen már közkinccsnek tekinthető. A Ptk. a külön nem szabályozott alkotás védelméhez nem kívánja meg annak titkosságát. Ebben a vonatkozásban figyelmet érdemel a LB. Pf. 21. 108/1991. sz. határozata is, amely szerint „az a tény, hogy a tudomány állásához kapcsolódó feltételezett ismeret az adott megoldás előállításának lehetőségét az érintett szakmai kör részére nem zárja ki, önmagában nem eredményezi a megoldás közkinccsé válását.” Az alkotás fogalmának ebben a körben való fenntartását indokolja a merő, eredeti módon ki sem fejezett ötlettől és az egyéb szellemi terméktől, mint például a szellemi munkával leszárt és célszerűen nevesítendő tapasztalattól való elhatárolás.

A jelenleg hatályos feltételrendszer a jogvédelem tárgyát képező alkotás jellegét, másrészt védelme tartamát az eset körülményeihez képest megállapíthatóvá teszi. Ebben a körben kizárólagos jog illetheti meg például valamely tőzsdei részvényindex alkotóját az index képzési módjára és mindenkorai értékének számítására tekintettel, az index más személy származékos tőzsdei termékébe, például határidős kontraktusába való hasznót hajtó beépítésével szemben. A tőzsdeindex a társadalom minden tőzsdeindexben érdekelt tagja által felhasználható, közzététele ugyanakkor korántsem jelenti közkinccsé válását, már csak az indexkösár módosulásai és az indexértékek folyamatos újraszámításaira tekintettel sem. Mások által történő elsajátítás vagy hasznosítás ellen védendő nem nevesített szellemi terméknek minősülhet például valamilyen társadalmilag széles körben megvalósítható, részletesen kidolgozott komplex, eredeti, azonosítható és meg-

különböztethető koncepció is, például valamely eredeti kombinált kulturális létesítmény terve vagy összetett turisztikai elképzelés javaslata is. Vagy akár valamely reklámszlogen is (mint például jelenkalk vonatkozásában a „nedvesen is száraz” mottó), amely általában nem minősül szerzői mű kifejezésének, és amelyet egyébként csak közös piacon versenyben állók viszonylatában védene a tisztességtelen verseny tilalma. Maradjon a jelenleg hatályos szöveg:

A törvény védi azokat a szellemi alkotásokat is, amelyekről külön jogszabályok nem rendelkeznek, de amelyek társadalmilag széles körben felhasználhatók és még nem váltak közkinccsé.

5.5. Külön szakaszban és az EK jogához is közelítve [a Bizottság franchise-re vonatkozó 4087/88 sz. Rendeletének 1. cikke (3) bek. f) pontja; technológia átadására vonatkozó 240/96 sz. Rendeletének 10. cikke (1) pontja] kell meghatározni a Ptk.-ban a *know-how* néven ismert termék fogalmát. Ezt a vonatkozó EK rendeletre tekintettel alkotott, már említett és a kartelltilalom alól a franchise szerződések csoportját mentesítő kormányrendelet meghatározás nélkül használja; a másik vonatkozó EK rendelet figyelembevételével hozott és már ugyancsak említett, a technológia átadási szerződések csoportját mentesítő kormányrendelet pedig a Ptk.-ra hivatkozással csak az abban foglalt meghatározás ismétlésével definiálja [4. § c) pont]. A következő szabályozás tűnik célszerűnek, az új szövegrész kurzív jelölésével:

A személyeket védelem illeti meg vagyoni érdekű gazdasági, műszaki és szervezési gyakorlatukból leszárt tapasztalataik (know-how) tekintetében is, amennyiben azok még nem általánosan ismertek vagy könnyen hozzáférhetők, felhasználójuknak a piaci versenyben előnyt biztosítanak és alkalmas módon azonosíthatók.

Ebből a meghatározásból minden további rendelkezés nélkül következik a védelemnek a tapasztalat azonosítható leszártásával adódó kezdete és általánosan ismertté vagy könnyen hozzáférhetővé válásukkal bekövetkező vége.

Ehhez a rendelkezéshez a technológia átadásra vonatkozó szerződések jelentőségének növekedésére tekintettel célszerűnek tűnik új bekezdésben hozzáfűzni:

A törvény a szabadalmazott jogainak sérelme nélkül védi a szabadalmazott találmány és a megvalósítására vonatkozó tapasztalat együttes alkalmazásában álló technológiát is, amíg az nem válik általánosan ismertté vagy könnyen hozzáférhetővé.

Ebben az összefüggésben a technológia-átadási megállapodások versenykorlátozások alóli mentesítését szabályozó kormányrendeletünk 4. §-ának a) pontja a rendelet vonatkozásában sem határozza meg a technológia fogalmát, noha az a gyakorlatban ily módon is gyakran képezi licenc tárgyát.

5.6. Szellemi alkotásokra és a know-howra vonatkozó jogok megsértése esetére továbbra is célszerűnek tűnik a külön jogszabályban meghatározott védelmen kívül a személyhez fűződő jogok megsértése esetén irányadó polgári igények kiterjesztése (még ha a külön jogszabályokban foglaltakkal átfedéseket is eredményez), továbbá a know-how intézményét érintő védelem körében a Ptk. szerinti sajátos vagyoni szankció fenntartása, sőt, a komplex technológia védelmére való alkalmazása is:

(1) Akinek szellemi termékre vonatkozó jogát megsértik, a külön jogszabályban meghatározott védelmen kívül a személyhez fűződő jogok megsértése esetén irányadó polgári jogi igényeket támaszthatja.

(2) A külön jogszabályok hatálya alá nem tartozó szellemi alkotásokat valamint az e törvényben szabályozott know-how és technológia termékeket érintő védelem körében a jogosult azt is követelheti, hogy az eredményeit elsajátító vagy felhasználó személy részletesse őt az elért vagyoni eredményben.

5.7. Új szerzői jogi törvényünk sem szabályozta az EK adatbázisok védelméről szóló 96/9 sz. irányelvben az adatbázist lényeges beruházásokkal létesítő javára előírt *sui generis* jogot. Ennek az Európai Unióhoz csatlakozásunkkor halasztha-

talanná váló törvényi rendezésére azonban a szerzői jogi törvény módosításával, az adattár szerzői jogi védelmének szentelt fejezetben lesz célszerű sort keríteni.

5.8. A gyakorlat fényében szükségessé vált a Ptk. néhány öröklési jogi rendelkezésének a szellemi termékek jogára tekintettel történő módosítása, illetőleg kiegészítése is.

5.8.1. A Ptk. 615. § (1) bek.-e általában rendeli, hogy „az örökgyógy házastársa öröklő mindannak a vagyonnak a hasznélvezetét, amelyet egyébként nem ő örököl (özvegyi jog).” Különös rendelkezés hiányában az özvegyi jogra a hasznélvezeti jog általános szabályai alkalmazandók. A Ptk. 164. § (1) bek.-e szerint „...hasznót hajtó jog hasznélvezetére a dolgok hasznélvezetének szabályait kell megfelelően alkalmazni.” Törvényeink adószak annak megválaszolásával, miként kell ezeket a szabályokat a szellemi termékekre vonatkozó jogok, a szerzői jog, a szabadalom és a mintaoltalom, a védjegyre vonatkozó jog hasznélvezetére alkalmazni. Eligazítást a szerzői jogot illetően a LB P. törv. III. 20. 178/1970. sz. határozata (BH 1972/6) adott. E szerint „a szerzői jog vonatkozásában a dolgokkal egy tekintet alá – természeténél fogva – a szerzői jog vagyoni jellegű jogosítványa esik, az annak hasznosításából származó szerzői jogdíj pedig azonos a dolog hasznával. Ebből következik, hogy a szerzői jogon fennálló hasznélvezet esetén a szerzői jogdíjak beszedésének joga a hasznélvezőt illeti meg...”. Ideje, hogy az özvegyi jogosult és az állagörökösök közti viszony tisztázása érdekében ezt a speciális értelmezést egyrészt általában a szellemi termékek hasznosításából eredő díjak beszedésére irányuló jog kifejezett megerősítésével, másrészt az özvegyi jog tartalmának a szellemi termékeken fennálló jogok hasznosítását is felölelő szabályozással törvény határozza meg. A Ptk. jelenlegi 164. § (1) bek.-ében foglalt rendelkezés után ezért új bekezdésben a következőket célszerű beiktatni:

„A szellemi termékekre vonatkozó jogokat a hasznélvező hozzájárulásával lehet hasznosítani; a hasznosításért járó jogdíjak beszedésének joga a hasznélvezőt illeti meg.”

5.7.2. A védelmi idők meghosszabbodásával nő azoknak az eseteknek a száma, amelyekben – özvegyi jog hiányában – azonos jogot egy sorban örökölt több állagörökös hozzájárulásától függ a szellemi termék felhasználásának engedélyezése. Ez megnehezíti a jogszerű felhasználáshoz szükséges hozzájárulások biztosítását, részben az érintettek közötti egyetértés esetleges hiánya, részben egyes állagörökösök közömbössége vagy a fokozódó migráció következtében lehetetlenül elérhetősége következtében. E tekintetben a jelenlegi törvényi szabályozás nem bizonyult kielégítőnek.

Jogszabályi rendelkezés hiányában kifejezésre jutott az a nézet, hogy az „örökösársak abban a helyzetben vannak, mint a szerzőtársak, hiszen a rendelkezés tárgyául szolgáló mű elválaszthatatlan, nem osztható részekre. Így... analógia útján... együttes rendelkezési jogukat kell feltételezni. Ha az örökösársak közül valamelyik megtagadja hozzájárulását a felhasználási szerződés megkötéséhez, a szerződés a kifejtettek szerint nem jön létre.” A hozzájárulás visszaélészerű megtagadása esetén „a többi örökösársak a joggal való visszaélésre vonatkozó polgári jogi szabályok [Ptk. 5. § (1)–(2) bek.] alapján felléphetnek...” (Benárd A.: vagyoni jogok; A szerzői jog kézikönyve, szerk. Benárd A. és Timár I.; 124. old.). Ez a felfogás azonban életszerűtlen és a szellemi termékek felhasználásához fűződő közérdekbe ütközik, különös tekintettel arra, hogy valamelyik örökösárs engedélye bírói ítélettel sem pótolható, hiszen a Ptk. 5. § (3) bek.-e szerint jognyilatkozat pótlására csak jogszabály által megkívánt nyilatkozat megtagadásakor kerülhet sor, szellemi termékre vonatkozó jogok alanyának a termék felhasználásához való hozzájárulása (a kényszerengedélyezésnek az iparjogvédelem körében kivételes esetekben előírt eseteitől eltekintve) pedig már fogalmilag sem tekinthető jogszabály által megkívántnak. „Szerződési nyilatkozat joggal való visszaélés címén nem pótolható” (LB P. törv. I. 20. 184., BH 1985/2. 238.) Ezen túlmenően azonban figyelem-

be kell venni, hogy a szerzőtársakat a mű együttes megalkotására tekintettel illeti közös rendelkezés joga, örökösök pedig hagyatéki vagyontörvények útján az örökösök jogához. Az örökösök szerzőtársi minősége már csupán annyiban hat ki a mű felhasználásának engedélyezésére, hogy mindegyik örökös csak a saját felmenője szerzőtársi hányada tekintetében és csak a másik szerzőtárs örökösével együtt járulhat hozzá a közösen alkotott mű felhasználásához. A szerzőtársankénti örökösök egymásközi *belső* viszonyát a hozzájárulás *kifelé* történő megadását illetően tehát nem szerzőtársi analógia útján, hanem inkább az örökösársak határozathozatalára vonatkozó szabályozással kell rendezni. Valamely szellemi termék felhasználásának jogosítása a termék létrehozójának több örököse esetén azokat harmadik személyekkel szemben együttesen illeti, ami azonban nem jelenti azt, hogy közös vagyoni joguk gyakorlásának mikéntjét egymásközi viszonyukban a törvényhozó ne rendezhetné. Az ilyen rendezés nem vezethet a védett szellemi termék felhasználása engedélyhez kötésének csorbításához. Meg kell viszont akadályozni, hogy az autorizációs jog gyakorlása rendeltetésével ellentétben, az érintettek személyén kívül álló okból, vagy egyes örökösársak érdektelensége, esetleg az engedélyezendő felhasználás szokásos engedélyezési szempontjaitól független indítéka folytán, az örökösársak többségének akarata ellenére meghiúsulhasson.

A kiindulópontot a Ptk. 682. §-ában lehet keresni, amely az örökösársak jogállásáról rendelkezik. (1) bek.-e szerint „Több örökös a hagyatéki osztály előtt közösen illeti meg a hagyatéki vagyont.” A (2) bek. bevezető mondatrésze szerint „Az örökösársak közösségére a tulajdonközösség általános szabályait kell alkalmazni...” A bökkenő egyrészt ott van, hogy a Ptk. csak a hagyatéki osztály előtt rendelkezik örökösársak közösségéről, azonos szellemi terméken fennálló jogot viszont özvegyi jog nem-

létében eszmei hányadok szerint több örökös a hagyatéki felosztása után is közösen gyakorol. Másrészt ott, hogy a Ptk. közös tulajdont rendező XII. fejezetének szabályai csak dologi tulajdonra vonatkoznak.

Ezért a Ptk. örökösársakra vonatkozó 682. § (3) bek.-ét célszerűnek tűnik úgy kiegészíteni, hogy a **hagyatékhöz tartozó vagyontárgyat eszmei hányadok szerint öröklő több állagörökös a hagyatéki megosztása után is örökösársi közösségben marad.** Ily módon rájuk is vonatkoznának a tulajdonközösség általános szabályai. Ebben a körben viszont meg kellene fontolni annak új szakaszban való kimondását, hogy a **közös dolog tulajdoni hányadaira, hasznosítására és hasznai megosztására, a dolog hasznosítására valamint egésze és tulajdoni hányadai feletti rendelkezésre vonatkozó szabályok értelemszerűen alkalmazandók a szellemi termékekre vonatkozó közös vagyoni jogokra is.** Ily módon az örökösársak egyetértésének hiánya esetén a szellemi termék szokásos hasznosítására harmadik személynek adandó engedély az erre jogosultak eszmei hányada szerinti kétharmados többségével biztosítható lenne, anélkül, hogy ez a többi örökös jogdíjakban való részesedési jogát érintené. Általános szabályként elő kellene azonban írni, hogy a **szellemi termék eredeti jogosultjának vagy jogosultjainak örökösait a terméket felhasználni kívánó a tőle elvárható gondossággal kutassa fel és őket szándékáról igazolhatóan értesítse. Ha az ismert helyen tartózkodó és kellően értesített örökösárs ésszerű határidőn belül nem válaszol, vagy ha ismert örökösárs tartózkodási helye nem állapítható meg, a többi jogosult eszmei hányadok szerinti szótöbbséggel az ilyen örökösárs állásfoglalása nélkül is jogosíthatja a termék felhasználását.**

Dr. Boytha György

Mi lesz a cikk főcíme?

I. A szellemi tulajdon és a polgári jog összefüggése

A kérdésfelvetés és a problematika címként történt megjelölése szinte már önmagában feladatként tűzi ki annak a megvizsgálását és azoknak az elvi alapoknak a feltárását, hogy

- a szellemi alkotásokhoz és a rokon intézményekhez fűződő jogokat nevezhetjük-e szellemi tulajdonnak,
- e jogok szabályozása integrálható-e, és ha igen, miként az új Polgári Törvénykönyv rendszerébe.

A szellemi alkotásokhoz fűződő jogok a személyiségi és vagyoni jogok olyan sajátos ötvözetét jelentik, amelyek mind a hozzá fűződő személyi, mind pedig a kapcsolódó vagyoni jogviszonyok következtében a polgári jog elválaszthatatlan részei.

E tanulmányban a kérdést kizárólag a kitérített feladatnak megfelelően és a kodifikáció szempontjából kívánom vizsgálni, vajon

- a szellemi tulajdon védelme szerves része-e a polgári jognak és
- a kodifikáció során beépüljön-e az átfogó szabályozásba, továbbá
- ha igen, fennmaradjon-e a jelenleg hatályos Ptk. koncepciójából fakadó törvényi tartalma és rendszerbeli elhelyezése,
- vagy szükséges-e ettől eltérni és miként, figyelemmel
- a polgári jog elvi megközelítésére,
- az elmúlt évtizedek során kialakult bírói gyakorlatra,
- a szellemi alkotásokra vonatkozó külön törvényi szabályozásokra és
- a vonatkozó nemzetközi egyezményekre, valamint azoknak a szellemi tulajdon fogalmi körébe vont szabályozására.

A kérdés gyakorlati megközelítésére tekintettel nem kívánok foglalkozni a szellemi alkotások jogával összefüggésben kialakult

különböző elméletekkel és azok történeti fejlődésével. Ennek összefoglaló elemzését megtaláljuk *Lontai* Endre: „Szellemi alkotások joga” c. művében (Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1998.)

II. A Ptk. hatályos szabályozásának a kialakulása

1. Az 1959. évi IV. törvény 84. § úgy rendelkezett, hogy a szellemi alkotáshoz fűződő személyi jogok védelmének külön szabályát a szerzői, találmányi és újítói jog, valamint a védjegy és mintaoltalom szabályai állapítják meg.

A miniszteri indokolás szerint a javaslat a szűkebb értelemben vett személyhez fűződő jogok mellett nem szabályozza a szellemi alkotásokhoz fűződő személyi jogok védelmét.

A Ptk. 1977. évi IV. § tv.-vel módosított szövege a Második rész „A személyek polgári jogi védelme” IV. cím keretében „A személyhez és szellemi alkotáshoz fűződő jogok” VII. fejezetében „A szellemi alkotásokhoz fűződő jogok” alcím alatt a Ptk. 86. § (1) bekezdésében megállapítja, hogy a szellemi alkotás a törvény védelme alatt áll.

A Ptk. 86. § (2) bekezdése szerint a védelmet – e törvény rendelkezésein kívül – az alkotások meghatározott fajtáira, valamint egyes rokon tevékenységekre a szerzői iparjogvédelmi (a szabadalmi, a védjegy-, eredet-megjelölés, származásjelzés és mintaoltalom), továbbá az újítói jog, valamint a hangfelvételek előállítóit védő jogszabályok határozzák meg.

A törvényi védelem kiterjed még:

- azokra a szellemi alkotásokra, amelyekről külön jogszabályok nem rendelkeznek, de amelyek társadalmilag széles körben felhasználhatók és még közkinccsé nem váltak [Ptk. 86. § (3) bek.] és

- a vagyoni értéká gazdasági, mászaki és szervezési ismeretekre és tapasztalatokra, a megkezdett vagy tervbe vett hasznosítás esetén a közkinccsé válásig. [Ptk. 86. § (4). bek., Ptké. II. 4. §]
- A Ptk. 87. § értelmében akinek szellemi alkotásához fűződő jogát megsértik – a külön éogszabályban meghatározott védelmen kívül – a személyhez fűződő jogok megsértése esetén irányadó polgári jogi igényeket támaszthatja.

A jelenlegi szabályozás tehát a szellemi alkotások törvényi védelmét két csoportra osztja:

- a külön jogszabályok által nyújtott védelemre,
- a Ptk. által a személyiségi jogok megsértésére irányadó rendelkezéseken alapuló védelemre.

A Ptk. tehát a szabályozás köréből kirekeszti a szellemi alkotásokhoz fűződő vagyoni jogok védelmének rendezését, illetve a külön jogszabályok hatálya alá nem tartozó szellemi alkotások, illetve a műszaki szervezési ismereteket és tapasztalatokat érintő védelem körében úgy rendelkezik, hogy a jogosult azt is követelheti, hogy az eredményét elsajátító felhasználó személy részesítse őt az elért vagyoni eredményben.

2. A jelenlegi szabályozás értékeléséhez és következményeinek a levonásához az alábbiakat kell figyelembe vennünk:

2.1. A magánjog struktúrája már történelmileg kialakult, amikor a múlt század második felében kifejlődött és általánossá vált a szellemi alkotásokra vonatkozó tételes jogi szabályozás megalkotása. E tanulmány célhoz kötöttségére tekintettel e körülményre csak utalok, annak részletes bemutatása nélkül.

A nemzetközi jogegységesítésnek jelentős állomásai voltak:

- az 1883. évi Párizsi Unió Egyezmény, amellyel az Egyezmény hatálya alá tartozó országok az ipari tulajdon oltalmára uniót alkottak; az Egyezmény meghatározása szerint az ipari tulajdon tárgya: a szabadalom, a használati minta, a gyári, kereskedelmi védjegy, a szolgáltatási védjegy, a kereskedelmi név, a származásjelzés, vagy eredet-megjelölés, valamint a védelem a tisztességtelen verseny ellen; [1. cikk (2) bek.]
- az 1886. évi Berni Egyezmény az irodalmi és szerzői mávek védelméről.

2.2. Mivel Magyarországon nem volt kodifikált magánjog, e jogintézmények jogrendszerbeli elhelyezését a magánjog tudományán belül vizsgálom és megállapíthatjuk, hogy a jogtudomány a szellemi alkotásokkal kapcsolatos jogok védelmét a magánjog szerves részének tekintette.

Amikor feladatához tartozik, hogy ezeknek a jogi intézményeknek a polgári joghoz fűződő viszonyát megközelítsem, nem szolgálhatom jobban e feladatot, mint megismételjem, amit e kérdésben Szladits Károly „A magyar magánjog vázlata” (Grill Károly Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1937.) munkájában „A személyi és eszmei javakon való jogok” cím alatt kifejti:

A dolgokon való abszolút jogokkal (dologi jogokkal) szemben vannak olyan jogok, amelyek bizonyos személyi (nem vagyoni érdek), avagy valamely szellemi alkotást részesítenek mindenki mással szemben feltétlen és kizáró védelemben. Ezek a jogok miképpen, a dologi jogok mellett az abszolút kizárólagosági jogok második főcsoportjaként szerepelnek.

E főcsoporton belül a jogoknak két alcsoportját kell megkülönböztetnünk. Az egyik csoportba a szűkebb értelemben vett személyi vagy személyiségi jogoknak nevezett jogokat soroljuk, a másik alcsoport azokat a jogokat foglalja magában, amelyek az embernek bizonyos gondolat- és érzéki termékei (eszmei, szellemi alkotásai) részére biztosítanak a tulajdonhoz hasonló kizárólagos uralmat. Ezeket szokás megjelölni az eszmei javakon való jogok, vagy az eszmei tulajdon névvel.

A személyiségi jogokat és az eszmei tulajdon azért kell egymástól különválasztanunk, mert míg a személyiségi jogok a védett személytől el nem választhatók, addig az eszmei tulajdon körébe tartozó jogok a magánjogi forgalom (átruházás, terhelés) tárgyai lehetnek akár csak a dologi jogok.

Másfelől a jogoknak ez a két csoportja a jogi védelem eszközei szempontjából oly sok közös vonást tett fel, hogy egységes

főcsoportként helyezhető szembe a dologi jogokkal. Közös elnevezésükre még nem alakult ki általánosan elfogadott szóhasználat. (377–378. old.)

„Az eszmei tulajdon” cím alatt a következőket tartalmazza:

Tulajdon tárgya csak dolog (testi tárgy) lehet. Vannak azonban a dolgokon kívül más nevű eszmei javak is, amelyek tekintetében a törvény az arra jogosultnak a tulajdonhoz hasonló kizárólagos hatalmat (abszolút jogot) biztosít. Ily értelemben beszélhetünk eszmei tulajdonról. E kizáró jogokat általában az jellemzi, hogy bizonyos gondolati terméket (jellemző formában megnyilvánuló eszmét) részesítenek védelemben. Ezek a jogok mintegy középen állnak a dolgokra irányuló tulajdonjog és az ember személyiségének közvetlen jogi oltalma, vagyis a személyiségi jogok között.

Az eszmei javak egyúttal gazdasági javak is, a rájuk vonatkozó jogok forgalomképes, vagyoneértékű jogok, vagyis lényegükben vagyoni jogok.” (380. old.)

Amint Szladits megállapításából kitűnik a fogalmi tisztázottság mellett csupán az egységes szóhasználat kialakulása hiányzik. Az az óta eltelt évtizedekben e szóhasználat mind a jogtudományban, mind a nemzetközi egyezményekben kialakult és törvényi szóhasználatá is vált napjainkig.¹

2.3. A magánjognak a szellemi alkotásokra vonatkozó kialakult szerves fejlődését törte meg a szocialista polgári jog alapjául szolgáló ideológiai felfogás. Ennek alapjait találjuk meg Világhy Miklósnak „A szellemi alkotások jogi védelmének elvi alapjai a szocialista jogrendszerben” című tanulmányában. (ÁJTI Irtesítője, 1960/2–3.)

Világhy kifejti: „szellemi alkotások joga a legszélesebb értelemben azokat a társadalmi viszonyokat szabályozza, amelyek a szellemi alkotás létrehozását és a társadalom érdekében való felhasználásával kapcsolatosak. Gyökereikben e viszonyok a tág értelemben vett munka viszonyai.” (148. old.)

„Visszatérve most a szellemi alkotásokkal kapcsolatos társadalmi viszonyok elemzésére, kiindulópontnak az a szocialista jogtudományban ma általánosan elfogadottnak mondható megállapítás, hogy ezek a viszonyok alapjukban – az alkotás létrejöttét követően – nem vagyoni természetűek.”

„A szellemi alkotásokkal kapcsolatos társadalmi viszonyoknak a sajátos nem vagyoni eleme, mozzanata közvetlenül vagyoni viszonyokkal van összefüggésben. E vagyoni viszonyok főleg a szellemi alkotások társadalmi felhasználásával összefüggésben jönnek létre.”

„Az alkotó a javak elosztásának a szocialista rendje szerint a munkája mennyiségének és minőségének megfelelő díjazásban részesül. A szellemi alkotás felhasználásával összefüggő viszonyok az elosztási viszonyok közé tartoznak, azok sajátos formája.” (149. old.)

Kifejti, hogy jogi szerkezetüket tekintve az erkölcsi ösztönzést szolgáló jogoknak abszolút szerkezetűeknek és negatív tartalmúaknak kell lennie. Az alkotótól, mint személy szerint kijelölt jogosulttal szemben mindenki mást el kell tiltani attól, hogy az alkotás minőségét kétségbe vonja vagy megsértse az alkotáshoz fűződő nem vagyoni érdek.

Az ösztönzés másik eleme, az anyagi ösztönzés a munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazás biztosítása formailag a felhasználási engedély ellenértékének tűnik. A díjazás közvetlenül a teljesítményhez kapcsolódik.

Világhy a szellemi alkotások jogviszonyát két nagy csoportra osztja:

- a szerzői jogi viszonyokra, és
- a feltalálói jogviszonyokra (ide sorolja az újítási jogviszonyokat is).

Nem sorolja ide, és nem tartja a szellemi alkotások jogi keretébe tartozónak a védjegy jog intézményét, bár el kell ismerni – álláspontja szerint, hogy számos formai (főleg szerkezeti) hasonlóság van, továbbá a nemzetközi szempontok szűkségessé tehetik a védjegy jog intézményének a szellemi alkotások jogával való kapcsolatba hozatalát.

A védjegy, mint kapitalista intézmény tipikus versenyeszközként alakult ki, szocialista viszonyok között fokozza a vállalatok és a vállalati dolgozók felelősségtudatát a termékeikért. (161–163. old.)

Kifejti, hogy a szellemi alkotások körében vett társadalmi alapjogviszonyok – bár ezek is abszolút szerkezetű jogviszonyok – különböznek a tulajdontól, mivel az alkotó védelmét, nem pedig valamely dolog más által való elsajátításának a kizárását szolgálják. A felhasználási jogviszonyban is lényegesen különböznek a szerződésen alapuló egyéb polgári jogi viszonyoktól. Míg az utóbbiak az árucsere viszonyait fejezik ki, addig a felhasználás jogviszonyai tartalmilag elosztási viszonyok, melyek a szocialista viszonyok között nem árutermészetűek.

A felhasználó származékos úton az alkotó jogait illetve annak egy részét szerzi meg. A felhasználás jogviszonyai az alkotó irányában negatív szerkezetűek, kifelé harmadik személyek irányában éppúgy abszolút szerkezetűek, mint az alapjogviszonyok. (163. old.)

Mindemellett a kétféle jogi helyzet között csak szerkezeti, illetve formai hasonlóság van, tartalmukban lényegesen különböznek.

Világhy felveti a kérdést, hogy a szellemi alkotások joga egyáltalában a polgári jogba tartozik-e és a különféle felfogások ismeretében alapján arra a következtetésre jut, hogy a jelenleg általánosan elfogadott nézet szerint, ami a szellemi alkotások jogát a polgári jogba utalja, meg kell jegyezni, hogy a szellemi alkotások jogviszonyai a polgári jogban minden esetben különálló helyet foglalnak el, és e jogviszonyokat a többi jogviszonyokkal csupán az áruforma bizonyos elemeinek felhasználásában mutatkozó közösség fűzi egybe.

Tehát, ha lehántjuk Világhy tanításaiból az ideológiai köntöst, kitaníjuk, hogy a szellemi alkotásoknál mind a személyiségi, mind a vagyoni jogi vonatkozásban az abszolút szerkezetű negatív tartalmú jogok vázát látja, melyek kötelmi jogi viszonyok útján kapcsolódnak a forgalmi élettel.

Amint azzal a későbbiekben foglalkozom, az élet és a joggyakorlat áttörte az ideológiai köntöst és arra tekintet nélkül a polgári jog eszközeivel is beágyazta a szellemi alkotásokat a polgári jogba és jutott el a jogfejlődésben, a jogalkalmazásban a szellemi tulajdonjog koncepciójához.

2.4. Meg kell azonban említenünk, hogy nem csak a szocialista ideológia, hanem más magánjogi felfogás is kirekesztette a tulajdonjog köréből a szellemi alkotásokon fennálló jogokat.

Kolosváry Bálint a dologi jogról írott tanulmányában kifejti, hogy a tulajdonjognak kizárólag dolog, mégpedig az egyedi dologra meghatározott dolog a tárgya, és megemlítendőnek tartja, hogy a szellemi javak, a szerzői jog, a szabadalmi jog a tulajdonnak nem tárgyai. Írói, művészi tulajdonról beszélni tehát helytelen szóhasználat.

A szerzői javak védelmének a tulajdonjog védelméhez hasonló szabályozása a kérdéses személyiségi jogokat tulajdonná nem avatja, sem a művészi alkotásokat gondolati, testi jogokká nem változtatja. (in: *Szladits* Károly: A magyar magánjog, 1942. II. kötet 115. o., Grill Károly Könyvkiadó Vállalat)

III. A szellemi tulajdon és a dolog fogalma

A Ptk. 94. §-a szerint minden birtokba vehető dolog tulajdonjog tárgya lehet. Ha a törvény kivételt nem tesz, a tulajdonjog szabályait megfelelően alkalmazni kell a pénzre, az értékpapírra, valamint a dolog módjára hasznosítható természeti erőkre.

A Ptk. tehát a tulajdonjog fogalmát és meghatározását a birtokba vehető dologra építi, ugyanakkor nem zárja ki a tulajdonjog tárgyainak köréből a szoros értelemben vett dolgokon túlmenően a dolog módjára hasznosítható természeti erőket, valamint az értékpapírok általános megjelölésével a birtokba vehető dolognak nem minősíthető, azonban értékpapírnak minősülő

nem okiratban, hanem más módon rögzített nyilvántartott és továbbított adatot. [Ptk. 338/A. § (2) bek.]

A törvény e rendelkezéséhez fűzi az elmélet azt a következtetést: valójában a helyzet nem úgy áll, hogy a tulajdonjog tárgya lehet minden, ami a polgári jog értelmében dolognak minősül, hanem dolognak minősül jogi értelemben mindaz, ami a tulajdonjog tárgya lehet. A dolog, mint polgári jogi kategória tehát valójában a tulajdonjog tárgyának az elvont kifejezése. (*Eörsi-Világhy*, Polgári jog, 1962, I. 285. old.)

Igy tehát a polgári jog elméletébe beilleszkedik, hogy a szellemi alkotások – mint szellemi tulajdon – a tulajdonjog tárgyai lehetnek.

Figyelemmel arra, hogy a nemzetközi jogfejlődés, mikor az egyezmények sorozatán át mindig elismeri a szerzőket megillető személyiségi jogokat és azokat oltalmazza, a nemzetközi egységesítésre irányuló szabályozás a szellemi alkotásokhoz fűződő vagyoni jogokat egyidejűleg csoportosítja és így fejlesztette ki az elmúlt évszázad során az ipari tulajdonjog, majd pedig a mai nemzetközi szabályozás² és a jogtudomány³ kategorizálása alapján a szellemi tulajdon fogalmát.

Ezen elméleti összefüggés alapján, a szellemi alkotásokra vonatkozó új törvényi rendelkezések jogharmonizációs törekvéseire és a jogharmonizációs kötelezettségre figyelemmel – *indokolt a szellemi tulajdon a polgári jog tulajdonjogi fejezetében rendezni*, az alkalmazási körét a TRIPS-Egyezményben meghatározott kategóriák alapján kijelölni, melyek az Egyezmény sorrendje szerint:

- szerzői jogok és kapcsolódó jogok,
- védjegyek,
- földrajzi megjelölések,
- ipari minta,
- szabadalmak,
- félvezető áramkörök térbeli elrendezése (topográfiája),
- nyilvánosságra hozott adatok védelme.

A TRIPS-Egyezményben foglaltakon túlmenően a kialakult hazai szabályozásra figyelemmel az alábbi kategóriákra is indokolt az oltalmat kiterjeszteni, mégpedig a TRIPS-Egyezményben meg nem jelölt:

- a használati minta oltalma,
- a társadalmilag széles körben felhasználható és még közkinccsé nem vált külön jogszabály által nem védett szellemi alkotások [Ptk. 86. § (3) bek.].

A Ptk. 86. § (2) bekezdése a fentiek túlmenően megjelöli az újítói jogot, valamint a hangfelvételek előállításait védő jogszabályokat.

Az újítói jog a szocialista termelési és társadalmi jogviszonyokra felépült jogintézmény. A Ptk. megalkotásakor az újításoknak a társadalmi tulajdonon alapuló gazdasági rendszerben ösztönző szerepük volt. Újításnak minősült minden megvalósítható műszaki és szervezési megoldás, amely az adott gazdálkodó szervnél viszonylag új volt. Ehhez egyéb többletkövetelmény nem járult. Nyilvánvalóan az újítói mozgalom jelentős politikai szerepére figyelemmel a Ptk. az újítást a szellemi alkotások körében szabályozta. Jelenleg a 63/1998. (III. 31.) Korm. rendelet tartalmazza az újítás részletes szabályait. Kizárólag a munkáltató döntésén múlik, a gazdálkodó szervezet tevékenysége körében a relatív új megoldásokat újításként kívánja kezelni és díjazni. Valamely megoldás önmagában azért, mert az adott munkáltatónál relatív újdonságot jelent, szellemi tulajdonnak nem minősülhet. A know-how ehhez képest többletkövetelményeket támaszt. (Lásd III. /3.4. fejezetet)

A hangfelvételek előállításait védő szabályok pedig a szerzői jogi törvényben szerepelnek, mely pusztán csak egyike a szerzői jogi törvényben szabályozott szomszédos jogoknak.

A szellemi tulajdon egyes fajtáira vonatkozó speciális törvényeknek a Ptk.-val való összefüggéseit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy – figyelemmel az adott jogintézmények történelmi kialakulására és az adott jogintézményekre a vonatkozó nemzetközi egyezményekhez való kapcsolatára – olyan jogintézményekkel állunk szemben, amelyeknél a különböző jogtárgyak speciá-

lis jellege következtében önálló, elkülönült jogi szabályozás szükséges, azonban a velük kapcsolatos jogviszonyok csak a Ptk. rendelkezéseivel összhangban szabályozhatók.

A jogharmonizációra irányuló törekvések megvalósulása óta (1994. évi I. tv.) a szabadalmi jog, a védjegy jog és a szerzői jog önálló törvényi szabályozásban részesült és már e jogintézmények jellege, szerkezete alapján a polgári joghoz való kötődés és a Ptk.-val való szoros kapcsolatuk e törvényekben a megalkotásuk időrendi sorrendjében egyre nagyobb hangsúlyt kap.

A *találmányok szabadalmi oltalmáról* szóló 1995. évi XXXIII. tv. (továbbiakban: Szt.) bevezetőjében utal a Magyar Köztársaságnak a szellemi tulajdon védelmére fennálló nemzetközi kötelezettségeire. A hasznosítási szerződésre vonatkozó III. fejezet keretében, a Szt. 30. § (2) bekezdése tartalmazza, hogy a hasznosítási szerződésre a törvényben nem szabályozott kérdésekben a Polgári Törvénykönyv rendelkezései az irányadók.

A *védjegyek és földrajzi árujelzők oltalmáról* szóló 1997. évi XI. tv. (továbbiakban: Vt.) 7. § -ban a hozzájáruló nyilatkozattal összefüggésben utal a Polgári Törvénykönyvön alapuló megadási jog lehetőségére; a 22. § szerint pedig a védjegyhez kapcsolódó és a védjegy oltalomból eredő jogok átszállására, átruházására, megterhelésére, valamint a közös védjegyoltalmi igényre, a közös védjegyoltalomra, az e törvényben nem szabályozott kérdésekben a Ptk. rendelkezései az irányadók.

A használati szerződésre vonatkozó IV. fejezet keretében pedig a Vt. 26. § (2) bekezdése szerint a használati szerződésre a törvényben nem szabályozott kérdésekben a Ptk. rendelkezései az irányadók.

A *szerzői jogról* szóló 1999. évi LXXXVI. tv. (továbbiakban: Szt.) 3. §-a szerint azokban a kérdésekben, melyeket a törvény nem szabályoz, a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseit kell alkalmazni.

Álláspontom szerint a szerzői jogról szóló törvény e legtaggabb, a Polgári Törvénykönyvet érintő meghatározása juttatja kifejezésre hangsúlyozottan azt a kodifikációs technikát, ami az előző két törvényi szabályozásra is mérvadó.

Az Sztj. 3. §-hoz fűzött miniszteri indokolás visszautal az általános indoklásra, amely szerint a szerzői jogi védelem abszolút szerkezetű, negatív tartalmú kötelezettséget állító jogviszony, amely jellegében hasonló a tulajdonviszonyhoz, tárgya azonban szellemi alkotás, ami a szerző személyiségéhez kötődő jogosultságok elismerését és oltalmát nyújtja.

A törvény a Ptk.-ra történő hivatkozása arra utal, hogy a szerzői jogi törvény azért nem szabályoz bizonyos kérdéseket – melyre bár tárgyuknál fogva kiterjedhetne a szerzői jogi szabályozás –, mert azokról a Ptk. már rendelkezik.

A 3. § helyes értelmezése tehát az, hogy a Ptk.-t azokban a kérdésekben kell alkalmazni, amelyeket a szerzői jogi törvény nem szabályoz, bár tárgykörére figyelemmel elvileg szabályozhatna. A Ptk. tehát a szerzői jog anyajogszabálya, megadva az általános szabályozási hátteret, kiegészítve a szerzői jog szabályozását olyan kérdésekben, amelyre az nem ad választ, megoldást. Többnyire éppen azért, mert Ptk. rendelkezései már a kérdést kielégítően szabályozzák.

IV. A szellemi tulajdon kodifikációjának problematikája

1. Alapvető összefüggések

A szellemi tulajdonhoz fűződő jogszabályoknak a Ptk.-hoz viszonyított speciális rendelkezései lényegileg és alapvetően e jogosultságok meghatározását, keletkezését, a hozzájuk fűződő jogosultságokat, az oltalom terjedelmét, területi és időbeli hatályát, nyilvántartását és a velük kapcsolatos igények érvényesítési módját határozzák meg.

Ezzel szemben e jogosultságokhoz fűződő jogok feletti rendelkezésekre, átruházására, megterhelésére, hasznosítására vala-

mint öröklés útján történő átszállására vonatkozóan a fent hivatkozott törvényi speciális rendelkezéseken túlmenően a bírói gyakorlat már e jogintézmények korábbi törvényi szabályozása időszakában is a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseit alkalmazta.

Megvizsgálva a speciális rendelkezéseknek a Ptk.-val való összefüggését, célszerű elkülönítlen vizsgálni a hozzájuk fűződő személyi és vagyoni jogi vonatkozásokat.

Figyelemmel arra, hogy a nemzetközi szabályozásokban és az azokra alapuló jogi irodalomban a szellemi tulajdon jog az ipari tulajdon elnevezés „jogutódjaként” alakult ki, a szellemi tulajdon körében is el kell különíteni azokat a jogintézményeket, melyek nem személyi jogi vonatkozásúak. Ezek a védjegyek a földrajzi árujelzők, az eredet-megjelölések és a nyilvánosságra nem hozott adatok, a személyhez nem fűződő know-how-k.

2. A személyiségi jogi kérdések

A személyiségi jogokhoz fűződő szellemi tulajdon körében a vizsgálódásomat a szerzői jog, a szabadalmi jog szabályozásának körére korlátozom. Az ipari minta, a használati minta, a félvezető áramkörök topográfiájának, alkotóit megillető személyi jogi oltalom lényegileg megfelel a szabadalom feltalálóját megillető jogoknak.

2.1. Az Sztj.-nek a szerző személyéhez fűződő rendelkezései nem érintik a személyhez fűződő jogokról szóló Ptk.-beli általános szabályok érvényesülését.

Így a Ptk. 75. § (3) bekezdése szerint a személyhez fűződő jogokat nem sérti az a magatartás, amelyhez a jogosult hozzájárult, feltéve, hogy a hozzájárulás megadása társadalmi érdeket nem sért, vagy nem veszélyeztet. A személyhez fűződő jogokat egyébként korlátozó szerződés vagy egyoldalú nyilatkozat semmis.

E rendelkezés csak a jog korlátozását fejezi ki, a jog gyakorlásának korlátozását, feltételhez kötését nem akadályozza.

Az Sztj. 29. § (1) bekezdése szerint a szerző neve feltüntetéséhez való jogot a felhasználás jellegétől függően, vagy ahhoz igazodó módon gyakorolhatja.

Az Sztj. 9. § (2) bekezdése értelmében a szerző a személyhez fűződő jogait nem ruházhatja át, azok másképp nem szállhatnak át, a szerző nem mondhat le róluk.

A szerzői jogi törvénynek olyan, a szerző személyéhez fűződő rendelkezései vannak, amelyek a személyhez kizárólag szerzői minőségben tapadnak, tehát indokolt a szerzői törvényben való speciális szabályozás. E kérdéseknek a Polgári Törvénykönyvben történt szabályozása, széjjelfeszítené annak kereteit, ugyanakkor az önálló szabályozás nem fosztja meg a szerzőt az általános polgári jogi védelem érvényesülésétől.

Ilyen speciális személyhez fűződő jogok, amelyek szükségte nélkül kerülnének a Polgári Törvénykönyvbe:

- a mű nyilvánosságra hozatalához való jog, beleértve a visszavonás jogát,
- a névjog, a név feltüntetéséhez való jog és az ehhez kapcsolódó jog a szerzőség elismerésére,
- a mű egységének védelme, a védelem a mű megcsonkításával, vagy olyan megváltoztatásával szemben, ami a szerző becsületét, hírnevét sértene,
- a szerző beleegyezésének szükségessége ahhoz, hogy a művét képek alkalmazásával, illusztrációjával adják ki,
- a szerző személyéhez fűződő jogai gyakorlásának speciális szabályai a szerző halálát követően a védelmi időn belül.

2.2. A feltaláló az, aki a találmányt megalkotta. (Szt. 7. §) Ha a jogerős bírói ítélet mást nem állapít meg, azt a személyt kell feltalálónak tekinteni, aki a szabadalmi bejelentés napján feltalálónak szerepel. A feltalálót megilleti a jog, hogy a szabadalmi okiratokon e minőségben feltüntessék. Mellőzni kell a feltaláló nevének feltüntetését a nyilvánosságra kerülő iratokon, ha azt a feltaláló kéri.

Lényegileg itt a személyiségi jognak sajátos korlátozásával találkozunk, amikor – a nemzetközi egyezményeknek megfelelően – a törvény a feltalálónak a neve feltüntetéséhez való jogát az okiraton való feltüntetésre korlátozza. A Szt. 12. § (1) bekezdés rendelkezése értelmében szolgálati találmány esetében, ha a munkáltató érdeke úgy kívánja, hogy a találmányt titokban tartsa, és üzleti titokként kezelje, úgy szabadalmi okirat kiállítására nem kerül sor. Ez esetben háttérbe szorul a feltalálónak az alkotáshoz fűződő személyiségi joga, mert a szerzősége nem kerülhet nyilvánosságra és a neve feltüntetésre. Ez esetben is azonban a feltaláló jogosult fellépni azzal szemben, aki a szerzőségét vitatja.

Ha többen, közösen alkotnak találmányt, úgy amíg jogerős bírói ítélet mást nem állapít meg, a bejelentésben foglalt szerzőségi arányt kell irányadónak tekinteni.

A feltaláló a Ptk. szerint léphet fel azzal szemben, aki e minőségét kétségbe vonja, vagy a találmányhoz fűződő személyiségi jogait egyébként megsérti.

A fenti személyhez fűződő jogoknak a Ptk. alapján történő értelmezését adja a Legfelsőbb Bíróságnak PK. 275. sz. állásfoglalása az alábbiak szerint:

Több feltaláló esetén a feltalálói jogosultság az alkotó munkában való részvétel arányában oszlik meg. Több feltaláló esetén a szerzőségük arányát ettől eltérően nem határozhatja meg sem a felek szerződése, sem a bíróság döntése. jogszabályba ütközik és a Ptk. 200. § (2) bekezdése szerint érvénytelen az a szerződés, vagy egyoldalú nyilatkozat, ha feltalálónak ismerik el azt, aki nem végzett alkotó munkát és nem volt feltaláló. Ezzel azonos megítélés alá esik, ha a feltalálók a szerzőségük arányára vonatkozó megjelölése nem felel meg az alkotómunka értékének.

A találmányból eredő vagyoni jogosultság azonban a szabadalom, a szabadalmi igény, a hasznosítási díjkövetelés, a találmányi díjkövetelés eltérhet a feltalálói aránytól, illetve annak részarányától. A vagyoni jogok tekintetében önmagában nem eredményez érvénytelenséget a feltalálói minőségre, vagy annak részarányára vonatkozó érvénytelen megállapodás. Ez esetben a Ptk.-nak a szerződések részleges érvénytelenségére vonatkozó rendelkezései az irányadók. (Ptk. 239. §)

A szabadalmi jog tehát élesen elválasztja a feltaláló találmányhoz fűződő jogai körében személyiségi jogi és vagyoni jogi elemeket és bírói gyakorlat a szabadalmi törvényben nem szabályozott kérdésekben a Ptk.-ra utal.

3. A szellemi alkotásokhoz fűződő vagyoni jogok

3.1. Szabadalmi jog

A találmányok szabadalmi oltalmáról szóló törvényen – mint modellen – keresztül vizsgálom a jelenlegi jogtechnikai megoldás mellett a külön szabályozás és a Ptk.-n belüli együttes szabályozás kérdését, a külön törvények és a Ptk. kapcsolatának az összefüggéseit, különös figyelemmel a bírói gyakorlatra.

A külön törvények rendelkezései közül bemutatjuk azokat, melyeknek olyan specifikus jellegzetességei vannak, amelyek kizárólag az adott jogintézményre vonatkoznak és ezért ezeknek a kérdéseknek a Ptk.-n belül történő szabályozásával olyan jogintézményeket inkompatibilisnak, amelyek egyrészt áttekinthetetlené tennék a Ptk.-t, másrészt a Ptk.-ba helyezne el olyan szabályozást, amely az adott területek fejlődésének gyors ütemére és a nemzetközi kapcsolódásokra tekintettel a kódexnek a gyakoribb módosítását tenné szükségessé.

3.1.1. A speciális jogszabályok szabályozása strukturális szempontból is eltér és megkülönböztetjük:

- az ipari tulajdonra (szabadalom, védjegy, használati minta, ipari minta) vonatkozó jogosultságokat érintő szabályozásokat és a
- a szerzői jogi szabályozást.

3.1.2. Az ipari tulajdon kategóriájába eső oltalmi jogok államigazgatási határozat alapján hatósági elismerés és nyilvántartás következtében a jogszabályban meghatározott időtartamra jönnek létre és ezért e jogszabályok az adott szellemi tulajdonra vonatkozó anyagi jogi rendelkezéseken kívül külön részben szabályozzák a jogok megszerzésével, fenntartásával és megszűnésével összefüggő államigazgatási eljárást és ezen államigazgatási határozatok megváltoztatására vonatkozó nem peres eljárást, valamint a jogok érvényesítésével összefüggő perjogi szabályozást.

Az a körülmény, hogy e törvények az anyagi jogi és a hozzájuk tartozó eljárási jogszabályokat ötvözik, önmagában kizárja annak a lehetőségét, hogy a Ptk. a szellemi tulajdonra vonatkozó törvényeket tartalmazza. Ezen eljárási szabályok meghatározóak a szellemi alkotás oltalmát jelentő szellemi tulajdon keletkezése, tartalma, terjedelme és megszűnése vonatkozásában.

A fenti anyagi és eljárási jogi együttes szabályozás igényén túlmenően a jogintézmény sajátosságai alapján is vizsgálom, miért szükséges az önálló szabályozás fenntartása, és egyidejűleg a szabályozás alapjainak, létének, a Ptk.-hoz történő integrálása.

A szabadalom, mint abszolút szerkezetű és negatív tartalmú jog a szabadalom tulajdonosának, a szabadalmasnak a tulajdonosi pozícióval azonos jogokat nyújt.

A szabadalmas kizárólagosan jogosult a találmány hasznosítására, amelynek alapján bárkivel szemben felléphet, aki engedélye nélkül a kizárólagos használati jogát sértő cselekményeket végez, továbbá a szabadalomhoz fűződő jogait átruházhatja, megterhelheti, gazdasági társaságba nem pénzbeli hozzájárulásként beviheti.

Ez utóbbi jogosultságok gyakorlása vonatkozásában a szabadalmi törvény speciális rendelkezéseket nem tartalmaz és így a Ptk.-nak a tulajdonjoggal kapcsolatos rendelkezései az irányadók.

Ebből következik, hogy a szellemi tulajdonra vonatkozó szabályozást a tulajdonjog körében kell elhelyezni. Fogalmi ellentmondást jelent ezeknek a jogoknak a személyi jogok körében történő rendelkezése, mivel a szabadalmas a feltalálótól elkülönülhet és ez esetben a szabadalom éogosultáéhoz, személyiségi jogok nem fűződnek.

3.1.3. A speciális szabályozást igénylő kérdések:

3.1.3.1. A megszerzés

A törvény normatív meghatározás útján jelöli meg a szellemi alkotásoknak azt a körét, amelyekre szabadalmi oltalom adható. Szabadalmazható minden új, feltalálói tevékenységen alapuló, iparilag alkalmazható találmány; a törvény megjelöli továbbá a szellemi alkotások azon körét, amelyekre a szabadalom megadását kizárja. A törvény meghatározást ad az újdonság, a feltalálói tevékenység és az ipari alkalmazhatóság fogalmáról.

Amennyiben a találmány a törvényi szabályozás e normatív feltételrendszerét kielégíti, a találmányra szabadalmat kell adni. A feltalálónak tehát a szabadalom megadására alanyi joga, igénye van. Ez az alanyi jog, a szabadalmi igény a feltalálót vagy jogutódját illeti meg.

A szabadalmi igény átruházható vagyoni jog.⁴

Szolgálati találmány esetében a szabadalmi igény a törvény rendelkezése alapján a munkáltatót, mint a feltaláló jogutódját illeti meg.

Közös szabadalmi igény, vagy közös szabadalom esetén a szabadalom a törvény rendelkezése alapján kapcsolódik a Ptk. közös tulajdonra vonatkozó rendelkezéseihöz. A szabadalmastárs hányadára a többi szabadalmastársat harmadik személlyel szemben elővásárlási jog illeti meg. Speciális rendelkezés hiányában nyilvánvalóan az elővásárlási jog gyakorlására a Ptk. rendelkezései az irányadók.

3.1.3.2. A szabadalom időtartama

A szabadalmi oltalom meghatározott időre, húsz évre szól, nem hosszabbítható meg. Az oltalmi idő elteltével közkinccsé válik. A szabadalmas a szabadalom fenntartási díj fizetésére köteles.

3.1.3.3. A szabadalmi oltalom terjedelme és tartalma

A speciális szabályozás rendelkezése következtében a szabadalmi oltalom terjedelmét az igénypontok határozzák meg és a szabadalmi oltalom az olyan termékre vagy eljárásra terjed ki, amelyben az igénypont összes jellemzője megvalósul.

A szabadalom tartalmára vonatkozó rendelkezés alapján pedig a szabadalmasnak kizárólagos joga van a találmány hasznosítására, és e rendelkezések határozzák meg azokat a tevékenységi köröket, amelyek a hasznosítás fogalma alá esnek és amelyeknek harmadik személy részéről történő gyakorlását a törvény mindenkiel szemben kizárja és az ezzel ellentétes magatartás szabadalmibitorlást valósít meg.

3.1.3.4. A szabadalomból eredő jogok megterhelése

A speciális és az általános szabályozás összefüggése jelentkezik a szabadalmi oltalomból eredő jogok megterhelése vonatkozásában. A Ptk. 1996. évi XXVII. tv.-vel történt módosítása alapján a szabadalom, mint vagyoni értéket jelentő jog terhelhető jelzálogjog alapítása útján is.

Nyilvánvalóan a jelzálogjogra vonatkozó rendelkezések általában a szabadalomra alapított jelzálogjog vonatkozásában is irányadók, kivéve a szabadalmi törvénynek a speciális rendelkezését, amely szerint a jelzálogjog alapításához nem szükséges a közokiratba foglalás, hanem elégséges az írásba foglalás és nem szükséges a jelzálogjogot a Magyar Országos Közjegyzői kamaránál vezetett nyilvántartásba bejegyezni, hanem ennek a nyilvántartására szabadalmi lajstromba történt bejegyzés szolgál.

3.1.3.5. A szolgálati és alkalmazotti találmányok

A szabadalmi törvény rendelkezéseket tartalmaz egyrészt a szolgálati és alkalmazotti találmányok feltalálójának díjazására, valamint a szabadalomhasznosítási szerződésekre.

A szabadalmi törvényre tartozik annak rendezése, hogy milyen előfeltételek mellett minősül valamely találmány szolgálati vagy alkalmazotti találmánynak. Ezen előfeltételek esetén illeti meg a munkáltatót a szabadalomhoz fűződő igény és ennek az igénynek a bejelentési eljárás során történő érvényesítési módjáról rendelkezik.

A szabadalom díjazására vonatkozóan a feltaláló és a szabadalmas szabadon szerződnek. A szerződésekre vonatkozóan tartalmaz a törvény a díjazás mértéke, módja vonatkozásában bizonyos diszpozitív szabályokat. E diszpozitást csak az korlátozza, hogy a szolgálati találmánnyal kapcsolatos jogok és kötelezettség tekintetében a szerződésben sem lehet eltérni a törvény olyan szabályaitól, amelyek a feltalálók érdekeit szolgálják.

A szabadalmi törvény útján nevesített e szerződéstípusok tekintetében is érvényesülnek a kötelmi jogok a szerződésekre vonatkozó Ptk.-ban foglalt rendelkezések.

A találmányi díjszerződésekre vonatkozó diszpozitív rendelkezéseket a szabadalmi jog egészének inkorporálása nélkül nem lenne célszerű a kötelmi jog külön részében nevesíteni, mert e szabályozás sok vonatkozásban a szabadalmi joghoz kapcsolódik.

3.1.3.6. A hasznosítási szerződések

A hasznosítási szerződések vonatkozásában a törvény itt kimondja, hogy a nem szabályozott kérdésekben a Ptk. rendelkezései az irányadók.

A találmányi díjszerződéssel összefüggésben bemutatott szempontoknak megfelelően indokolt a hasznosítási szerződéseknek is a szabadalmi törvény keretében történő szabályozása.

A szabadalmi törvény 28. §-a szerint a szabadalmas a hasznosítási szerződés egész tartama alatt szavatol azért, hogy harmadik személynek nincs a szabadalomra vonatkozó olyan joga, amely a hasznosítást akadályozza. Erre a szavatosságra az eladónak a tulajdonjog átruházására való szavatossági igénye irányadó.

A jogszavatosságra vonatkozó általános rendelkezések mellett a szabadalmi törvénynek a szabadalom korlátaira vonatkozó rendelkezései körében találjuk meg azt a speciális rendelkezést, amely mellett e szavatossági probléma felmerülhet, nevezetesen a szabadalom vonatkozásában harmadik személyeket megillető előhasználati vagy továbbhasználati jog formájában.

3.1.4. A szabadalmi törvény és a Ptk. összefüggései a bírói gyakorlatban

A fentiekben a tételes szabályozások útján mutattam be, hogy a számtalan speciális rendelkezésre figyelemmel indokolt a szabadalmi jogok a Ptk.-tól független törvényben történő szabályozása.

A következőben viszont a bírói gyakorlat – az alábbi példák-ból kitűnően – már az 1969. évi II. tv. alkalmazása során is következetesen kifejezésre juttatta, hogy a vonatkozó speciális rendelkezéseket a Ptk.-val együttesen alkalmazza.

- a) A találmányok hasznosítására kötött szerződés esetén irányadó az általános szabály, amely szerint a szerződéses nyilatkozatot vita esetén dgy kell értelmezni, ahogy azt a másik félnek a nyilatkozattevő feltehető akarata és az eset körhlményeire tekintettel a szavak általánosan elfogadott jelentése szerint értenie kellett. [Ptk. 207. § (1) bek., Ptk. 86. §, Legfelsőbb Bíróság Pf. IV. 20. 931/1983., BH 1984/12. 488. sz.]
- b) A Polgári Kollégium 276. sz. állásfoglalása értelmében a szolgálati találmány szabadalmasa a feltaláló hozzájárulása nélkül átruházhatja a szabadalmat, vagy adhat engedélyt annak hasznosítására. Ahhoz viszont, hogy a találmányra jogot szerző, a díjfizetési kötelezettséget átvállalja, a harmadik személy a kötelezett helyébe lépjen a feltalálónak a tartozás átvállalásához való hozzájárulása szhkséges. [Ptk. 332. § (1) bek.]
- c) Ha a találmány hasznosítására kötött szerződés a felek között tartós jogviszonyt hoz létre, a bíróság a szerződést módosíthatja akkor, ha a szerződéskötést követően beállott körülmény folytán a szerződés valamelyik fél lényeges, vagy jogos érdekét sérti. Ha a felek a szerződéskötéskor a termelés mennyiségét, jövőbeli bizonytalanságát és a nyereség alakulását a kölcsönös kockázatvállalás körébe vonták, az ilyen jellegű és az adott helyzetben várható, az ésszerű kockázatvállalás kereteit meg nem haladó körülményváltozásokkal feleknek a szerződés feltételeinek meghatározásakor számolnia kell, ilyenkor lényeges, jogos érdeksérelemre hivatkozással nem követelhető a szerződésmódosítás. (Ptk. 241. §, Ptk. 86. §, 1969. évi II. tv. 17. §, Legfelsőbb Bíróság, PF. IV. 20. 989/1983., BH 1984/12. 439. sz.)
- d) A szabadalomhasznosítási szerződésben vállalt kötelezettségek megszegésén alapuló kártérítési igény elbírálásánál irányadó szempontok vonatkozásában az ítélet megállapítja, hogy alperes kötelessége volt annak a helyzetnek a kialakítása, hogy a kizárólag általa gyártott termékekre megrendelések érkezessenek és ezek kielégítése is megtörténhessék. Alperes azzal, hogy a megrendelhető termékek létrehozását, és a sorozatgyártást megghiúsította, szerződésszegő magatartást tanúsított és szerződéses kötelezettségének teljesítését jogos ok nélkül megtagadta és ezért következett be a szerződés lehetetlenülése. Ily módon kártérítés fizetésére kötelezhető. [Ptk. 312. § (2) bek., 313. §, 318. § (1) bek., Legfelsőbb Bíróság Pf. IV. 20. 904/1987. BH. 1988/12., 440. sz.]
- e) Ha a szabadalomhasznosítási szerződés hatályának beálltát a felek a piackutatás eredményétől tették függővé, a jövőbeli megrendelői igények felmerülésének eredménye jelenti a felüggesztő feltételt. [Ptk. 228. §, Legfelsőbb Bíróság Pf. IV. 21. 098/1988., BH. 1989/10., 397. sz.]
- f) A Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy általános szabályokat kell alkalmazni a szellemi alkotások hasznosításából eredő jogviták elbírálásánál. [1969. évi II. tv. 17–20. §, Ptk. 87. § (2) bek., 205. § (1) bek., 207. §, 277. § (1) bek., Legfelsőbb Bíróság Pf. IV. 20. 078/1991., BH 1992/1., 20. sz.]
- A fenti esetekből megállapítható, hogy a bírói gyakorlat a jogalkalmazás során a szabadalmi törvényre és a Ptk. vonatkozó rendelkezéseire vonatkozó hivatkozás mellett általánosan utalt a szellemi alkotások törvényi védelmére vonatkozó általános rendelkezésre is, a Ptk. 86. §-nak a feltüntetése mellett.
- A bírói gyakorlatból tehát megállapítható, hogy a szabadalmi törvény és a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseinek együttes al-

kalmazása kialakított egy olyan modellt, amely mellett a jogfolytonosság és jogbiztonság követelményeinek szem előtt tartásával célszerű a jövőben is a jogalkotás során figyelembe venni. A korábbi szabályozás alapján ott találunk logikai törést, hogy a bírói gyakorlat olyan esetekben is, amelyek a személyiségi jog kérdését egyáltalán nem érintik utal a Ptk. 86., illetve 87. §-ra, amely rendelkezések a törvény személyiségi jogi fejezetében találhatóak.

3.1.5. Az egyéb ipari tulajdonjogok

A szabadalmi jogokat részletesen elemeztem és ez irányadó a többi kizárólagos joggal védett szellemi alkotások (használati minta, ipari minta, félvezetők topográfiája) oltalmának törvényi szabályozása azonos felépítésű és a jogszabályok általában vissza-utalnak a szabadalmi törvény rendelkezéseire.

Az eltérések az egyes szellemi alkotások, oltalmi jogok elnyerésére irányuló előfeltételek, az oltalmi jogok tartalma, időtartama vonatkozásában állnak fenn. Ezek az eltérések kizárólag az adott oltalmi formához kapcsolódnak, de a polgári jogi vonatkozási kérdésekben nem térnek el és ezeknek az intézményeknek, oltalmi formáknak a külön elemzése csak a már kifejtett elvek ismétlését jelentené.

3.2. A védjegyoltalom

A védjegy a legfontosabb árjelző az egyes áruk és szolgáltatások azonosítására, egymástól való megkülönböztetésére, a fogyasztók tájékoztatására. Ez teremti meg a kapcsolatot a termék és annak gyártója között és a termékre vonatkozó információ szimbolikus megjelenítése. A megjelölés egyben reklámfunkciót tölt be és a gazdasági verseny egyik legfontosabb eszköze.

A védjegy e funkciót a védjegyoltalom segítségével tölti be, a védjegyoltalom biztosítja a jogosult számára a védjegy használatához való kizárólagos jogot, beleértve a védjegy jogosultság feltéti rendelkezést. A védjegy vagyoni értéke e megkülönböztető képességéhez, a fogyasztók körében kialakult reputációjához tartozik. A védjegy kialakítása szellemi alkotás ugyan, de a védjegy értékét nem e szellemi alkotás, hanem a cég érvényesülése során kialakított értéke jelenti.

A védjegy tekintetében tánik ki legelősebben, hogy nem kapcsolható szellemi alkotáshoz fűződő jogokon keresztül a személyiségi joghoz. Az 1997. évi XI. tv.-hez fűzött miniszteri indokolás szerint a törvény abból indul ki, hogy a védjegy vagyontárgy, a vállalat vagyónának része, és a védjegy fennálló oltalom a szellemi tulajdon egyik formája.

E vonatkozásban tehát kifejezésre jut a határozott jogalkotói szándék a szellemi tulajdon kodifikált kialakítására.

A védjegyoltalom – a szabadalmi törvényhez hasonlóan – külön részben szabályozza az oltalomra alkalmas megjelölések meghatározását – beleértve a feltétlen és viszonylagos kizáró okokat, – a védjegyoltalomhoz való védjegyoltalmi igényt, a védjegyoltalom keletkezésére, időtartamára, tartalmára, korlátaira, a védjegyhasználat elmulasztásához fűződő speciális, kizárólag a védjegyet érintő rendelkezéseket, figyelemmel a tőlük elválaszthatatlan eljárási jogi rendelkezéseket is.

Ezek azonban annyira speciális, kizárólag a védjegyet érintő rendelkezések, szabályozások, amelyek a Polgári Törvénykönyv keretében idegen test megjelenését jelentenék, azonban az ezen rendelkezések útján meghatározott jogosultságot a szellemi tulajdon körében a Ptk. részévé kell tenni, mert önmagában a védjegyoltalom ágyazza be ezeket az intézményeket a Ptk. vérkerinésébe.

A törvényben szabályozott anyagi jogi és eljárásjogi rendelkezések oly mértékben egymástól függő, egymáshoz kapcsolódó, egymást feltételező szabályok, hogy az anyagi jogi és eljárásjogi rendelkezések olyan speciális egységet jelentik, hogy e rendelkezéseknek a Ptk.-ban történő inkorporálása nem lehetséges, mert az anyagi jogi rendelkezésektől az eljárásjogi rendelkezések nem különíthetők el.

A védjegyoltalom is abszolút szerkezetű, negatív tartalmú jog, mivel a törvény meghatározása szerint a kizárólagos használati joga folytán a védjegyoltalom bárkivel szemben felléphet, aki az engedélye nélkül gazdasági tevékenysége körében használja, meghatározva egyúttal, hogy mi minősül használatnak. (Vt. 12. §) Aki a törvény e meghatározott rendelkezéseinek megsértésével a védjegyet jogosulatlanul használja védjegybitorlást követ el.

A védjegyoltalom III. fejezete „A védjegy oltalom a vagyoni forgalomban” cím alatt foglalkozik a jogutódlás, megterhelés, a közös védjegyoltalmi igény és a közös védjegyoltalom kérdésével és e fejezetben meghatározza, hogy a védjegyhez kapcsolódó és a védjegyoltalomból eredő jogok átszállására, átruházására, megterhelésére, valamint a közös védjegyoltalmi igényre és a közös védjegyoltalomra a törvényben nem szabályozott kérdésekben a Ptk. rendelkezései az irányadók. (Vt. 22. §)

A polgári joggal való szoros kapcsolatra utal a törvény hatálybalépése óta meghozott bírói döntés, amikor megállapítja, hogy bár a védjegyoltalom szerint a bitorlásból eredő igények érvényesítésére a védjegyoltalom és a védjegyoltalomból eredő jogok átszállására, átruházására utal a jogosult (Vt. 29. §), azonban az ítélet megállapítása szerint e rendelkezések nem kogens jellegű törvényi rendelkezések és a Vt. 22. §-a alapján a védjegyoltalom a védjegybitorlásból eredő igényt a Ptk. 328. § (1) bekezdése alapján, mint védjegyoltalomból eredő jogot engedményezés útján átruházhatja. A védjegybitorlás esetében érvényesíthető polgári jogi igények a védjegyoltalom javára olyan követelést biztosítanak, amelyek engedményezéssel átruházhatók és így azokat Vt. 29. §-ban meghatározott jogosultakon túlmenően az engedményes is érvényesítheti. (Legfelsőbb Bíróság Pf. IV. 23. 748/1998., nem közzétett eset)

A védjegyoltalom IV. fejezete tartalmazza a használati szerződésre vonatkozó rendelkezéseket, melytől a felek egyező akaratlan eltérhetnek, ha jogszabály az eltérést nem tiltja és meghatározása szerint a nem szabályozott kérdésekben a Ptk. rendelkezései az irányadók.

A védjegy licenc szerződés nevesített szerződéstípus, amely szerepelhet a kötelmi jog különös részében is, azonban a védjegyhez fűződő jogosultságok szabályozásával való egységességre tekintettel célszerű, ha ez a rendezés a védjegyoltalom keretében történik. E vonatkozásban a speciális szabályozás indokát adja, hogy mind a védjegyoltalom átruházására való szerződés, mind pedig a használati szerződés semmis, ha a fogyasztók megérettéjét eredményezné.

Az 1997. évi XI. tv. a védjegyoltalom túlmenően szabályozza külön részben – anyagi és eljárásjogi rendelkezéseket egyaránt felölelve – a földrajzi jelzéseket és eredet-megjelöléseket, amelyek a kereskedelmi forgalomban földrajzi árjelzőként oltalomban részesülhetnek.

E jogosultságok a védjegyoltalom jellegének megfelelő kizárólagos abszolút szerkezetű negatív tartalmú jogok és e árjelzőkhöz jellegükönél fogva ugyancsak nem kapcsolódnak a szellemi alkotásokon keresztül a személyiségi joghoz.

3.3. A szerzői jog

A szerzői jognak a Ptk. tervezett kodifikációjával összefüggő vonalait kicövekelem a szerzői jogról szóló 1999. évi LXVI. tv. és annak miniszteri indokolásában kifejtett e kérdést is érintő álláspontot.

Nyilvánvaló, hogy adott esetben nem indulhatunk ki más nézőpontból, mint jogszabályalkotásunknak a nemzetközi egyezményekben foglalt kötelezettségvállalással egybehangzó, a kérdés teljes szabályozását felölelő, nagyformátumú produktumából.

A törvény általános indoklása szerint: a szerzői jog a széles értelemben vett polgári jogba tartozik. A szerzői jogi szabályozás vagyoni és személyi viszonyokat rendez. Sajátosságai számos kizárólagos funkciója következtében mindazonáltal az idők során fennálló elkülönülő jogterületté alakult, mind a nemzetközi, mind a hazai jogrendszerünkben. A szerzői jogi védelem abszo-

lút szerkezetű, negatív tartalmú kötelezettségeket állító viszony, amely jellegében hasonló a tulajdoni viszonyhoz. Tárgya azonban szellemi alkotás, ami a szerző személyiségéhez kötődő jogosultságok elismerését és oltalmát is jelenti.

A szerző személyiségi, nem vagyoni jogaival a tanulmány első felében foglalkoztam.

A törvény elvileg a személyhez fűződő és vagyoni jogok egy-ségéből kiindulva alapszabályozásként rögzíti, hogy a vagyoni jogok nem ruházhatók át. Ezen általános szabály alól azonban kivételt tesz azzal, hogy a vagyoni jogok törvényben meghatározott esetekben és feltételekkel átruházhatók és átszállhatnak. Így e kivétel alapján elválnak a vagyoni jogok a munkaviszonyból folyó köteletség teljesítéseként alkotott mű, a szoftver, az adattár és a reklámozás céljára megrendelt má esetében, valamint a megfilmesítési szerződés alapján, és a vagyoni jogokra is kiterjedő jogutódlás következik be az ún. együttesen létrehozott műveknél.

A törvény miniszteri indokolása foglalkozik a felhasználási szerződések és a Ptk. kapcsolatával. A felhasználási szerződéseknek a Ptk.-ban önálló szerződési típusként való nevesítésére jelenleg sem szükség, sem lehetőség nincs. A Ptk. azonban természetesen a felhasználási szerződések háttérzabálya marad és a szerzői jogi törvényben nem szabályozott kérdésekben a Ptk. rendelkezései az irányadók. Például a Ptk. 205. §-a értelmében a szerződés létrejöttéhez a feleknek a lényeges, valamelyik, bármelyikük által lényegesnek minősített kérdésekben való megállapodása szükséges. Ha a felhasználási szerződés általános szerződési feltételek alapján jön létre, a Ptk.-nak az ilyen, általános feltételekre vonatkozó rendelkezései az irányadók.

A szerzői jogi törvény saátossága, hogy azokra az esetekre, amikor háttérzabályként a Ptk.-t kell alkalmazni, az erre vonatkozó saátos eltérésre önmaga tartalmaz rendelkezéseket.

Így a szerződések értelmezésére vonatkozó általános Ptk. szabályt kiegészíti azzal, hogy a szerző számára kedvezőbb értelmezést kell elfogadni, ha a felhasználási szerződés tartalmi elemei nem állapíthatók meg egyértelműen.

Az Sztj. 48. §-a a Ptk.-nak a szerződés bírói módosítására vonatkozó rendelkezését egészíti ki a felhasználási szerződésekkel kapcsolatban azzal, hogy a bíróság a polgári jog általános szabályai szerint akkor is módosíthatja a szerződést, ha a szerzőnek a felhasználás eredményéből való arányos részesedéséhez fűződő lényeges, jogos érdekét azért sérti, mert a mű felhasználása iránti igénynek, vagy szerződéskötést követően bekövetkezett jelentős növekedése miatt feltűnően megnő a felek szolgáltatásai közötti értékkülönbség.

A szerzői jogról szóló törvényt a többi szellemi alkotásról szóló törvénytől megkülönbözteti az a szerzői jogból fakadó sajátosság, hogy nincs külön eljárásjogi része, mivel a szerzői jogi oltalom az alkotás létrejöttével együtt ex lege, nem pedig hatósági eljárás útján hozott határozattal keletkezik. A szerzői jogi oltalom ugyanakkor a művet a maga eredeti létrejött formájában védi, védve annak integritását. Az oltalom nem a hatósági eljárás során, a szellemi alkotáshoz fűződően megadott oltalmi körhöz kapcsolódik.

A többi jogosultságnál utaltam az anyagi és eljárásjogi szabályozás szoros összefüggésére, amely már önmagában is kizárná a jogosultságoknak önálló szabályozás helyett a Polgári Törvénykönyvbe való integrálását. A szerzői jog, ahol a fenti szempont nem érvényesül, azonban – beleértve a szomszédos jogokat és azoknak sokrétűségét – valóban a polgári jogon belül önálló szabályozást igénylő területté alakult, aminek szükségessége a technika (digitális, elektronikus technika, multimédia, szoftverek) fejlődésével csak fokozódni fog.

3.4. A nyilvánosságra nem hozott adatok védelme

Sokoldalú kodifikációs megközelítést igényel a jognak az a szegmense, amit jelenleg részben a know-how védelem, részben a titokvédelem jogcímén kerül szabályozásra.

A Ptk. 81. §-a alapján személyhez fűződő jogot sért, aki a levéltitkot megsérti, továbbá a magántitok, üzemi vagy üzleti titok birtokába jut és azt jogosulatlanul nyilvánosságra hozza, vagy azal egyéb módon visszaél.

A visszaélés körébe tartozik a jogosulatlan felhasználás, vagy illetéktelen személy részére történő hozzáférhetővé tétel.

Az üzleti, üzemi titkot, amely jelentős értékkel bíró vagyont jelenthet, a jelenlegi Polgári Törvénykönyv a vagyoni jellegétől teljesen elkülönítetten, csak a személyiségi jog szférájában szabályozza.

A szellemi alkotásokhoz fűződő védelem körében jelöli meg a know-how-t a Ptk. 86. § (4) bekezdése, mely szerint a személyeket védelem illeti meg a vagyoni értékű gazdasági, műszaki, szervezési ismertők és tapasztalataik tekintetében. A védelem a megkezdett, vagy tervbe vett hasznosítás esetén a közkinccsé válásig áll fenn. [Ptké. II. 4. § (1) bek.]

A Ptk. 86. § (4) bekezdésében foglalt törvényi meghatározással élöli meg az adott rendelet alkalmazásában a know-how-t a technológia átadási megállapodások egyes csoportjának a versenykorlátozási tilalom alóli mentesítéséről szóló 86/1999. (VI. 11.) Korm. sz. rendelet 4. §-a.

Az üzleti titok törvényi meghatározását adja a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. tv. (továbbiakban: Tptv.) 4. § (3) bekezdése, mely szerint üzleti titok a gazdasági tevékenységhez kapcsolódó minden olyan tény, információ, megoldás, vagy adat, melynek titokban maradásához a jogosultnak méltányolható érdeke fűződik, és amelynek titokban tartása érdekében a jogosult a szükséges intézkedéseket megtette.

A Tptv. 4. § (4) bekezdése értelmében tilos az üzleti titkot tisztességtelen módon megszerezni, azt felhasználni, valamint jogosulatlanul mással közölni, vagy nyilvánosságra hozni.

A TRIPS-Egyezmény 39. cikke, a „Szellemi tulajdon” fejezetében rendelkezik – a PUE 2. Cikkében foglaltakra utalással –, hogy a természetes, vagy jogi személyeknek lehetőséget kell adni, hogy a jogosan ellenőrzésük alá tartozó információk a tisztességes kereskedelmi gyakorlattal ellentétes módon (szerződésszegés, bizalmas közlés megsértése és szerződésszegésre való rábírás, nyilvánosságra nem hozott adatok, olyan harmadik felek általi megszerzése, akik tudták, vagy zömmel saját hanyagságuk folytán elmulasztották megtudni, hogy a megszerzés magában foglalja az ilyen gyakorlatot is) hozzájárulásuk nélkül mások által való megszerzését vagy felhasználását és nyilvánosságra hozatalát megakadályozzák mindaddig, amíg az ilyen információ

- titkos abban az értelemben, hogy mint egységes egész vagy elemei bármely megjelenése és összeállítása általánosan nem ismert, vagy könnyen nem ismerhető meg az olyan körökben mozgó személyek számára, akik rendes körülmények között az említett információval foglalkoznak;
- kereskedelmi értékkel rendelkezik, mivel titkos; és
- titokban tartása érdekében az adatok felett ellenőrzés gyakorlására feljogosított személy a körülményekhez képest ésszerű lépést tett.

E titok kérdésért azért bocsátottam előre, mert a Ptk. 86. § (4) bekezdésben foglalt know-how meghatározásnak nem fogalmi eleme a titok.

Az Európai Bizottság 1996. január 31-i 240/96. EK. sz. rendelete a technológiai transzfer csoportmentesítésével kapcsolatban a know-how fogalmi elemét úgy határozza meg, hogy azt olyan műszaki információk együttesének jelöli meg, amely titkos, lényeges és bármiféle megfelelő formában azonosított.⁵

Egybevetve a TRIPS és az EU meghatározásokat követve, hogy a titkosság adja a lényeges és azonosítható ismereteknek a kereskedelmi értéket, amelynek révén az ilyen ismeretek birtokosa oltalomra tarthat igényt.

A jelenlegi törvényi szabályozásunk ennél sokkal szélesebb körben vonja meg a know-how védelmét. Voltaképpen minden műszaki, gazdasági és szervezeti ismeretre és tapasztalatra vonat-

kozik, ami még nem vált közkinccsé. A törvénynek az a meghatározása, hogy a megkezdett vagy tervbe vett hasznosítással kezdődik az oltalom, álláspontom szerint a védelemre való jogosultság bizonyíthatóságát, azonosíthatóságát kívánja kifejezésre juttatni.

Az azonosíthatóság követelményét, fogalmát az EU rendelet részletesebben fejti ki.

E szerint azonosítotttság azt élelenti, hogy a know-how oly módon van leírva vagy feljegyezve, ami lehetővé teszi annak igazolását, hogy eleget tesz a titkosság és lényegesség követelményének, és lehetővé teszi annak a biztosítását, hogy a licenc átvevőjét saját technológiájának a hasznosításában ne korlátozzák méltánytalanul. Azonosított lehet a licencia megállapodásban vagy külön okmányban kifejtett, vagy bármilyen más megfelelő formában feljegyzett know-how legkésőbb akkor, amikor átruházzák vagy röviddel azt követően feltéve, ha ez az elkülönült okmány vagy más feljegyzés szükség esetén hozzáférhetővé tehető.

A jelenlegi know-how meghatározás védelem alá helyez minden hasznosítható ismeretet, ami még nem vált közkinccsé.

A szabályozás tehát lényegileg abból a know-how koncepcióból indul ki, hogy bármilyen ismeret, tapasztalat – tekintet nélkül annak jellegére – értékesíthető hasznosítható, mivel bármely ismeretet, tapasztalatot harmadik személy, aki nincs ennek az ismeretnek a birtokába hajlandó megvenni, mert gazdaságilag kedvezőbb részére az ellenérték fizetésével történő megszerzés, mint a saját erőből történő kikísérletezés, kifejlesztés.

A know-how-t tehát akkor foghatjuk fel a legtágabb értelemben, ha arról, mint értékesíthető árurol beszélünk. A know-how fogalom meghatározása során azonban e széles értelemben vett fogalomtól meg kell különböztetnünk, hogy fennállnak-e a know-how oltalmának is az előfeltételei.

Más tehát az értékesíthetőség és az oltalomképesség.

Amennyiben a szellemi tulajdon körében jelöljük ki a know-how jogrendszeri helyét – és ennek a területén belül a titkos, nyilvánosságra nem hozott adatok védelmével összefüggésben – a know-how meghatározásnál megfontolandó, hogy nem szükséges-e a jelenlegi törvényi know-how fogalmat szűkíteni.

E fogalmi szűkítés nem akadályozná meg, hogy bárki a birtokában lévő bármilyen ismeretet, tapasztalatot, tudást – még akár az esetben is, ha az közkinccset képez – értékesítsen harmadik személynek, aki azzal nem rendelkezik. Ezért érvényesnek tekinthető a közkinccset képező ismereteknek a szerződéses átadása is, mivel nincs mindenki valamennyi közkinccs ismeretében és bárki választhatja a közkinccset képező ismerethez való hozzáférésnek azt a módját, hogy azt harmadik személytől megszerzi.

Az így szerződésileg átadott ismeretet a megszerző személyen kívül bárki jogszerűen felhasználhatja.

A jogellenes behatások elől oltalomra érdemes szellemi tulajdonnak csak azokat az ismereteket tekinthetjük, amelyek nem az általánosan elsajátított, vagy elsajátítható ismereteknek kézen fekvő megvalósult következményei, hanem amelyek olyan módon kerültek saját kifejlesztésre, hogy harmadik személyek részére ne váljanak nyilvánvalóan felismerhetővé, hozzáférhetővé. Az EU fent hivatkozott rendelete a titok fogalmát az alábbiak szerint határozza meg:

A titok azt jelenti, hogy a know-how csomag együttesen vagy összetevőinek pontos rendszerét és összeállítását tekintve általánosan nem ismert vagy nem könnyen hozzáférhető, ebben rejlik az értéke és a titkosság nem korlátozódik arra a szűk értelmezésre, hogy a know-how minden egyes összetevőjének a know-how jogosult üzletén kívül teljesen ismeretlennek vagy beszerezhetetlennek kell lennie.

A jogi irodalomban vitás, hogy lehet-e a know-how tulajdonáról beszélni. A francia jogi irodalomban van olyan tekintélyes álláspont (Mathely), amely szerint lehet a know-how tulajdonáról beszélni; mások szerint viszont a tulajdonról csak a szabadalmi oltalom esetén lehet beszélni, a know-how védelem csak tulajdonba vétel nélküli birtokolásra vonatkozik, amelyet a birtokvédelmi szabályok alapján lehet védeni.

Bobrowszky Jenő a know-how lényegadó jellemzőit az alábbiakban foglalja össze:

- információ, ismeret, tapasztalat, amely
- a gyakorlatban alkalmazható (műszaki, szervezési, gazdasági, üzleti jellegű),
- lényeges (értékes, hasznos),
- titkos vagy egyéb okból korlátozottan hozzáférhető.

Figyelemmel arra, hogy a know-how oltalmát az üzleti titokvédelem körébe vonja, ennek lényeges jellemzőit az alábbiak szerint határozza meg:

- relatív kizárólagos jellegű hasznosítási jog, amely csak az ismeretnek más által való jogtalan elsajátítása, felhasználása, nyilvánosságra hozatala ellen ad fellépési lehetőséget, tehát de facto birtokhelyzetet véd, állami aktus (regisztráció) nélkül (Bobrowszky: Iparjogvédelem és csúcstechnika; Országos Találmányi Hivatal kiadványa 1995. 132. o.)

Rámutat továbbá, hogy a know-how védelem esetén lényegileg a szellemi javak birtokvédelmének egyik megnyilvánulásáról van szó. Ez az oltalom a szabadalom által nyújtott oltalommal szemben azért relatív jellegű, mert a szabadalom az oltalmi időtartama alatt védi a szabadalmast attól, aki a megoldást, ismeretet tőle függetlenül feltalálta, kifejlesztette, vagy aki azt reverse engineering útján visszafejtette.

E relatív birtokvédelem azonban nem jelent szükség szerint értékülönbséget a szabadalmazott megoldás és a titkos ismeretanyag között.

Előfordul, hogy a feltaláló éppen azért nem kér szabadalmat találmányra, mert nagyobb védeltséget remél a találmány titkos kezelésétől, mint amikor a szabadalmi oltalomban bízva a szabadalmi oltalom fejében az ismeretanyagot közzéteszi.

A szabadalmazott találmányokhoz is számtalan olyan ismeretanyag kötődhet, melyek a szabadalmi igénypontokból és a szabadalmi okiratról nem tűnnek ki, azonban elősegítik a találmány leggazdaságosabb és legcélszerűbb megoldását anélkül, hogy a találmány szabadalmazhatóságának szükségszerű előfeltételei lennének. Ezért a feltaláló ezeket inkább titokban tartja és a szabadalom hasznosítási szerződések keretében adja át megfelelő biztosítékok kikötésével a licenciavevőnek.

A fentiekből a kodifikáció szempontjából következők:

A Ptk. 86. § (4) bekezdésben foglalt meghatározás helyett a szellemi tulajdonjogok körébe vonandó oltalomképes műszaki ismeretek esetében feltétlenül szükséges, hogy az oltalomképesség előfeltétele és a meghatározás része legyen a titkosság is.

Figyelemmel arra, hogy ezek az oltalomképes műszaki, gazdasági ismeretek a gazdasági forgalomnak a részei, megfontolandó, hogy a Ptk. a szabadalom hasznosítási szerződések analógiájára ne szabályozza-e a különös részben a know-how hasznosítási szerződéseket, mint új nevesített szerződéstípust.

Figyelemmel arra, hogy a know-how fogalmi körét az eddigi meghatározáshoz képest szűkítjük, felülvizsgálendő a Ptk. 87. § (4) bekezdése, amely a know-how jogosultakat csak annak követelésére jogosítja, hogy az elsajátító vagy felhasználó részeltesse őket az elért eredményben.

Összhangban a szerzői jogi-, szabadalmi- és védjegybitorlás szankcióival, adott esetben is indokolt, hogy a know-how jogosultja az általános polgári kártérítési szabályokon felül a jogsértőnél keletkezett gazdagodásra is igényt tarthasson.

V. Összefoglalás

A fent kifejtettek alapján a jelenlegi elkülönült szabályozás fenntartását javaslom.

A Polgári Törvénykönyv e speciális törvények háttérszabálya, amely irányadó a speciális törvényekben nem szabályozott kérdésekben.

Figyelemmel arra, hogy

- mind a külön törvényi rendelkezések, mind pedig az ezek alapján kialakult bírói gyakorlat ezen oltalmazott jogok vagyoni jogi vonatkozásait rendező és e jogosultságok általában abszolút szerkezetű, negatív tartalmú jogok és e jellegükre épül a vagyoni forgalomban való részvételük, továbbá
- a nemzetközi egyezmények az oltalmi jogokat a szellemi tulajdon fogalmaként jelölik meg,

indokolt a Ptk. tulajdoni fejezetében önálló címként a szellemi tulajdon fogalma alatt megjelölni e jogokat.

Tartalmilag az lenne indokolt, ha Polgári Törvénykönyv „szellemi tulaédonjog” fejezetben nevesítetten felsorolná e jogosultságokat, az egyes jogosultságok vonatkozásában csupán jelzés értékű, az alapvető tartalmat megadó meghatározással, szerkezetileg olyan módon, miként a Ptk. 12. §-a meghatározza

a jogi személyiségű gazdasági társaságokat, illetve a Ptk. 338/A–C. §-ai az értékpapírokról szólnak.

Az új Polgári Törvény utalna arra, hogy amennyiben az egyes jogintézményeket szabályozó törvények eltérő rendelkezést nem tartalmaznak, úgy a Ptk. rendelkezései az irányadók. Bár a speciális törvények általában megjelölik, hogy az általuk nem szabályozott kérdésekben a Ptk. az irányadó, mégis a teljes logikai zártág érdekében szükséges, hogy a Ptk. ezekről a „Szellemi tulajdon” fejezetben rendelkezzen.

A törvény a személyiségi jogok fejezetében a teljesség érdekében pedig tartalmazza, hogy a szellemi tulajdon alkotásához fűződő személyi jogok a törvény védelme alatt állnak.

Dr. Bacher Vilmos

JEGYZETEK

¹ Az 1998. évi IX. tv.-ben kihirdetett „Az Általános Vám és Kereskedelmi Egyezmény” (GATT) keretében 1. C) Mellékletében foglalt „Megállapodás a Szellemi Tulajdonságok Kereskedelmi Vonatkozásairól” (továbbiakban: TRIPS-Egyezmény) a szellemi tulajdon elnevezést használja és preambulumban *e*) pontjában deklarálja annak elismerését, hogy „a szellemi tulajdonjog magánjog”.

² Lásd TRIPS-Egyezmény.

³ Nemzetközileg elismert standard mű: N. R. Cornish: *Intellectual Property* (Sweet & Maxwell, London, third edition, 1996).

⁴ A Ptk. 412. § (3) bekezdése értelmében a kutatási szerződés esetében a felek kiköthetik, hogy a jogi oltalomban részesített szellemi alkotások tekintetében a rendelkezés joga a megrendelőt illeti. Ebből tehát következik, hogy ez esetben, ha szabadalmazható találmányi megoldás jön létre, a szabadalom beéleltetésére a megrendelt jogosult.

⁵ Az irányadó magyar szöveg „Az Európai Közösségek Jogszabályainak Gyűjteménye” c. kiadványból (Unió Kiadó, 2. kötet).

Hírek

Beszámoló

a Polgári Törvénykönyv „Személyek” című részével foglalkozó Munkabizottságának 2000. június 15. napján tartott üléséről

Az ülés napirendjén *dr. Kozma György* „Az egyesületek jogi szabályozása de lege ferenda” című tanulmányának, illetve *dr. Wellmann György* „A Ptk. „Személyek” része és a Gt. kapcsolódási pontjairól” szóló munkaanyagának vitája szerepelt.

A tanulmányok tárgyalását megelőzően *dr. Petrik Ferenc* a munkabizottság vezetője adott tájékoztatást a kodifikáció jelenlegi helyzetéről, kiemelve a Kodifikációs Főbizottság azon döntését, hogy az új Ptk. relatív önállósággal rendelkező könyvekből épül majd fel. A „Személyek” részben a jogi személyek általános szabályai kapnak helyet, így az egyes jogi személyekről szóló rész csak a különös előírásokat tartalmazza. Azt a véleményét fejtette ki, hogy amennyiben a társasági jog is a Ptk. külön könyveként nyer szabályozást, úgy az egyesületi szabályozásnak – mint az emberi társulások arche típusának – is külön könyvet kell szentelni.

Dr. Kozma György az egyesületekről írt tanulmányát azzal bocsátotta vitára, hogy annak megírásakor még lényeges koncepcionális kérdések vártak eldöntésre, amelyek nem tették lehetővé, hogy szövegszerű javaslatot tegyen. Hangsúlyozta, hogy az egyesületi szabályok Ptk.-beli kodifikációja feltételezi az egyesületi jogról szóló törvény alapvető átdolgozását.

A tanulmány a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának 11. cikkét idézve megállapítja, hogy az egyesülés szabadságjoga az állampolgárok számára állami beavatkozás nélkül biztosítja annak lehetőségét, hogy különböző célok elérése érdekében szervezeteket hozzanak létre, illetve már létrejött önkéntes csoportokhoz csatlakozzanak. Az egyesületi jog történetét vizsgálva kiemelte, hogy hosszú és bonyolult történelmi folyamat eredményeként a római jog már tartalmazta azokat az elemeket, amelyek a modern jogrendszerekben az egyesület szabályozását jellemzik. Így célja nem ellenkezhetett a fennálló törvényekkel, ügyintéző és képviselő szervekkel rendelkezett, alapszabályban meghatározott szabályok szerint működött, vagyona függetlenül a tagok vagyonától. Rámutatott arra, hogy míg az egyesületi alapjog a XVIII. század végén és a XIX. század elején az egyén a polgár számára fenntartott jog volt, napjainkban a

jogrendszerek többségében – így a magyar jogban is – a jogi személyek is élvezhetik az egyesületi szabadságot. Az egyesületi jogról szóló 1989. évi II. törvény (a továbbiakban: Etv.) alapvető szabályozási problémájának azt látja, hogy az Etv. gyűjtőkategóriaként a társadalmi szervezetet jelölte meg míg a polgári jog az egyesületet tekinti hagyományosan magánjogi jogalanyának. A társadalmi szervezet és az egyesület mesterséges szétválasztásának szabályozási ellentmondásait a mai napig nem sikerült eredményesen feloldani. Álláspontja szerint az összefoglaló elnevezéssel társadalmi szervezetként szabályozott szervezetek döntő súlyban egyesületként jönnek létre és működnek, így társadalmi szervezetként való megnevezésük szakmai érvekkel nem támasztható alá. Kétségtávolú léteznek olyan állampolgári szervezetek, amelyek nem vonhatók ebbe a körbe, eltérő sajátosságaik és céljaik miatt, azonban ezeket a rájuk jellemző elnevezéssel és működési szabályokkal kell a jogrendszerbe beépíteni (pl. pártok, szakszervezetek). Ezek az eltérő jellegzetességek azonban nem a magánjogi szférában a polgári jogi kapcsolatokban jelentkeznek, hanem közjogi, alkotmányossági közegbe ágyazva. A közjogi szabályok pedig a jogi személyek különös típusait szabályozó külön jogszabályokban nevesítve indokolt elhelyezni. Az egyesületek létrejöttének szabályait, illetve az ahhoz kapcsolódó bírói gyakorlatot áttekintve felvetette, hogy nem indokolt az egyesület jogi személyiséget elnyerő szervezeti egységét kivonni a bírósági nyilvántartásba vételi kötelezettség alól. Ezeknek az önálló szervezeteknek is bírósági nyilvántartásba vételhez kellene kötni a jogi személyiség elnyerését. A tanulmány az egyesület törvényes céljára vonatkozó bírói gyakorlat összegzését követően megállapítja, hogy az egyesületnek, mint a jogi személyek egyik fajtájának nincs olyan speciális jellegzetessége, amely céljának Ptk.-beli külön szabályozását igényelné. Az egyesületet szabályozó külön jogszabályban azokat a törvényes korlátokat kell meghatározni, amelyek egyben az egyesületi jog gyakorlásának alkotmányos kereteit is kijelöli. Ezek azonban nem polgári jogi szabályok, hanem alkotmányossági közjogi kérdések, így Ptk.-

beli szabályozást nem igényelnek. Az egyesület alapszabálya tartalmi elemei vonatkozásában megállapította, hogy azok mind-egyikéhez olyan jogértelmezéseket munkált ki a bírói gyakorlat, amelynek ismerete nélkül a nyilvántartásba vétel, a jogi személyiség elnyerése akadályokba ütközhet. Részletesen elemezte a névkizárólagosság, a névvalódiság és névszabatosság elvét, az egyesület szervezetére, illetve vagyonára vonatkozó alapvető bírói döntéseket, majd összegezve megállapította, hogy e körben az egyesületekre vonatkozó speciális – a jogi személyekre vonatkozó általános szabályoktól eltérő – szabály felállítása szükségtelen.

Az egyesület megszűnésével kapcsolatban az alábbi jogalkalmazási kérdéseket fogalmazta meg:

- nem egyértelmű, hogy az egyesület önkéntes megszűnése a legfelsőbb szerv határozatával, vagy a bíróság nyilvántartásból való törlésével történik-e;
- végbe mehet-e az egyesület megszűnése jogutódlás mellett;
- az egyesület megszűnése esetén milyen felszámolási eljárást kell lefolytatni;
- hogyan szűnhet meg az egyesület akkor, ha az egyesület tagjai érdektelenség vagy más ok miatt beszüntetik az egyesület működtetését anélkül, hogy a legfelsőbb szerv az egyesület feloszlásáról határozná.

A tanulmányban kifejtett álláspont szerint a bírói gyakorlat önkéntes megszűnés esetében a megszűnést a legfelsőbb szerv határozatához köti és azt a nyilvántartásban csak regisztrálja. A jogutódlás mellett történő megszűnés eseteit a bírói gyakorlat a más egyesülettel történő egyesülés, átalakulás, szétválás formájában elfogadja. A felszámolást nem a Cstv. szabályai szerint kell lefolytatni, ezért a nyilvántartást vezető bíróságnak ebben az eljárásban a felszámolás befejezését nem kell bevárni, a vagyoni kérdések rendezése nem tartozik e bíróság hatáskörébe. A hatályos magyar szabályozás szerint, ha az egyesület nem működik, a képviselő bejelentése alapján a nyilvántartásból törölni nem lehet. Az egyesület megszűnésének megállapítása iránt az ügyésznek kell pert indítania. Összességében a tanulmány azt az álláspontot foglalja el, hogy az egyesület megszűnésének Ptk.-beli szabályai részben hiányosak, részben feleslegesek, mert az Ltv. egyes szabályait ismétlik meg. Ez a szabályozás a gyakorlatban vagyoni visszaélésekre nyújt lehetőséget és bizonytalanságot kelt a gazdasági folyamatokban is.

Miután a Munkabizottság a tanulmányt megvitatta, annak alapján az alábbi állásfoglalásokat fogadta el:

1. A Ptk. jogi személyekre vonatkozó szabályaiban minden jogi személyre kiterjedő hatállyal meg kell állapítani a megalakulásra, képviselőre, jogképességre, megszűnésre stb. vonatkozó általános rendelkezéseket oly módon, hogy lehetővé kell tenni a jogi személyek egyes fajtáira vonatkozó eltérő szabályok külön jogszabályban történő szabályozását. A jelenlegi szabályozásban fellelhető indokolatlan eltéréseket meg kell szüntetni és meghatározott rendező elvek szerint – ahol lehetséges és jogdogmatikailag alátámasztható – minden jogi személyre érvényes, azonos szabályokat kell megalkotni. Az egyesület vonatkozásában ennek megfelelően vizsgálni kell, hogy a nyilvántartásba vétel, képviselő, megszűnés stb. tekintetében mennyiben indokolt az eltérő szabályok fenntartása. megítélésünk szerint ezek a kérdések az új Ptk.-ban minden jogi személy esetében azonos módon szabályozhatók.

2. A Ptk.-ban nem indokolt az egyes jogi személyek nevesített felsorolása és rájuk külön szabályok megalkotása; az általános rendelkezések kibővítése mellett a jogi személyek egyes fajtáira a speciális rendelkezéseket külön jogszabályokban kell megalkotni.

3. A gyűjtőkategóriaként megalkotott társadalmi szervezet fenntartását nem tartjuk szükségesnek. Az egyesülési jog gyakorlásának általános szervezeti formájaként hagyományosa kialakult egyesületet javasoljuk szabályozni azzal, hogy a személyegyesülések speciális fajtáira (pl. párt, szakszervezet) külön törvényeket kell alkotni.

4. Az egyesületnek, mint a jogi személyek egyik fajtájának megítélésünk szerint nincs olyan speciális sajátossága, amely a

Ptk. jogi személyekre vonatkozó általános szabályai közé – az egyesületekre vonatkozó – külön rendelkezés felvételét tenné szükségessé. Az egyesületekre vonatkozóan az új Ptk. rendelkezéseivel összehangolt külön törvény megalkotása indokolt, amelyben a bírói gyakorlat alapján feltárt hiányosságok is kiküszöbölhetők.

5. Meg kell vizsgálni, hogy a gazdasági visszaélések megelőzése érdekében mennyiben terjeszthetők ki a felszámolási eljárás szabályai az egyesület megszüntetésének olyan eseteire, amikor fizetéseképtelenség miatt az egyesület tevékenységét mint jogi személy nem tudja tovább folytatni. Egyéb megszűnési módokban szükséges a végelszámolás szabályainak alkalmazását is előírni azzal, hogy az egyesület megszüntetését eredményező jogi aktust külön törvényben egyértelműen meg kell határozni.

6. Ha a jogi személyiség elnyerésének törvényes feltételeit sem a bíróság, sem más állami szerv nem vizsgálja, kétséggé válhat, hogy az egyesület szervezeti egysége megfelel-e azoknak a kritériumoknak, amelyeket a jogi személyiség elnyeréséhez támaszt. Ezért nem indokolt az egyesület jogi személyiséget elnyerő szervezeti egységét kivonni a bírósági nyilvántartásba vételi kötelezettség alól, ezen önálló szervezetek jogi személyisége elnyeréséhez bírósági nyilvántartásba vételi kötelezettséget kell előírni. A gazdasági forgalom biztonságának érdekében indokolt lehet az „anyaegyesület” kezesi felelősségének előírása.

Dr. Wellmann György hangsúlyozta, hogy nem tanulmányt, hanem munkaanyagot készített, amelynek célja nem a Ptk. és a Gt. összefüggéseit tematikusan feldolgozó dolgozat készítése volt, hanem csupán problémafelvetés.

A munkaanyag utal arra, hogy a Ptk. és a Gt. ütközési pontjainak egy része nem tartozik a „Személyek” Munkabizottság kompetenciájába, hanem főként a kötelmi jogot érintik (pl. érvénytelenség, elővásárlási jog), amelyet a munkaanyag nem érinthet. A személyek témakörhöz kapcsolódik azonban a Ptk. egyésítésre szoruló szóhasználat a jogalanyok megnevezését illetően (ember, magánszemély, természetes személy). Lényeges hiányossága a jelenlegi Ptk.-nak, hogy nem tartalmazza a jogi személyiség nélküli szervezeti jogalanyokat, amely szigorú jogértelmezéssel azt eredményezhetné, hogy például a személyhez fűződő jogok védelme rájuk nem terjedne ki. Ilyen szervezetek a közkereseti társaság és a betéti társaság, a társasház, illetve a bírói gyakorlat szerint az 1996. évi LV. törvény alapján bizonyos jogokat élvező földtulajdonosi közösségek. A szerző javaslata szerint az ember és a jogi személyek mellett a jogalanyok harmadik csoportjaként nevesíteni kellene a jogi személyiséggel nem rendelkező szervezeti jogalanyok kategóriáját. Álláspontja szerint a jogi személyekre vonatkozó általános szabályok előtt meg kellene kísérelni definiálni a jogi személy fogalmát, amely jogi személy főbb ismérveit magában foglaló összefoglaló fogalom meghatározással történhet. A jogi személyekre vonatkozó általános szabályokat a létesítés, képviselő, megszűnés stb. szabályaival bővíteni kell, míg az egyes jogi személyfajták definíció szintű vagy részletesebb szabályozását el lehetne hagyni, hiszen a jogi személyfajták katalógusa amúgy sem lehet teljes, és gyakran változik. Akár a jogszabálysöveg szintjén is megjeleníthető kérdésként veti fel, hogy vállalhat-e a jogi személy tagja korlátlan felelősséget a jogi személy tartozásaiért, vagy ilyen tagi felelősségvállalás csak jogszabályi rendelkezésén alapulhat. Utal a Legfelsőbb Bíróság eseti döntésére, amely úgy foglalt állást ebben a kérdésben, hogy a jogi személy tagjainak a jogi személyért való általános felelőssége csak jogszabályon alapulhat. A tagoknak csak arra van módjuk, hogy egyes ügyleteknél eseti jelleggel vállaljanak valamilyen formában (pl. kezesség) helytállást a jogi személy kötelezettségeiért. Megemlítette, hogy a jogi személy abszolút jogképessége mellett jelenleg vitás lehet, hogy a jogi személyiséggel nem rendelkező szervezeti jogalanyok (pl. egy Kkt., Bt.) jogalanyisága is abszolút-e, tehát esetükben érvényesül-e az ultra vires tilalom. Az előtársaság jogalanyiságával kapcsolatban hangsúlyozta, hogy az önálló jogképességgel nem

rendelkezik, hanem a cégbejegyzésnél gazdasági társaság jogképessége terjed ki az előtársasági időszakra is.

A tanulmányíró álláspontja szerint a Gt. és a Ptk. személyek része közötti legfontosabb érintkezési pont a képviselő kérdésére. E témakörön belül több szabályozást igénylő kérdés is felvethető. Az egyik ilyen, hogy a képviselőnek milyen fajtái vannak, és azok között melyek az elhatároló ismérvek. Törvényes képviselő-e a jogi személy képviselője. A Gt. IV. fejezetének címének a gazdasági társaság törvényes képviselője kifejezést használja, tehát a vezető tisztségviselőket törvényes képviselőnek tekinti, ugyanakkor a Ptk. törvényes képviselő alatt csak a nem cselekvőképesség mellé állított képviselőket, vagyis a szülőket, a gyámot és a gondnokot érti. A Ptk. 350. § (3) bekezdése szerint a törvényes képviselő károkozásáért a képviselt személy nem felelős, ez a rendelkezés azonban nyilvánvalóan nem vonatkozhat a jogi személy képviselőjére, hiszen az ő károkozó magatartásáért kifelé harmadik személyek felé épp hogy személyében nem ő, hanem a Ptk. 219. §-ának (2) bekezdéséből is következően az általa képviselt jogi személy lesz felelős. Az elemzés eredményeként megállapítja, hogy a Ptk. szintjén egyértelművé kellene tenni, melyek a képviselő fajtái (törvényes, szervezeti, jogügyleti) és hogy a jogi személy képviselőim a felosztáson felül szervezeti és nem törvényes képviselőnek minősülnek. A Gt. tehát tévesen nevezi őket törvényes képviselőnek. Kiemeli, hogy a Gt. 39. §-ának (4) bekezdése csak külön feljogosítás alapján biztosít képviselői jogot az ügyek meghatározott csoportjaira nézve a gazdasági társaság munkavállalóinak, ugyanakkor a Ptk. 30. § (2) bekezdése *ex lege* ad képviselői jogot a szervezeti egység vezetőjének. A Ptk. alapján lehetőség van meghatalmazáson alapuló képviselőre. A Gt. 22. § (3) bekezdés második mondata szerint ellenben a vezető tisztségviselői feladat csak személyesen látható el, képviselőnek nincs helye.

Aggályos a jogi személy képviselői jogának terjedelme, illetve hogy a képviselői jogkör kifelé hatályosan korlátozható-e. A Ptk. 225. § (1) bekezdése a képviselői jog túllépését álképviselőnek tekinti, ami semmisséget eredményez, a kárfelelősség az álképviselőt terheli, a Gt. 39. § (1) bekezdés utolsó mondata szerint pedig a képviselői jog korlátozása harmadik személyekkel szemben nem hatályos, tehát a képviselő eljárásáért a képviselt jogi személy felel. Ki kellene tehát mondani a Ptk.-ban, hogy a jogi személy képviselőjének képviselői joga kifelé hatályosan nem korlátozható, amely eltérést jelentene a Ptk. 225. §-ának főszabályától, mert így a jogi személy képviselője hatáskörtúllépés miatt sosem minősülnek álképviselőnek.

Nem tisztázott a képviselői jog, a cégjegyzési jog és az aláírási jogosultság fogalmainak egymáshoz való viszonya sem. A cégjegyzési jog fogalmát a Ptk.-ban is meg kellene jeleníteni, és rendezni kellene az olyan kérdéseket, mint pl., hogy minden jogi személy nevében tett írásbeli aláírás cégjegyzésnek minősül-e vagy csak a szervezeti képviselő aláírása tekintendő annak, az eseti meghatalmazottak aláírása viszont nem.

A munkaanyag fontos gyakorlati kérdésként említi, hogy mely időponttól hatályos a képviselő személyében bekövetkező változás harmadik személyek irányában. Utal a cégtörvény 30. § (2) bekezdésére, amely szerint a vezető tisztségviselő személyében bekövetkező változás a cégjegyzékbe történő bejegyzéssel, de a változás időpontjára visszamenőlegesen válik hatályossá. A Ptk. 29. § (4) bekezdése viszont úgy rendelkezik, hogy a bejegyzett körülmények megváltoztatása harmadik személyek irányában csak akkor hatályos, ha a változást a nyilvántartásba bevezették. A bírói gyakorlat ezt a szabályt kizárólag a jóhisze-

mű személyek javára alkalmazza. A szerző álláspontja szerint a Ptk. említett 29. § (4) bekezdése szerinti rendelkezést ki kellene terjeszteni a jogi személyiség nélküli szervezeti jogalanyokra is, illetve utalni kellene arra, hogy az csak jóhiszemű harmadik személyek javára alkalmazható.

A jogutód nélküli megszűnéssel kapcsolatosan a hatályos szabályozás alapján kérdéses, hogy a megszűnés milyen jogi aktszal és mely időpontban következik be. A Gt. 53. § (2) bekezdése szerint a gazdasági társaság a cégjegyzékből való törléssel szűnik meg, a bírói gyakorlat pedig a törlés időpontjának a törlést elrendelő végzés jogerőre emelkedésének időpontját tekinti. Ezt a szabályt a Ptk.-ban törvényi szinten is indokolt lenne kimondani.

A Szerző az egyik legizgalmasabb kérdésnek tekinti azt, hogy érvényesíthetnek-e a volt tagok bármiféle a jogutód nélkül megszünt gazdasági társaságot megillető igényt. Tekinthető-e a megszűnés kori tagok az ilyen utóbb felmerülő követelések jogosultjainak és ilyen értelemben a jogi személy jogutódjainak. A Legfelsőbb Bíróság egy végelszámolással megszünt betéti társaság tagjai által érvényesített biztosítási szerződésből eredő követeléssel kapcsolatos perben kimondta, hogy a felperesek, mint a betéti társaság egykori tagjai érvényesíthetik a megszünt betéti társaságot megillető jogokat, így a még a társaság által peresített követelés anyagi jogosultjaként beléphettek a perbe, és maguk javára érvényesíthették a követelést. Egy másik eseti döntésben viszont úgy foglalt állást, hogy a felszámolás folytán hitelező igények kielégítése nélkül megszünt betéti társaság hitelezőnek nem minősülő tagja nem jogutódja a társaságnak, és így nem jogosult érvényesíteni a megszünt társaságot megillető követelést. A betéti társaság követeléseit csak a felszámoló érvényesíthette volna, a felszámolási eljárás ideje alatt, annak befejeződését és a társaság megszűnését követően azonban erre már nincs mód. A tanulmányíró álláspontja szerint a két döntés közötti ellentmondás csak látszólagos, más a helyzet ugyanis akkor, amikor a társaság végelszámolással szűnt meg úgy, hogy a tagok felosztották a vagyont, egy követelés azonban valamilyen okból csak később merült fel. Az ilyen társaságot megillető követelést a tagok jogszerűen érvényesíthetik, hiszen az akkor is őket illette volna, ha még a végelszámolás alatt befolyik a társasághoz. Az ilyen tagi jogérvényesítés jogszabályi alapját tehát meg kellene teremteni. Más a helyzet azonban akkor amikor a társaság hitelezői igények kielégítése nélkül felszámolási eljárást követően szűnt meg, ilyenkor ugyanis a követelés a hitelezőket illette volna. Ha tehát a tagnak utóbb a bíróság bármit megítélne az a ki nem elégített hitelezők érdekeit sértené. Erre az esetre vonatkozóan tehát a Ptk.-ban differenciált szabályozásra volna szükség.

A munkabizottsági tagok hozzászólásait követően a Munkabizottság az alábbi állásfoglalásokat fogadta el:

1. Az új Ptk. „Személyek” részét az egyes jogi személyek általánosítható (pl. létesítési, képviselői megszűnési stb.) szabályaival ki kell bővíteni.
2. A Ptk.-ban meg kell határozni a jogi személy főbb ismérveit magába foglaló jogi személy fogalmát.
3. Az előtársaságra vonatkozó szabályokat elő-jogi személy néven minden jogi személyre általánosítani kell.
4. Egységesíteni kell a jogi személyek törvényes, szervezeti és meghatalmazotti képviselőire vonatkozó szabályokat.
5. A Munkabizottság keressen megoldást a jogi személyek megszűnésének egységes szabályozására, és a megszűnést követően felmerülő, a jogi személyt megillető vagyonnal kapcsolatos igényérvényesítésre.

Dr. Darák Péter

Emlékeztető

a Polgári Törvénykönyv reformja kapcsán létrehozott „Kártérítési és biztosítási jogi munkacsoport” 2000 június 27-én megtartott üléséről

A Kártérítési és biztosítási jogi munkacsoport 2000 június 27-én a Legfelsőbb Bíróságon tartotta soron következő ülését. A munkabizottság ülésén megjelent *Dr. Horeczky* Károly a LEB Polgári Kollégiumának vezetője, *dr. Molnár* Ambrus LEB tanácselnök, *dr. Újváriné* dr. Antal Edit egyetemi adjunktus, *dr. Nochtá* Tibor egyetemi adjunktus, *dr. Zavodnyik* József Állami Biztosítási Felügyelet jogtanácsos és *dr. Lábady* Tamás kandidátus, megyei bírósági tanácselnök a munkabizottság vezetője. Az ülésen egyéb elfoglaltsága miatt nem tudott megjelenni, *dr. Zlinszky* János egyetemi tanár, *dr. Kecskés* László egyetemi tanár és *dr. Kiss* Ferenc Kálmán vezető jogtanácsos.

Az ülés napirendjén – *dr. Lábady* Tamásnak a készülő új Polgári törvénykönyv koncepcionális kérdéseit érintő bevezető gondolatait követően – az Igazságügyi Minisztérium megbízása alapján megírt két tanulmány megvitatása szerepelt. *Dr. Zlinszky* János egyetemi tanár a polgári jog szankciórendszere címmel, míg *Újváriné* Antal Edit „A biztosítási szerződés létrejötte, hatályosulása, lebonyolódása és megszűnése az új Ptk.-ban” címmel készített igen színvonalas tanulmányt.

1. *Zlinszky* János professzor tanulmányával kapcsolatban *dr. Horeczky* Károly a polgári jogi felelősség egyes elméleti problémáit érintette. Így a szerző egyes elméleti tézisei, álláspontja szerint egyfelől vitathatóak másrészt azok további pontosítására és, részletesebb kifejtésére van szükség. Az az elméleti megközelítés, hogy a kártérítésbe a haszon, valamint a nyereségelvonás módszere „beemelésre” kerüljön amellet, hogy érdekes és újszerű gondolat, ennek vannak problémái is. Nevezetesen bizonyítási nehézségek jelentkezhettek, illetőleg a kártérítést a haszon kategóriájával nem lehetséges felváltani vélte *Horeczky* Károly. A tanulmánynak az objektív felelősség kiterjesztésére vonatkozó elképzeléseivel szerinte ugyanakkor feltétlenül egyet lehet érteni azonban ennek további kimunkálása indokolt. A magánjog egész szankciórendszerében vannak továbbfejlesztendő elemek, így pl. a magánjogi bírság, valamint az állam javára marasztalás intézménye feltétlenül ide sorolandó.

Zavodnyik József hozzászólásában utalt arra, hogy a kötelező felelősségbiztosítás kapcsán a tanulmány felelősségi jogi részeit mindenképpen át kellene még gondolni.

Nochtá Tibor megítélése szerint a tanulmányban megjelenő gondolatok idézik a jog gazdasági elemzésén nyugvó elmélet egyes tételeit is, ezért a kártérítési felelősség e modern elméleti irányzataival is összevethetők a szerző értékes megállapításai a prevenció és kárkompenzáció tekintetében.

Lábady Tamás véleménye szerint a tanulmány igen értékes és ötletgazdag munka, mindenképpen felvetődik olvasása során is

az az elméleti alapkérdés, hogy vajon mi a magánjog általános kárfelelősségi szabályának az alapja. *Lábady* szerint a magánjogi kárfelelősség a bizonyítás sikerén v. sikertelenségén nyugszik. Idézve és adaptálva a grosschmidi gondolatot a „kártérítési per bajnoka az aki sikeresen bizonyít”. *Lábady* felfogásában az objektív kárfelelősség a károkozás tényén alapul és nem a felróhatóságon ahogyan azt a tankönyvek tárgyalják. *Lábady* Tamás a tanulmány kiegészítését javasolja az elhangzott értékelések tükrében szerző felé. A bizottsági tagok előadott véleményei alapján felkéri a szerzőt, hogy a magánjogi szankciórendszer továbbfejlesztésére vonatkozóan tegyen konkrét javaslatokat, részletezze a prevenció kérdéseit a biztosítási jogra is figyelemmel, valamint a jog gazdasági elemzésén nyugvó hasznosság és prevenció elmélettel kapcsolatos összefüggésekre is térjen ki.

2. Az ülés második részében *Újváriné* Antal Edit ismertette a biztosítási szerződésről szóló tanulmányának fontosabb téziseit.

A bizottság egyöntetű véleménye szerint a tanulmány rendkívül színvonalas és a biztosítási jogviszonyok valamennyi lényeges elemét érintő munka. Külön dicséretes, hogy figyelembe vette a szerző az Európai Unió biztosítási irányelveit és rendeleteit is, illetőleg számos hasznosítható összehasonlítást is tett.

Horeczky Károly külön kiemelte, hogy a szerző nagyon világosan látta meg a jelenlegi Ptk. dogmatikai elnagyoltságát és az abból adódó nehézségeket.

Véleménye szerint a biztosítási szerződésre vonatkozó módosításoknak azt kell mindenképp előtt szem előtt tartani, hogy vajon milyen rendelkezések kerüljenek a szerződésekre vonatkozó általános szabályok közé. Javasolja, hogy a munkabizottság a következő trésén részletesen is vitassa meg a tanulmány egyes részeit, a szerző javaslatait.

Lábady Tamás rövid hozzászólásában arra a kodifikációs nehézségre tért ki, hogy vajon milyen arányban kerüljenek a biztosítási szerződésekre vonatkozó rendelkezések a biztosítási szerződésre vonatkozó részbe és mi kerüljön az általános rendelkezések közé.

Zavodnyik József azt hangsúlyozta, hogy a szerző műve azért is értékes, mert számolt a fogyasztóvédelmi követelményekkel, illetőleg e szerződések közjogi dimenzióival is.

Ezt követően a bizottság egyhangúlag elfogadta *Újváriné* Antal Edit dolgozatát és arról döntött, hogy annak részletes vitáját a 2000. szeptember 12-én tartandó ülésén tartja meg.

Nochtá Tibor
a munkabizottság titkára